

ОЛЕКСАНДЕР ЗОЗУЛЯ

Щід Чужим різвищем

ОЛЕКСАНДЕР ЗОЗУЛЯ

Тиг гүзюим різвищем

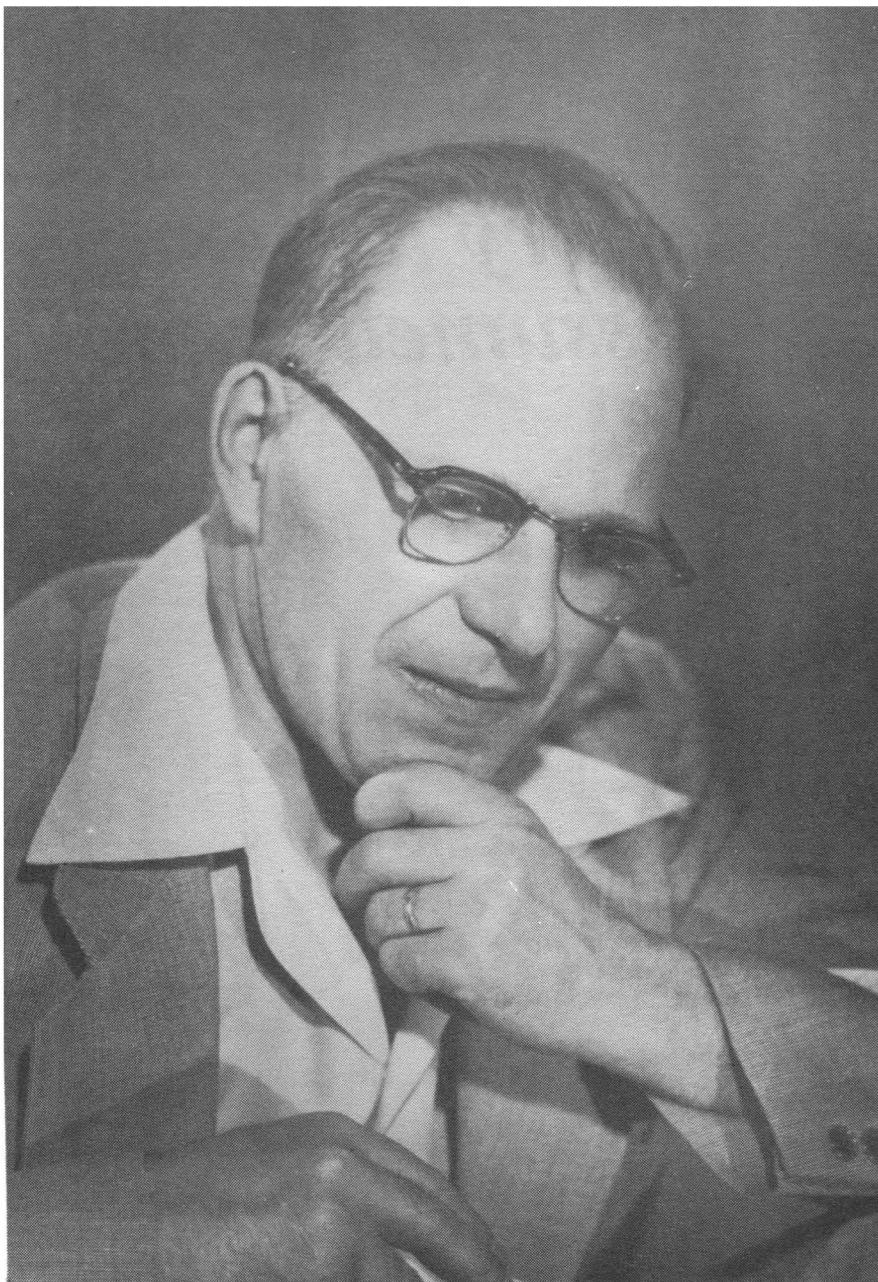
ПОВІСТЬ

Детройт — 1987

Відбитка із збірника „СЛОВО”

A story under an assumed name

Обкладинка Лесі Самп

ПІД ЧУЖИМ ПРІЗВИЩЕМ

Повість-хроніка

Зажурена небесна височінь розплакалась і множити сум-печаль. Дріботять осінні краплини: їй напоюють поганський чорнозем. Віковична дорога вибоювата її багиниста. Колеса тритонії машини на всю потужність розбивають драгоценну каламуть, але рушити з місця не в силі.

П'ять тритоніїх вантажних машин зарилися у глибоку тварин Вовчої долини і, як кажуть — ні в тиш, ні у ворота. Об'їхати цю пропасницю не можна: обабіч пориті глибокі рови, маскувалені ями та висипки пагорбків. Усі ці нехитрі перепони наповнені водою. Саме через них розкила долина її заблокувала шлях на схід.

Десь опівдні сіризна неба розпоязлась і крізь вибоєті хмари проріявився ясен день. Несподівано підійшли три танки й зупинились. Присадкуватий лейтенант вийшов з танка, обвів очима невтінну картину й співчутливо запитав:

— До якої частини належить транспорт?

— До евакоскладу інтендантства Південно-західного фронту, — відповів капітан Семков. — Може допоможете вибратись...

Лейтенант, замість відповілі, відхилив брезентове зачинало вантажівки, глянув үсередину й наказним тоном мовив:

— Машина недовантажена. Доручаю вам двох поранених танкістів доставити до медсанбату.

Ранених поклали на паки білизни, накрили власними шинелями, до яких лейтенант пришилив свої нотатки.

Танки минули загрузлий транспорт й поляпотіли навпростець Вовчої долини, залишаючи за собою синій хвіст смороду.

Шофер-механік, що стояв по коліна в багноці, безнадійно мащув рукою й мовив:

— Надія тільки на Бога і власні ноги... А може в колгоспі лишнічся трактор?

Капітан інтенданцької служби вхопився за цю ідею, як голодний за окрасу хліба. Семков почухав брудну щечину бороди й грудним голосом мовив:

— Пішли.

Хоч село було недалеко, драглистий чорнозем чіплявся до чобіт і множив утому. Коли ж вийшли на пагорбок, то побачили великий ожеред соломи, на верху якого стояв хлопчина й махав руками. Хлопчина побачив, що військові йдуть на його зов, стрімголов покотився додолу й почав бігти назустріч.

— Тут, — задихаючись, розповідав він, — лежать чотири убитих.

— Свої чи чужі?

— Наче свої...

Справді, біля ожереду на соломі лежало чотири трупи: молодший лейтенант, сержант і два рядових. Біля них сиділо ще два підлітки й розглядали особисті речі покійників.

— Хто ж це їх так?..

Хлопчина, що вважав себе за старшого, мовив:

— Ми тут бавилися у війну й під час дощу заховалися у свій “бункер” (він показав на діру в ожереді), і навіть не помітили, як до нашого схову зайшли солдати. Оцей, що з кубіком, сказав: “Тут перечекаємо, поки випогодиться”.

— А далі що було?

— Ще не встигли вони відпочити, як до ожереду підіхали два кіпнотники. Викликали всіх з “бомбосховища”, нас відігнали, а солдатів повбивали. Сказали, що дезертири.

“Смерчовики”, — подумав Семков і лагідним тоном наказав:

— Усі речі убитих віднесіть у село і віддайте старшим.

Трикутничок листа, що лежав серед особистих речей, з цікавости розкрив і почав читати.

“Дорога Христинко! Пишу тобі з дороги, якій нема кінця. Нашу частину кляті німці подробили й невідомо, скільки нас уціліло. У тому бою загубив я свого “калашника” і торбину, в якій лишилось твоє з Юрчиком фото. Якщо треба буде грошей, продай мій костюм. А яблуньку, що

я посадив у день народження синка, доглядай так: раз на тиждень поливай, а на зиму хай дід Семен окутає її соломою, щоб зайці не наробили шкоди. Викопаєш картоплю, то зразу виділи: більшу для себе, меншу для поросяти та курей. Коли не буде чим топити, розбери курничок. Думаю, що пімці до нашого села не дійдуть. Хіба може до Ворскли, а далі ні.

Цілую вас міцно і хай вас Бог береже. Семен Сучок”

“Воїстину нерозгадана людина”, — подумав Семков. — “Земля під ногами горить, а він думає про яблуньку та поросятко. Як міцно вросла людина в особисте, хай навіть убоге добро. Очевидно, найкращечується на війні людина без роду і плоду”...

Хоч був лише підпілудень, але в селі було мертво і тихо, що наводило нерозгаданий страх. Так виглядало село під час великого голоду. Але в сільраді двері були відчинені навстіж. Виглядало, що ця установа ще діє.

У першій кімнаті було порожньо, але в кабінеті голови, в кріслі смачно спав старенький дідок. Перед ним лежала груба книга “Протоколи розкуркулювання”.

Семков легенько полоскотав старого по лисині. Дідок стрепенувся, як горобець в сільці, і, виправдовуючись, мовив:

— Цікавлюсь, кому пощастило...

— Кому і як?

— Та ж розкуркуленім. З нашого села більше трьох десятків вивезли до Красноярська. Я теж там був, але по болезні відпущений. Край той незходимий, холодний і непідхожий. Бог змилосердився і вони вижили, а ті, що їх розкуркулювали, всі чисто з голоду повмирали. Знову ж їм там сяк-так, а тут німець напирає.

— Чи голову сільради можна бачити?

— Утік.

— А голову колгоспу?

— Утік.

— А секретаря?

— Утік.

— Хто ж лишився в селі з найстарших?

— За віком то буду я.

— Ми, дедушка, загрузли в тій чортовій долині. Може є якісі коненята?..

— Нема. Усе бидло погнали на схід. Лишився один трактор і той не вартий доброго слова. Коли хочете, я вам його покажу.

Трактор був такий старий, як і дід, Але виглядав він так, що йому навмисне вкоротили віку. Шофер почав ворожити біля колгоспної техніки, а капітан далі напирав на безтурботного дідка.

— Чи є в селі людина, що хоч трохи знається на медицині?

— Є. Що є, то є. Віра Якимова, що живе за рогом. Зараз покличу.

Віра — це старша жінка, що до революції працювала акушеркою, а тепер помагає немічним усяким зіллям. Дізnavшишсь, про що йдеться, взяла акушерську торбину й тихо мовила:

— Пішли.

— Узйтесь, грязюка ж холодна!

— Маю одні черевики, то мушу шанувати. Мої ноги до всього звичні.

Поки дійшли до Вовчої долини, завив трактор. Звуки його скидалися на рев недорізаного бика. І все ж досвідчений шофер примусив недобитка приповзти до болотяного плеса. За трактором, як звичайно, бігла ціла юрба підлітків.

Довгим ланцюгом з'єднали трактора з тритонкою, за який вхопилось півдесятка дитячих рук. Сержант подав команду:

— Взялі! Раз, два, трі...

Всуміж заревли обидва мотори. Драглиста каламуть загойдалась і машина черепашиним ходом лишила по собі ледве помітний слід. За півгодини весь транспорт було витягнуто з твані. Шоferи приводили машини до порядку, а старенька акушерка оглядала ранених.

— Боже ж мій! Та вони ж при смерті. У цього обпеченого з голови просочується кров. Здається, капелярна... А в цього бідолахи ліва ступня і зап'ясток розпухли, наче перелом. Ключиця теж, здається, перебита.

— Що ж маємо робити?

— Лишіть їх у селі, я їх доглядатиму.

Це була найрозумініша порада. Шофер притягнув з колгоспу старенького воза разом з дідом Перевеслом, обережно поклали в нього непримітних і накрили шинелями. Акушерка попрощалась з капітаном й кинула до діда Перевесла.

— Поїхали!

Але дід не квапився, все поглядав на машини. Семков хитрість діда зрозумів і гукнув до сержанта:

— Винагороди рятівників, та не скупись!

Сержант кинув додолу паку білизни та кільканадцять пар черевиків.

Дітлахи кинулись на взуття, як оси на стиглі груші, й на ходу почали взуватись. А дід Перевесло вичекав, поки від'їдуть військові, суворо наказав все взуття покласти на віз. Мовляв, приїдемо в село, тоді будемо ділити.

**

Дід Перевесло, в допомогу акушерці, призначив двох дівчат для виконання роботи санітарок. Ранених перенесли до кімнати дитячого садка та почали санітарну профілактику: сяк-так помили, обробили рані та переоділи ранених у чисту білизну. Раненому в голову акушерка пов'язала шапку Гіпократа й почала заварювати зілля, що мало обеченному облегшати біль. Аж тепер ранені почали приходити до свідомості: важко стогнали і просили пити.

У цей час, біля сільради, розпалилася боротьба за взуття. Щоб вгамувати юрбу, дід Перевесло коротко сказав:

— Розділити це добро, що нам лишили воїни, дуже важко. Маємо дванадцять і півповини пар черевиків, тринадцять спіdnіх сорочок та стільки ж спіdnіх штанів. Ділити будемо так: вдовам, що одержали ізвіщені про смерть чоловіків, в пам'ять покійника, опреділімо взуття. Решту розіграємо в лотерею. Так чи як?

Юрба мовчала. Хтось умиротворно й журливо зідхнув. Раптом наперед протиснулась худенька жінка і не своїм голосом закричала:

— Що ж це воно робиться? Мого чоловіка примусили з пляшкою керосину йти проти танка, який його роздавив. Замість панаходи по покійнику ви мені тичите парши-

ві черевики. Хай вони згниють, а в руки їх я не візьму.

— Спалити! — пролунало в повітрі.

— Порубати її закопати!..

Дід Перевесло подумав і мовив:

— Хай буде по-ващому. Закопаємо, але рубати не слід.
Може її пригодиться. Бог дав ніч, Бог даст і ранок.

Саме в цей момент прибігли налякані хлопчаки і хором закричали:

— У Вовчій долині німецькі танки!..

Жінки кинулись уроztіч, а дід Перевесло почав у садку копати яму.

**

Вечір витиснув денне світло і неквапно лаштувався до відпочинку. Сивий степ, сиве небо, ніби підперте густими туманами, сповіщало, що підкрадається осінь. Раптом передня вантажівка зупинилася, бо шлях перетнула річка: місток було зірвано і обаполи спалено.

Семков оглянув берег, покликав водіїв і мовив:

— Хоч-не-хоч, а мусимо чекати на ранок.

Саме в цю хвилину з кукурудзи вийшло кільканадцять військових. Очевидно, щоб не створити паніки, перший вигукнув:

— Не стріляйте — свої! — І спокійно по-військовому відрапортував: — Полковник медичної служби Південно-західного фронту Сторожук, дев'ять лікарів, чотири сестри та п'ять санітарів. Крім того, двох штабних.

— Майор політуправління Сверідов, — додав довгonoсий.

— Начфін штабу Качан.

— Добре, що ви знайшлися, — сказав капітан Семков, — гуртом буде краще пробиватися на схід. Відпочинемо, а на світанку...

— Поскільки всі в групі не строєві, — мовив Сверідов, — командування приймаю на себе. Ніякого відпочинку. Негайно лаштувати перевезування!

— З чого? — запитав сержант.

На цьому суперечки скінчилися. Семков наказав сержантам встановити позмінну варту і на світанку підняти всіх на ноги.

Світанок не квапився, наче заплутався десь у лозянику. А мжичка просочується з осіннього туману і ліниво дзьобає м'якуш землі.

Сверідов прокинувся першим. Зазирнув під накриваючу машину й зарепетував:

— Де водії?

Сержант Ющик з автоматом на грудях, ніби стеріг плесо річки, що мріла в клубках ранкового туману, безнадійно махнув рукою в бік кукурудзи, відповів:

— Утекли.

— Що в таких випадках треба було зробити?

— Стріляти, але...

Роздратований голос майора розбудив натомлених. Сторожук і Семков вискочили з халабуди й кинулися до Сверідова, що розмахував наганом перед носом вартового.

— Замовкніть! Не демаскуйте постій!..

— Спите, як на дачі, а всі водії й санітари розбіглись. Наказую: всю амуніцію вивантажити і нею перегатити річку, прикрити брезентом і дати повний газ. Поки вода підійметься — машини проскочать.

Хоч кожний знов, що безглуздий наказ — марна витрата часу, але лікарі і сестри слухняно почали кидати в річку паки одягу, в'язки взуття, мішки з сухарями та скриньки з набоями. Вода швидко піднялася, а разом з нею і загата, що гойдалась на хвилях водограю.

Сверідов зрозумів своє безглуздя і змінив наказ.

— Транспорт лишаємо, а самі переходимо річку і далі на схід. Тільки вперед! При зустрічі з ворогом стріляти в ціль, в полон не здаватись. Останній набій лишити для себе, щоб з честю виконати присягу.

Полковник глянув на майора й спокійно промовив:

— Я склав клятву Гіпократа рятувати обездолених. Класти на себе руки — це подвійний злочин. Поки людина дихає, вона зараховує себе до безсмертних.

— Ваша клятва — це зрада. Не ховайтесь за Гіпократа чи якогось Аполлона. Товаришу сержанте, відберіть у громадянина лікаря зброю.

Сержант Ющик неквапно зняв з плеча автомат, витер цівку рукавом, ступив два кроки вперед і вигукнув:

— Гражданін Сверідов, киньте зброю і марш потойбіч! Стріляю без попередження...

Майор глянув на цівку автомата, кинув нагана під верболози і шубовснув у водяну кalamуть. І вже на лівому березі, заховавшись за кущ, відгукнувся матюком.

Полковник підійшов до сержанта і міцно потиснув руку.

— Сукин син міг усіх постріляти. Від самого Києва усіх матюками годував. Двох найкращих санітарів до штрафного запроторив, а фельдшера до трибуналу віддав.

— Тепер не буде.

Подих вітру розігнав рештки туману. Сонце виглянуло із-за горба і золоті зайчики грайливо затанцювали в дзеркальній воді. Несподівано до причалу приплив човном молодий рибалка. Всі зраділи, що тутешня людина розповість про навколоїнні події. Полковник доброзичливо запросив гостя на берег. Але гість, замість вийти з човна, показав свою березову "ногу" й жартівливо додав:

— Під Перемишлем лишив власну, а в шпиталі нагородили березовою. Щоб не даром хліб їсти, знайшов собі роботу: розшукую трофеї. Учора витягнув мішок цукру, а сьогодні — сідло з клеймом "Завод його імператорського величчя". Шкода, що коня чорт-ма.

— А як далеко звідси німці?

— Далеко?! У селі почувало сім Тігрів. Чортові німаки дудлять шнанс та м'ясивом заку чають. Здорові, як бики.

— А наше військо?

— Як вам сказати... хто мудріший — чкуриув у кукурудзу й додому, а недотепи назавжди лишилися в Шумейковому гаю біля річки Многа. Втікачі розповідали, що генерал Кирроніс змиктив що й до чого, дав наказ кавалерії прорвати кільце, щоб, значить, через річку мащуті на схід. Ніхто не знов, що потойбіч німаки. Несподівано гітлерівці вдарили з усіх родів зброї так, що навколо горіла земля і небо. Шумейковий гай, в якому скучилось військо, перетворився в цвинтар. Лишились одні пеньки покриті торами трупів. Отак воно було...

— А командування як?

— Та ніби щоб не потрапити в полон, самі себе укошили. Тепер німці зганяють людей, щоб закопати трупи

Раджу вам: переодягнітесь — і на всі чотири сторони...

— Та ж нема в що!

— Хай сержант їде зі мною і ми роздобудемо якісь лахи. А ви тим часом заховайтесь в кукурудзі.

Ще не встиг човен заховатись за верболози, як із-за горба показались німецькі мотоциклісти. Ховатись в кукурудзі вже не було потреби. Всі підняли руки.

За пагорбком, наче отара переляканіх овець, стояла німа юрба полонених, чекаючи на тих, хто ще мав вийти з кукурудзяних ланів. Обабіч стояло кілька танків. Кулеметні черги збивали вершки рослин і наводили страх на тих, хто знайшов тут захист.

Коли обстріл припинився, унтерофіцер вишикував юрбу в колону, поглянув на мапу і гукнув:

— Давай, пошлі!

Ніхто не знов, куди їх ведуть конвоїри. Але дивним було те, що ведуть на схід. Вечором припленталися до Валок і отaborились в колишній броварні на ночівлю.

Ранком колона вирушила в напрямку Водолаг, але під вечір повернулись назад і знову в ту ж броварню на ночівлю. На третій день кривого танцю, колона прибула до села Черемош. Обездолених загнали у велику муровану церкву, навколо якої згромадилося усе населення села, щоб довідатись, чи нема серед полонених когось з рідних.

Ще недавно у церкві сортували плоди полів: у вівтарі стояло дві віялки, відра та купа порожніх мішків; рештки поломаного іконостасу звалено на хорах та прикрито хоругвами. Полови на долівці було стільки, що легко можна було заритись і сяк-так передрімати. Раптом хтось вигукнув:

— Товариші, спасіння! У половині є зернини...

І почалася інтенсивна робота. Зголоднілі люди, наче кури, розгрібали полову, шукаючи якоїсь зернини, що рятувала життя від голодної смерті.

Ранок приніс новину. Хтось через вікно кинув запісочку. "Учора, 26 жовтня, німці зайняли Харків". Аж тепер стало зрозумілим, що саме на це чекали конвоїри.

Перед тим, як вирушити в дальшу путь, конвоїри дозволили селянам ощасливити полонених по шматочку хліба. Очевидно, і німці були перевтомлені, бо повільніше гнали та все вигукували:

— Шарків! Шарків! Сталін канут!..
Ці вигуки штовхнули на розмови.
— Раз Сталінові капут, напевно в Харкові звільнять.
— Точно! Звільнять за мурами Харківської тюрми і
гуляй душа навприсядки.
— Та ж у листівках писали, що звільнять.
— Писалось, що битимем німців на його території.
А де тепер той писака?
— А скільки ти німців стукнув, га?
— Я не строєвий. Знову, за яку погибель воювати!
— Ото ж бо є!

Розмова припинилася тільки тоді, коли на обрії показались корпуси холодногірської тюрми, обрамовані високим муром та вишками.

Велика залізна брама відкрила свою пащу і вмітть провітнула колону. Перекладач, що стояв біля читера, вигукнув:

— Устраївайтесь в любом корпусс.

**

Рідко хто з харків'ян обізнаний з історією холодногірської тюрми, але всі знають, що її побудовано московськими царями для українського народу за його ж гропі. Збудовано її з сухільного граніту і заліза. І хоч в роки революції головорізі співали "церкви і тюрми сровняєм с земльою", але ідея ця лишилась половинчастою. Церкви зруйнували, а тюрми модернізували: викинули з камер ліжка й замінили їх нарами, тюремну церкву перетворили на клюб, а вікна оздобили козирками, щоб арештант не міг довідатись, що діється потойбіч вікна.

На тюремній території є ще так званий "Кремль" — тюрма в тюрмі, пожильцями якої в минулому були революціонери, а за статінціями контрреволюціонери, долю яких вирішували трійки НКВД. Саме через цей "Кремль" пройшли сотні тисяч розкуркулених і репресованих українських хліборобів та різної масти "ворогів" народу.

В одному з корпусів влаштовано тюремний шпиталь, який по насліду перейшов до "робітничо-селянської" влади, а тепер до нових визволителів. Отож начальником цього шпиталю для полонених призначено лікаря Сторожука.

І хоч під його владою було дев'ять лікарів, чотири фельдшери й три сестри, користі з них було стільки, як з відра, що стоять біля криниці, в якій давно висохла вода. Бож лікар без медицини — як хлібороб без конячини.

Лишаючи Харків, тюремне начальство все в шпиталі знищило. Навіть меблі і кухонний посуд побито на тріски. Лише в окремому приміщенні лишилась невелика купа напівгnilої кормової моркви, скриня сірої солі та кілька бочок гнилої капусти, облитої бензином.

У такому стані лікар Сторожук прийняв шпиталь. Ліки, що їх мали лікарі із свого запасу, створювали лише видимість чи запах. Серед п'ятидесяти тисяч полонених було сотні хворих і ранених. І хоч їх містили в шпиталь, то лише для того, щоб через два-три дні санітари віднесли їх на чергий двір до гуртової могили.

Готуючись до зими, німці мобілізували рештки колгоспного "гужового" транспорту і почали перетранспортовувати колгоспну солому на територію тюрми. Це вже був видимий порятунок від дошкульного холоду. Біля кожного корпусу безпереривно палає вогнище, а навколо стоять приречені і гріють кістляві руки.

Грудень приніс нечувані сніговії. Тюремне дворище покрилося двометровою білою ковдрою. Сніgom замурувало величезні котли, в яких готувалось вариво-суп з гречки та домішки мерзлих буряків. Ця чорна рідина з лушпинням та буряками породила епідемію: ангіну, грипу, тиф та кишечні захворювання. Почалося найстрашніше — масова смертність. Виглядало так, що робилось свідомо, щоб знищити частину полонених. Саме тому комендатура відмовила селянам помагати харчами полоненим.

Протягом двох місяців ніхто з комендатури не заглянув до шпиталю, очевидно, боячись заразитись. Раптом на передодні Різдва до шпиталю зайшов унтер і зажадав виділити двох хірургів. Сторожук виділив Жвавого і Тука, але вони делікатно відмовились. Третій, Топчій, слухняно взяв свою лікарську сумку, поклав туди скальпель, стереоскоп та пилу Джіглі й мовив:

— Дайте дві сестри і перекладача.

Коли хірург із своїми асистентами закрили за собою двері, Сторожук лагідно мовив:

— Ви покищо військові і не маєте права відмовлятися від моого наказу.

— Я, — виправдовувався лікар Тука, — терапевт, а просилося ж хірурга.

Тут же з'ясувалося, що серед дев'яти лікарів: один педіатр, другий — стоматолог, третій — ортопед, четвертий — демотолог, п'ятий дентист.

— Хто і для чого послав вас на фронт?

— Воєнкомат, для того, щоб рани перев'язувати. Хірурги працюють в шпиталях.

Унтер привів хірурга до лазні. На цементовій підлозі лежав забитий кабан.

— Швидко зніміть шкіру, — мовив унтер, — виділіть сало від м'яса, поріжте на куски і принесіть до кухні комендантури. Відходи і шкіру заберіть собі!

Топчій із Семиковим швидко впорались з покійником-кабаном і в супроводі унтера віднесли за призначенням. А коли повернулися, сестри вже привели до ладу кишки. Складли все на свинячу шкіру, взяли за чотири кінці і, мов важко ранену людину, понесли до шпиталю. Слідом за ними йшли сестри, що несли медичні інструменти та баньку свинячої крові.

Коли Топчій і Семков із своєю ношею зайшли до кухні, усі з дива завмерли. А сестра, що тримала баньку із свинячою кров'ю, вигукнула:

— Тепер я вірю, що Бог є... Різдво ж. — Зідхнула й заплакала.

Почали готуватися до святкової трапези: санітарі обсмалювали шкіру, сестри готували кишку-кров'янку, а кухар Павло доводив до пуття голову, щоб зварити справжній український борщ.

Зненацька до кухні зайшов полковник Салабай. Глянув на свинячу голову та кухаря, що ділив її на рівномірні шматочки, нетерпляче вигукнув:

— Справжнє Різдвяне диво! Від цього дива і нога перестала нити.

Салабай обняв Сторожука, почоломкались, як і личить старим фронтовим друзям. Витер полою замурзане обличчя і почав розповідати про свою біду.

— Власною рукою, власним пістолетом увігнав күлю у власну ногу. Тепер вона посиніла і почала опухати.

— Розкажи, що тебе штовхнуло на таку жорстокість?

— Безголів'я Ставки. Досиділись у Києві до другого пришествія. Просили, благали дати дозвіл лишити місто. Два рази дзвонив Будьонний, Бурмістренко, генерал Кирпонос. Кожний раз відповідав маршал Шапошніков: "Сталін наказує ні кроку з місця. Битись до останнього набою". Коли всі шляхи на Схід було відрізано і ми опинилися в мішку, одержали від Сталіна радіограму про дозвіл лишити Київ. Командування фронтом дало наказ кінній дивізії прорвати кільце на річці Многа недалеко Лохвиці, щоб штаб фронту і штаби армій змогли вийти з оточення. Про збереження півмільйонної армії, що, наче вівці, бродила по степах, мови не було.

Командування настільки було розгублене, що навіть не знало, що потойбіч річки чекає нас бронетанкова дивізія Галляра. Німці вдарили з усіх родів зброї. Зчинилося щось таке, ніби хтось підпалив Дантове пекло: гори трупів, недобиті коні дико іржать і посилюють страхіття. З Шумейківського гаю, де скучнилися штаби і охоронне військо, лишились одні пеньки, що догоряли, мов свічки над покійниками.

Коли канонада стихла, начальник особливого відділу наказав вищому і старшому командуванню вишикуватись в ряди і виконати присягу. Першим покінчив із своїм життям командуючий фронтом генерал Кирпонос, за ним — секретар ЦК КП(б)У Бурмістренко, начштабу — генерал Тупиков. Далі почали стрілятися командуючі армій, дивізій і полків. Я тримтячи рукою натиснув на гашетку, почув вибух і впав на чиесь тіло. Десять з педобитих глухо стогнав, дехто щось мимрив. Чи покінчили із своїм життям ті, що наказували виконати присягу? Мабуть, ні. Ранком мене підібрали німці і приєднали до колони полонених.

— Можна ж було малими групами добиратися до лісу і...

— Це було б порушення наказу Ставки. Лихо командування в тому, що нас в Академії вчили лише наступати на чужі території, а як відступати — вважалось злочином. А

воєнна істина стверджує, що не той герой генерал, що по-вів військо в бій, а той, що з бою вивів. А наш головнокомандуючий Сталін навіть рушниці не вміє зарядити. Отож і накомандував.

— Ну, і що ж воно буде?

— Надія тільки на Америку. Без її допомоги Советський Союз лишиться тільки в спогадах у тих, що лишаться в живих.

Розповідь полковника розвіяла святковий настрій, зник і апетит до запашної страви. Щоб підбадьорити слухачів, Сторожук подав пропозицію:

— Наше становище невідоме. Чи виживемо всі? Дай, Боже, але незайвим було б кожному розповісти щось про себе. Ну, на випадок чого, мати домашню адресу товариша.

— Що ж, — озвався Топчій, — я харків'янин, ніби господар тут, а ви мої гості. Дім, в якому живе моя дружина, видно з третього поверху. Кожного дня годинами стояв я у вікні і подавав хустиною знак. Відповіді не було. Нарешті сьогодні з'явилась у моєму вікні постать і білою хустиною довго махала. Якщо це моя дружина, то, без сумніву, вона визволить мене з цієї западні.

— Я, — почав свою розповідь кухар Павло, — полтавського походження. У двадцять дев'ятім запроторили моого батька з родиною в Красноярський край. Там я виріс, звідти покликали мене захищати родіну від ворога. Але скажіть мені: кого я маю захищати і хто мій ворог?

— Я — киянин, — розпочав свою розповідь Семков. — До ранку ще далеко, тож і почну здалека. Коли в шосте зацвіли київські каштани — померла моя маті, і в цей час батька, за якусь провину, звільнили з Арсеналу. Влаштуватися будь-де не було можливим. Один відомий маклер, за невелику платню, влаштував батька ковалем в дідича Броніцького. Платня була невелика, але безкоштовна хатина, опал та город поліпшували матеріальне становище. Броніцький був відомий багач, походив з польської шляхти, але розмовляв тільки французькою і російською мовами. Була в нього моєго віку донечка Софочка, якою опікувались гувернантка-француженка та старенький вчитель, який вчив нас-

лідницю за програмою міністерства освіти. Щоб донечка краще вчилась, пані Броніслава запросила мене до спільноЯ науки. Отож першу грамоту здобув я французькою мовою. Коротше кажучи, прожив я в цій аристократичній родині вісім років. Прекрасний парк, сад, річка. Все це збагачувало дозвілля та уяву про майбутнє життя. Освіта моя майже дорівнювалась до класичної гімназії. Найбільше мене захоплювали чужі мови: французька, німецька та англійська. Навіть гру на піяніно сяк-так опанував.

— Раптом почалася революція. Броніцькі свій маєток передали під опіку батькові, а самі чкурнули до Парижу. В скорому часі селяни поділили між собою землю, скот, реєстри, а панський дім підпалили. Батько примушений був переїхати на Погребицьку цукроварню, де він далі працював ковалем, а я докінчував гімназійний курс. Докорінно змінилося життя: батько вдруге одружився, а я, щоб не байдикувати, вписався до комсомолу. Ця організація і відрядила мене до інституту, який я закінчив з успіхом і був прийнятий до аспірантури. На третьому курсі моя наука обірвалась. Мене арештували і пред'явили найстрашніше обвинувачення, ніби я приховав, що мій батько був генералом білої армії. Для доказу слідчий показав фото батька в уніформі генерала. Те, що це фото зроблено під час вистави п'еси "Дочекалися своїх", в якій він грав ролю генерала, слідчий не вірив, але почав наводити довідки. Сім місяців просидів я в одиночній камері. Найбільше мучило те, що в цей день я мав оформити свій одружження, не сподіваючись, що весільний обід мені подадуть через "кормушку". За час моого перебування в тюрмі, мою наречену, як випускницю-інженера, відрядили на будову Ліпецького металургійного комбінату, який будували американські інженери. Згодом я довідався, що моя Ріта одружилася з американцем Фредом Керрі і виїхала з ним на його батьківщину. Але не можу зрозуміти одного, як Ріта, будучи вагітною, рішилася на такий крок.

— Звичайно, мене в аспірантурі не поновили. Ледве дістав працю статистика в приміському радгоспі. Щоб змінити профіль, відвідував вечірній курс економічного інституту, який закінчив напередодні війни. На підставі моего дип-

лому мене атестували інтендантом і відрядили в розпорядження Південно-західного фронту. Тепер сиджу разом з вами і не знаю, ким мені бути: за метрикою я Аполлон Семко, а за пашпортом Аполлон Семков.

— Найкраще, — мовив Сторожук, — ще раз переробіть прізвище, додайте кінцівку “ич” і будете Аполлон Семкович. З таким прізвищем можуть відпустити.

— Поки там відпустять, — озвався кухар Павло, — сідайте до трапези. Попереджаю тому, що всі виснажені — м'яса ані на зуб. Тільки по черпачку бульйону і по крихті печінки, а там видно буде.

— Перед їжею, — озвалась старша сестра, — годилося б молитву прочитати.

— Хто знає “Отче наш”?

Усі мовчали. По короткій павзі, кухар поклав варешку й мовив:

— Я знаю початок.

— Тоді давай хоч початок, — сказав Сторожук.

Після святкового сніданку, знову розвів свою філософію полковник Сагайдак.

— В епоху поєдинків і мужніх битв почуття, совість і свідомість — найскладніший вузол, який важко розв'язати. А що таке совість епохи? Та я бачу, що ви мене не слухаєте, а спите. Тоді і я задрімаю.

Німці цілу ніч пиячили, а зараз відпочивають. Як кажуть: солдат спить, а служба йде. Тоді Семков вирішив побачитись з үнтером-перекладачем і запропонувати йому годинника в обмін на перепустку. Үнтер на такий обмін охоче погодився і Аполлон одержав право виходу за браму.

Через півгодини відбулися прощальні проводи. Кожний вручив відпускникові листа з надією, що він потрапить до когось із рідних.

**

Хоч сніговій припинив свої безладні витівки, йти було майже неможливо. Дорога не прочищена, а снігові перемети густо перерізуєть шлях і множать втому. В Люботині треба було переночувати. Усі домівки зайнято німцями. Хтось із селян порадив колгоспну клуню. На щастя, біля

клуні була кімнатка, в якій старий дідок охороняв немолочену кукурудзу. Дідок, що назав себе Матвієм, радо прийняв пришельця, нагодував вареною кукурудзою, і почав свої допити:

- Значить, відвоював?
- Так!
- Це добре! А родину маеш?
- Ні!
- Це погано. А куди держиш путь?
- До Києва.
- Це добре. А що маєш робити?
- Не знаю.
- Це погано!
- Діду, я дуже хочу спати!
- Це добре. Лягай на соломі, а я ще підкину до грубки качанчиків.

На світанку дід Матвій розбудив гостя.

- Сніданок з трьох блюд: кукурудза, картопля та кин'яток.

— Хоч піснувато, зате багато! На дорогу приготовив собі трохи кукурудзи, щоб голод налякати. Знову ж обмундірування твое плохеньке. Я тобі дам пару стареньких мішків, обмотаеш ними чоботи, щоб мороз не дошкуляв.

Мудру пораду старого Аполлон згадував усю подорож, яка закінчилася на четвертому тижні. Булиночок на славновзвісній Солом'янці, де жив Семков, уцілів. Господар дому Никифор Семенович по-старечому крякнув:

- А... а я вже упокоїв тебе. Роздягайся та звітуй про свої походи!

Аполон побачив на столі німецьку газету й здивувався.

- На старість німецьку вивчаєте?
- Отаке! Колишньому професорові чужих мов...
- Вибачте, я не знав. Ви були ж сторожем.
- В тридцять п'яту мене із університету звільнили.

Один кооператор змилувався над моєю скруткою і пожалував мені посаду нічного сторожа м'ясарні. Тепер він мені це пригадав, без моєї згоди зайняв твою кімнату, хоч у ній не живе. Краще тобі буде поселитися в сусідів. Все ж родина, і кімната краща. Покищо перекусимо сим-тим, а там і поговоримо.

Мовчки з'їли кислій капусняк, випили по склянці теплій заварки з вишневих галузок і Никифор Семенович почав свою оповідь.

— Становище в місті тривожне. Хазяйнують два господарі: німці і комуністи в запіллі. Існує обком, міськом і навіть НКВД. Є ще треті — українці, що намагаються вирвати у німців шматок влади. Але...

— Як же вплуталися у цю конспірацію?

— За наказом кооператора Олександра Терещенка. Мовляв, ти, діду, доживаєш віку і найменш підозрілий. Мову знаєш, у випадку чогось — можеш відбрехатись.

— Хто ж він, той кооператор?

— Напередодні війни працював у Луцьку головою облспоживспілки. Керує запіллям трійка: Терещенко, секретар міському Шамрило і майор НКВД Миколенко, що зараз працює інструктором Вукоопспілки. Твоя кімната стала їхньою квартиррою для явок та нарад. Від мене вони не криються, ба навіть наказали: “Коли ми загинемо, а ви вижите, то поінформуйте кого слід про нашу роботу”. Ось чому я знаю їхні пляни та наміри. За їхніми доносами Гестапо розгромило газету “Українське слово”, арештували редактора І. Рогача, О. Телігу, директора Конника. Та хіба всіх перерахуеш? Тепер “Нове українське слово” обсадили своїми людьми: Гладков, Благой, Воловчик — це колишні працівники “Комунаціста”. А майор НКВД Сорока, роз’їжджає по всіх областях як кореспондент газети. Отак обкрутили німців.

Були чутки, що у Львові створили українське правління. У Києві теж щось схоже на уряд створили. Кінчилось тим, що всіх Гестапо заарештувало. Запам'ятай, що всі управдоми, двірники — це підпільники. Є чутки, що німці почнуть примусово вивозити наших людей на працю до Райху. Тобі негайно треба десь влаштуватися. Для нашого приходу потрібний бухгалтер; коли годишся, я поговорю з о. Павлом. А взагалі, пізно ми пізнали німців.

**

Праця в парафії вважалась, як громадський обов'язок. З прибутків продажу свічок, шлюбів, похоронів, хрещення та панаход — це крапля в морі, якої не вистачає для опла-

ти настоятеля. Тож, Аполлон примушений був час від часу ходити в приміські села, щоб роздобути чогось споживчого.

Якось Никифор Семенович приніс сумні вістки: арештували голову Вукоопспілки Перевертуна і його заступника Бондаренка, кооператора Кабана. Розібратися в цьому дуже важко. Адже два останні вчилися разом з Миколенком в кооперативному інституті. Знали ж воїни, що Миколенко майор НКВД. Чому ж його прийняли інструктором? І ще новина: арештовано Шамрила, Сороку і всіх підпільників, що працювали в газеті. Лише Терещенкові і Миколенкові пощастило втекти з Києва.

Хоч німці раділи своїми успіхами, насправді ж вони лише загнали в глибше підпілля комуністичні розсадники та скріпили їх.

Обком партії переніс свій осідок до Кагарлика, а сам Терещенко влаштувався на Богуславському овочевому затопункті, що містився за містом, і спокійно солить огірки, капусту та керує підпіллям.

Найбільшу несподіванку для німців приніс початок бересня. Біля одинадцятої ночі над містом з'явилося два совєтські літаки і кинули кілька бомб. Одна з них розбила мадярський шпиталь, друга — пошкодила оперний театр, дві інші знищили два житлові будинки, в яких загинуло шістнадцять осіб.

Під час панічного алярму понад чотиринста поліцайвів підпільників, озброєних гвинтівками, автоматами та гранатами, в Пущі-Водиці знищили німецьку варту і без перешкод добралися до поліських лісів та приєдналися до загону Ковпака.

Окружена під Сталінградом 167-тисячна армія Паулюса потрапила до полону. На всіх фронтах совети розпочали офензиву. Німці без бою лишили Єсеніїку, Кисловодськ, Майкоп та Острогожськ. А вже п'ятого лютого сорок третього німці лишили Ізюм, восьмого — Курськ, а шістнадцятого — Харків.

Катастрофічне становище на фронті примусило німців евакуювати з Києва цивільних німців та фольксдойчів, яких нараховувалось кілька тисяч. Правда, велика частина таких фольксдойчів нічого спільногого не мали з німецькою на-

цією. Але це був найлегший спосіб, щоб виїхати на захід.

Никифор Семенович порадив Аполлону виправити в одному з документів своє прізвище, додавши на кінці "ер". Маючи посвідку із прізвищем Семковер, Аполлон вирішив спробувати щастя.

На станції біля кожного вагону гамірне стовпце: благання жінок, плач дітей, прокльони, невідомо під чию адресу, скінчлися, лише тоді, коли вагони були до відказу напхані першими втікачами.

Аполлон підійшов до фюрера поїзду і подав йому свою довідку. Старий німець пробіг очима по клаптику папірця і заніс до списку ще одного "липового" фольксдойча.

Поїзд, що мав третньорядне значення, повз наче безногий на колодочках. Час-від-часу робив примушенні зупинки, звільнюючи шлях для військових ешелонів. І все ж поїзд без пригод прибув до свого призначення — Мюнхену, де всіх втікачів було призначено на працю до "баворів".

І так Аполлон став помічною силою "бавора" Йоганна Кріцкера. Була в нього ще підневільна робітниця молода дівчина з Полтавщини Лукія, що тільки з коровами та свинями розмовляла рідною мовою.

Якось Аполлон запитав Лукії:

— Якже вам тут живеться?

— Як бачите. З початку було погано. Тепереньки нічогісенько: подою корів, перевію молоко, нагодую, приберу кізяки; нагодую свиней, курей, гусей... Ну, ще помію підлоги, посуд. Отак і живу. Але на харчі не скаржусь. Добре їдять німці, не так, як у нас.

— А ви підчепіть неотесу німчика і... — пожартував Аполлон.

— Якби трапився, їй-богу тут лишилася б.

Дні, тижні, місяці здавалися довгими, як сибірська зима, а робота незвична, важка та ще й безплатна. Але в цій панщині був великий плюс — безпечність. Аліянтські літаки завжди минали баворську ферму. Свій вантаж вони скидали на Мюнхен, що громом докочувався до баворського дворища.

Січень сорок п'ятого ствердив, що третій Райх ось-ось упокоїться назавжди. А що далі!..

Про це "далі" Аполлон запитав у Йоганна. Старий виняв із шухляди свій щоденник, який вів з початку війни, тицьнув пальцем в останню сторінку й мовив:

— Прочитай і запам'ятай.

Свіжі рядки нагадували:

7 лютого. Аліянти перейшли лінію Зігфріда. Росіяни зайняли німецьке місто Кросен.

10 березня. Американці дійшли до Лінцу. Взято в полон 50 тисяч німців.

17 квітня. Аліянти здобули місто Ляйпциг. Росіяни на околиці Берліна.

27 квітня. Аліянтські війська злучилися з російськими.

30 квітня. Останні бої за Берлін. Місто в руїнах.

Ранком 5 травня Йоганн зробив останній запис: "Німеччина капітулювала".

**

Травень махнув сонячним крилом і розігнав страхіття війни. Увесь світ відчув божественну благодать спокою. Аж тепер кожна держава почала підраховувати свої жертви, матеріальні збитки та територіальні втрати.

Кінець війни став для Аполлона початком незалежного буття. Через пару тижнів він вирішив перебратися до міста та шукати бездомних спільників і невідомого майбутнього. Йдучи вулицями Мюнхену, Аполлон на кожному кроці здибав гурми оставців та виснажених полонених, що гуртувалися до виїзду на "родину". І раптом почув знайомий голос інженера Андрія Пискуна.

— Аполлон, їй-богу Аполлон! — і згріб Аполлона в свої обійми.

— Пізнав і не помилувся. Якже ти тут опинився?

— Клепав німцям танки. Полон, брат, не теща. Як бачиш: кістки та шкіра.

— А тепер де живеш?

— У таборі поворотців на родину. Днями маємо відчалювати.

— Чого так спішно? Почекай, роздивись, щоб часом...

— Чого ж маю боятися? Воював чесно, нічого злого не вчинив. А за те, що міст через Дніпро зірвав, тож зроблено за наказом. А як ти?

— Покищо почекаю.

— Правда, тебе ніхто не чекає, а у мене ж дружина, синок. А виглядаєш ты нівроку.

— Це тому, що вирвався з кошари раніш тебе.

— Тоді бувай здоров. Що ж передати рідному Києву?

— Умийся за мене дніпровською водою.

Якось холодно розцілувалися і назавжди розійшлися.

Знання англійської мови допомогло Аполлону влаштуватись підсобним працівником у військовій кантині. Сержант Фред Рут прийняв Аполлона на таких умовах: праця за харч та приділ цигарок. І на додаток подарував Аполлонові вживану үніформу, але військові знаки на рукаві зняв. А праця виглядала, порівнюючи з баворською, інтелігентною: прибрати зі столів порожні пляшки від пива, помити підлогу, винести сміття і гуляй досхочу.

Незабаром, за рекомендацією Аполлона, Лукія стала допоміжною робітницею на кухні. В скорому часі спритна дівчина так обкрутила Фреда, що через пару місяців стала його дружиною. Зразу ж після одруження Лукія розгорнула таку торгівлю цигарками, кавою, чоколядою, що за нею роем бігали пожилыці жідівського табору. Хто міг подумати, що ця скромна дівчина златна на таке "гемблювання"? "А нашо злібний я, — думав Аполлон, — хібащо підробляти та переробляти прізвище".

Якось він запитав Лукію:

— Шо ви робили вдома?

— Працювала в кооперації бухгалтером.

Можна було догадатися, які прибутки мала кооперація з такими бухгалтерами.

На початку ліквідації таборів ДП Фред демобілізувався, забрав свою Лукію і війхав до рідного міста Нью-Йорку. Ale перед від'їздом запевнив Аполлона, що вишле йому афідавіт та завчасно підшукає працю.

Минали роки, а від Фреда ні гуку, ні звуку. Лукія теж мовчала. Від таборів ДП лишилась тільки безславна історія. I все таки Фред свою обіцянку виконав. У березні п'ятдесяти третього довгожданні папери Аполлон отримав і назавжди розпрощався з Европою.

Нью-Йорк. Фред вправно керує автом, а Лукія, наче екскурсовод, розповідає прищельцеві про властивість величного міста, його плюси та мінуси. Не забула похвалитись, що мають власний дім і ресторан.

Дім, що містився на бічній вулиці околиці міста, справді виглядав так, що господар його не знає злиднів. Біля дому невеличкий садочок та квітник.

Лукія накрила стіл різноманітними стравами та напитками й за звичаєм мовила:

— Прошу сідати, чим багаті, тим і раді.

Вечеряли. Пили віскі, пиво і розмовляли про Мюнхен, що уможливив Фредові і Лукії стати міцно на власні ноги.

— Ти обішяв, — мовив Аполлон, — десь мене приткнути.

— Покищо житимеш у нас і помагатимеш мені в ресторані.

Коли вже наговорилися досхочу, Фред завів гостя до спальні і, показуючи на купу російських і українських газет, мовив:

— Це для тебе сюрприз.

Аполлон почав розглядати сюрприз: "Русский голос" та "Щоденні українські вісті". Зразу ж зрозумів, що Фред підсунув йому комуністичну макулятуру. Може це сталося через незнання мови? Так ні, Лукія добре володіє обома мовами. А може...

Ресторан Фреда містився недалеко від домівки. Власне, це була звичайна їdalня з прилавком, кількома столиками та допоміжньою прибудівкою.

Після сніданку розпочався бізнесовий день: Фред смажить гамбургери, Лукія подає, Аполлон прибирає із столів та мие посуд. Чотирнадцять годин на добу! І це називається власник ресторану. Скільки ж можна витримати в цій топталівці?

Коли двері ресторану Фред закрив на засув, з чорного ходу зайшло кілька Фредових приятелів. Господар відрекомендував їм свого гостя і був задоволений, що розмова йшла українською мовою. Виглядало так, що ці весельчаки прийшли для того, щоб познайомитись з новоприбулим

Почалися питання й незрозумілі для Аполлона розмови. Нарешті один, що назава себе Віктором, почав розмову про труднощі на ринку праці.

— Я, — мовив Аполлон, — маю тут знайому особу, яка б мені допомогла. Але не знаю її адреси. І він довірливо розповів про колишню свою наречену.

Віктор занотував основні дані нареченої, подумав і сказав:

— Через пару місяців я подам вам її адресу.

Два місяці Аполлон воював з брудним посудом, чекаючи на адресу. Йому хотілось скомунікуватись з українською громадою, але ж чотирнадцять годин праці прикували його, як каторжника, до тачки.

Якось Аполлон звернувся до Лукії:

— Повезіть мене до нашої церкви!

— Хіба ви віруючий? Нема ж коли.

— А ви?

— Знаєте, як нас виховували. Я працювала бухгалтером, то хіба можна було вірити.

Через кілька днів з'явився довгожданий Віктор.

— Отже, я даю вам адресу, — і показав сфотографовану аплікацію із зняткою Ріти, яку вона виповнила, приймаючи громадянство. — Але ви мусите дати мені своє прізвище: послуга за послугу.

— Як саме?

— Я хочу відкрити крамницю продажу європейських продуктів: горілки, ікри, рибних делікатесів, усіх вишиванок тощо. А крім того висилатимем до краю подарункові пачки. Крамниця буде на ваше прізвище, щоб привабити українського покупця. Прибуток наполовину. Згода?

Мушу подумати. Для бізнесу потрібно гроші, а...

— То вже моя справа. Вам треба тільки підписати аплікацію.

Такий оборот справи насторожив Аполлона. Не було сумніву, що його тягнуть до підозрілої компанії. Але адреса Ріти не давала спокою.

Коли Віктор лишив харчівню, Аполлон звернувся до Лукії:

-- Хто є цей Віктор?

— Невже ж ви його не впізнаєте? Це ж Віктор Орлов, що був у Німеччині комендантом табору по вивозу на родину. Влюбився він в американку, що працювала в УНРРА, одружився з нею, кинув свій табір і переїхав до Америки. Тепер бізнесує.

— Чув, що такий комендант був, але у вічі не бачив. І все ж обличчя когось нагадує.

Лукія розкрила лише одну карту, а їх же ціла колода. Так чи так, але гра почалась. Віктор розпочинає лобову атаку.

Через кілька день Віктор прийшов, щоб виконати ап-лікацію в обмін на адресу.

— Я передумав, — відповів Аполлон.

— Що?! Вам товаришу нема як критись. Ви ж не Семкович, а капітан Семков! Пам'ятаєте переправу на ріці Многа? Ось фотокопія вашого пашпорту, ось фотокопія вашої офіцерської книжки. Ви змінили прізвище, втайли, що співпрацювали з ворогом. Вас можуть негайно депортувати і знаєте куди? Виберайте одно із двох: співпраця із нами чи депортaciя...

— Я ще пораджується із Фредом.

Але радитись не було потреби. Адже документи лежать у валізі, сфотографовано їх з дозволу Фреда або Лукії. Вихід був один: негайно утікати з цієї западні. Правда, Віктор Сверідов, що перетворився в Орлова, може написати донос. Почнеться розслідування, що може спричинити неприємності для Ріти. Спасіння лише в тому, що він прибув до Америки, як Аполлон Семко. А метрика, видана Троїцькою церквою, стверджувала його батьківське прізвище.

Чомусь Аполлону пригадалась дитяча пісенька “Нам не страшний сірий вовк”. І почав обдумувати плян утечі.

**

Аполлон влаштувався на тимчасову роботу в будівельній фірмі. Його обов'язком було перевіряти розрахунки і виправлюти помилки. “Отак, — думав він, — чужі помилки виправляю, а свої, яких наробив безліку, виправити не в силі. Роздобути адресу Ріти можна лише через приватного агента”.

Приватний агент, якого йому порекомендували, зажадав неймовірно високий гонорар. Виручив людинолюбний менеджер, що дав право Аполлону одержати аванс, щоб оплатити агента, який незабаром вручив Аполлонові очікувану адресу.

Вечором Аполлон подзвонив на вказане число телефону. На другому кінці проводу озвався жіночий голос:

— Алло! Mісіс Керрі слухає. Хто говорить?

— Говорить ваш давній друг Аполлон Семко.

— Вибачте, я такого не знаю. Що вам потрібно?

— Я, Аполлон Семко або Семков, колишній аспірант Київського університету, який дев'ятнадцять років тому мав з вами пов'язати свою долю, але ж так сталося...

— Почекайте, не спішіть, дайте опам'ятатись!.. Де ж ви тут взялися і чого хочете?

— Хочу з вами зустрітися і розповісти про той трагічний день. Оце і все.

— Гаразд! Дайте мені ваш номер телефону, я вам подзвоню. Бай, бай!

Надія на побачення зводилась до нуля. Могла ж запрости хоча б на каву. Виходить, що даремно заліз в борги та шматував своє серце.

Але, як кажуть, терпіння золото, а може ж для цього в ней є причини, заміжня ж.

Телефон озвався через кільканадцять день. Mісіс Керрі запросила Аполлона в гостину, але номер апартаменту, який вона подала, різнився кінцевою цифрою.

У призначений час Аполлон прибув своєчасно. Швейцар, що стояв біля дверей, спітив, кого він хоче відвідати, кудись поздвонив і мовив: "Окей, другий поверх ліворуч!"

Двері відкрив мужчина середнього віку й запросив до вітальні, в якій сиділи дві бльондинки бальзаківського віку. Жодна з них не була схожа на Ріту. Аполлон глянув на жінок і розгубився. Замість відрекомендуватись, незgrabно промимрив:

— Я, здається, помилився. І почав розповідати про мету свого приходу. Але в цей час одна з бльондинок встала, підійшла впритул до гостя і тихо мовила:

— Аполлон, Апо!.. і розплакалась.

А він, наче сухий стовбур, на хвилину закам'янів. Раптом вхопив ніжну руку і почав цілувати від зап'ястя до ліктя. І лише прорік одне слово — "Ріта!.."

На честь такої несподіванки розширили пляшку шампанського і почалися розповіді про подібні випадки, які рясніють на шпальтах газет.

— А зараз, — мовила Ріта, — підемо до мене і докінчимо розмову, що почали дев'ятнадцять років тому. Я живу поверхом вище.

Кажуть: по одежі зустрічають, а по розумі випроводжують. Воно так і не так. Бо ж розкішний внутрішній вигляд апартаменту стверджує, що господар його мав голову не лише для того, щоб носити модний капелюх.

Великий вестибюль нагадував мистецьку виставку; картини, скульптури, єгипетські вази і багато незрозумілих речей запаморочили Аполлонові голову. Для чого цю цінність тут замкнуто від людей?

Незрозуміле розгадалось після того, як Аполлон закінчив свою розповідь про нелюдські мітарства на рідній землі: арешт, тюрма, скитання без праці; війна, полон і голод.

— Мені здається, — озвалась Ріта, — що тобі вистачить цієї розповіді на ціле життя. Так, ти страждав. А я? І досі страждаю. Чи легко мені було одружитися на п'ятом місяці вагітності з людиною зовсім чужою? Досі не збегну. Коли людина виломиться із омріяного життєвого шляху, вона стає байдужою. Такою я прибула до Америки. Все чуже і мова теж. Чоловік старший за мене на одинадцять років, жив своїм професійним життям. З ранку до пізньої ночі сидів у своєму Бюро винаходів, а я замкнута в чотирьох стінах чекала народження дитяти. Після народження сина — жила тільки для нього.

— З батьками листуєшся?

— Перші роки листувалась, а з тридцять сьомого листів не отримую. Потім війна. За час війни наше Бюро виросло й перетворилося в корпорацію. Ми стали багачами. Але матеріальне багатство цінне лише для того, хто його не має. А в моїй душі клекотіло інше життя, смак якого я й досі не пізнала.

Чоловік мій був президентом корпорації. Рік тому він помер і всі клопоти звались на мої плечі. Щастя, що син став повнолітнім і дещо допомагає. Зараз він відсутній.

— А я думав...

— Побачитись! Хіба що копію.

Ріта винесла з кабінету два великі фото. Поставила перед Аполлоном їй мовила:

— Тепер пізнавай, котре foto твое, а котре Ігоря?

А пізнати було не легко. Обидва юнаки виглядали на-че близнюки. В Аполлона по щоці покотилася горошина і застигла на підборідді і лише, коли Ріта була в його обій-мах, прошептав:

— Пізнав, але не розгадав.

— Кожна людина до кінця нерозгадана. Коли він на-трапив на твоє foto, звернувся до мене: "Мамо, що це за юнак?" Мені стало прикро, що стільки років тайла від сина про рідного батька. Тоді й розповіла про все, але фінал по-вис в повітрі. Ігор спокійно вислухав, подумав і зробив своє резюме: "Кінець твоєї розповіді мусить бути складним або трагічним". Потім він твое й свое foto збільшив, вправив у рамки і поставив на столі в своїй спальні. Перед від'їздом до Німеччини, якось крадькома кинув:

— Чому ти не розшукуюеш своїх батьків і... недоказав. Це був натяк про тебе.

— Поїхав як турист?

— Hi! Мій чоловік, якого Ігор за його життя вважав рідним батьком, дуже хотів, щоб син став інженером. Ігор і слухати не хотів. Його вабили мови та історія різних наро-дів. Зараз він вільно володіє пімецькою, французькою і українською мовами. Тому кожне літо проводить в одній із цих держав.

Вибач, за розмовами і про вечерю забула. Куховарка моя поїхала відвідати батьків, а я така господиня... Я зараз, нашвидкоруч.

Вечеря була скромна: бутерброди з шинкою та кава.

— Тебе напевно здивувало, що я призначила побачення в сусідів. Наша корпорація засекречена, а разом з нею і я. Пан, що відкривав тобі двері — це мій охоронець. А перед тим як побачитись, треба було перевірити, чи ти справді мій Апо. Той бідолашний Фред ще в Німеччині заплутався

в комуністичній сіті. За ним і Віктором Орловим встановлено нагляд.

— Він не Орлов, а Сверідов — капітан КГБ.

— Тим краще. Ти випадково розкрив двері шпигунського гнізда і щасливо обійшов його. Покищо мусиш жити в готелі, так треба. Обідати прихід в китайський ресторан о шостій. Скоріо світанок! Надобраніч!

Біля дверей їхні руки скрестилися, і Аполлон відчув, як жадібно його вуста п'ють трюнок кохання. Нарешті, двері повільно закрилися, і Аполлон почув, як потойбіч замок зробив своє — “цок”...

**

Аполлон повільно їшов безлюдною вулицею і розглядав силуети хмародерів. Золотиста заграва продірявила заливало сірих туманів і розповзлась над небосхилом. Йти до обшарпаного готелю було запізно, а на працю — зарано. І він зайшов до чайної, щоб за чашкою кави витратити зайвий час. Але в голові плуталися думки про Фреда, Сверідова, Ріту, сина. І все це зв'язано Гордієвим вузлом, який не легко розплутати.

День пробіг під враженням солодких мрій минулого і невідомого майбутнього. Але як сприймети його появу син, не міг уявити.

У вестибюлі готелю на Аполлона чекав Фред.

— Що сталося, Апо? Ти зник, як дезертир з передової. Віктор щодня дзвонить, хоче зустрінутися. Вже і приміщення для крамниці винайняв. Коли ж зайдеш?

— Буде час, зайду.

На цьому розмова скінчилася.

Під час обіду Аполлон розновів Ріті про візиту Фреда.

— Дуже швидко роздобули мою адресу. Це значить, що я маю “хвоста”, який тягнеться аж до Москви. Хоч-нехоч, а треба міняти адресу.

— Ні, не треба. За твоїм хвостом буде ще інший “хвіст”. Кажуть, що вовка найлегше впіймати по його слідах. Ти мене зрозумів?

— Осточортіло мені поневіряння та страждання. Мені і тут нема спокою.

— Я десь прочитала таке твердження: коли б у житті людини, поруч з радощами, не було смутку, горя і тра-

гедії, то було б навіть нецікаво жити. Звучить це парадоксально, але в якісь мірі правдоподібно. Це стверджує світова література, образотворче мистецтво, музика і, передусім, визвольні змагання. Чи без страждань могли б ми мати таких геніїв, як Шевченко, Франко, Л. Українка?

— Я часто думаю про те, що людина нерозгадана, як нерозгаданий всесвіт та його творець. Дуже хочеться на цю тему пофілософувати з сучасними дослідниками.

Перед тим як лишити ресторан, Ріта кинула кілька вимріяніх слів:

— Ми вже старші, а справжнього життя не розсмакували. Приде Ігор, і ми відновимо традицію наших батьків. Підемо до церкви і під спів “многії літа” зв’яжемо нашу долю, яку освітлюватиме наш син. Життя ж наше тільки починається!..

... Аполлон лежав горілиць на старенькому ліжку і уявно бачив, як ранішнє сонце запускає гарячі стріли в постать святого Володимира, що стоїть на Київській горі і хрестом благословляє народ, що йде в дальші незнані віки.

І ще пригадались болючі слова поета: “Стойть сторозтерзаний Київ, і двісті розп’ятий я”. Думка обірвалась. І солодкий сон вхопив його в свої теплі обійми.

ОПОВІДАННЯ
ФЕЙЛЕТОНИ

ЗУПИНІТЬ ЛІТАК

На пагорбку шпиталь.

Під вікном білокора береза. Її ніжнозелене гілля привітно заглядає в операційну. А той, хто лягає на операційний стіл, жадібними очима оглядає кожний листочок. Береза єдиний свідок, що знає, скільки людей з цього столу в стало і скільки заснуло вічним сном.

Кажуть що цю березу посадив перший хірург шпиталю Отто Бірн. Посадив, щоб перед операцією кинути погляд на зелене верховіття, що вгамовує затаєне хвильовання.

А от професора Башту ця береза дратус. Може тому, що її сестра росла під вікном батьківської стріхи? Може тому, що в останню війну під такою березою стояв намет, в якому він робив складні операції? А може ѹ тому, що в березовім гаю він зустрів дівчину — першу ѹ останню свою любов?

Іого всі поважали за вправні руки й чуле серце. І так само всі вважали його диваком із замкнутою душою. Декому здавалось, що він ворогує з мовою, бо крім „добриден” і „до побачення”, мало коли витисне із своїх уст інше слово.

Рішуче уникав розмов на побутові теми навіть з найближчими по роботі. Старша сестра Стела, із якою він кільканадцять років працює, нераз пропонувала якусь дрібну послугу, як самотній людині. Він завжди, навіть у грубій формі, відкидав. І дивно. Таке неприязнє ставлення Стела спокійно зносила. Вона дивилась на це як на нерозгадану таємницю особистого життя свого дивного шефа.

**

Професор Башта зайшов в операційну з піднятими дотори стерилізованими руками. Він скоса глянув у вікно. Стела опустила портьєру.

В операційній тихо. Навколо хворого стоять лікарі-практиканти й пильно стежать за впраєними пальцями, що обережно усувають уламки металу з рожевого, пульсуючого мозку.

Операцію закінчено. Професор був переконаний, що все гаразд. Юнак буде жити. А от, як буде із слухом? Така тяж-

ка операція може інколи викликати те чи інше ускладнення.

Ви пив міцну чорну каву і думав про долю юнака. Чекав, що ось відкриються двері, і схильована мати витисне з глибини своїх грудей запитання: — Докторе, скажіть...

Як важко іноді відповідати прибитим горем матерям.

І двері відчинилися.

До кабінету зайшла молода білява дівчина. Перед тим, як постукати в двері професора, вона трохи вагалась. У неї запас англійських слів дуже біdnий. Із цих слів вона з трудом зліпила кілька важливих для неї запитань. Професор уважно прислухався до кожного її слова, але зрозумів тільки те, що вона молода київська лікарка Таїса Наворіна.

Вона ніякомоючи чекала на відповідь, а професор мовчав. Таке буває, коли на одне запитання в людини є кілька надцять відповідей. Бувають і мовчазні розмови. Та це ні те, ні друге. І раптом:

— Від цирого серця вітаю!

Ці суто формальні слова відрубав він чіткою українською мовою. І зразу ж зрозумів усю недоречність. Хіба ж так приймають людину, що ходить по землі, з якої він уперше пізнав смак хліба? Коли ж це було? Ага, здається п'ятдесят шостий раз цвістим: червона калина білим цвітом і двадцять другий, коли вислизнув з-під ніг останній шматок прадідівської землі.

— Ви давно з України?

— Місяць.

— А коли повертаєтесь?

— Сьогодні, о десятій вечора гідлітаю.

— Тоді...

У цю хвилину він відчув, як ця анкетна розмова віддалася його від дійсності. Іще відчув, що ця загадкова дівчина роз'ятрила його старі зарубцьовані київські рані та пригадала чорні ночі у соняшні дні. У ці трагічні, але напрочуд хороші весняні дні, він власною рукою писав: „Зобов'язуюсь протягом 24-х годин залишити Київ...”

Таїса стояла перед отрядною постаттю професора, і їй здавалося, що це та сама гіпсова фігура запорожця, яку вона бачила в історичному музею. Бракувало тільки довгих чорних вусів та веселої усмішки. Та це тільки здавалось. З розповіді лікарів вона знала, що професор є видатним хірургом. Тому їй дуже хотілось саме від цього професора давідатись про нове й незнане в хірургічній практиці. Та виявилось, що професор не американець. Вона миттю подумала,

що стоїть перед старим емігрантом, який лишив рідну землю тоді, коли один земський фельдшер обслуговував увесь повіт.

Цілі місяці вона штовхалась у бурхливому людському океані; відвідувала університети, шпиталі, приватні клініки й ні разу не зіткнулась з людиною, що говорить її рідною мовою. І от, в останній день з такою людиною зустрілася віч-на-віч.

Дзвінок домофону обрубав її думку. На цілу пригорницю дрібненьких слів якоєсь жінки, професор вигукнув. — „О'кей!“

— Маю, — звернувся вім до Таїси. — вільних дві години. Віддаю їх вам.

**

Вони сиділи в маленькому затишному кафе за легким сніданком. Таїса із захопленням розповідала про студентські будні, про перші дні практики. Розповідала і пригадавши, як вона розгубилася над мертвим кроликом, по-дитячому розсміялась.

— Кажете, відбували практику в шпиталі на бульварі Шевченка. Тоді ви ходили по моїх слідах. П'ять років ходив я з палати в палату: досліди, операції, успіхи, невдачі.

— І через невдачі ви...

— Ні. Те, що я сиджу в цьому кафе, а не на Хрестатику, має свій логічний початок і кінець. Ви ж логіку вчили?

— Звичайно, — і жартома додала, — діялектичу.

— Ви напевно здібали в літературі імена видатних діячів медицини: Вітенбурга, Ражбу, Лозинського, Крупського? А про безславний кінець їхнього земного буття ніхто не розповість. Воно прикрите рядном штучного туману гнилої доби. А ви, як лікар, розумієте, що живе тіло від гнилизвни рятує тільки скальпель.

— Мені прикро, що ви...

— Що я роблю висновки, не перевіривши діагнози? Тоді дозвольте відкрити бодай сантиметр тісі ряддини: на операційному столі лежить відома акторка, а у вестибулі натовпі її друзів. Щоб урятувати її життя, треба усунути мертву нирку. І саме в хвилину, коли професор скилився над хворою, відкрилися двері: — Товаришу Крупському, просимо до кабінету. — Цих слів він чекав кожної хвилини, і все ж у нього затримали руки. — Продовжуйте, — кинув він у мій бік, а сам похитався довгим коридором. Це була його остання

і вперше недожінчена операція. Наступного дня підкликали і мене. Потім другого, третього... Правда, згодом його випустили, але примусили назавжди лишити Україну. Такий „логічний” кінець, шановна колего.

Таїса, слухаючи розповідь, хотіла хоч трохи розрядити цей болючий діалог. Вона хапалась за кожну вивчену формулу. І тут же відкидала, як не пригадати, штучну. А професор пив холодну каву і, чомусь, зосередив увагу на її тоненьких, довгих гарних пальцях. Йому здавалось, що ці пальці найправніше могли б бігати по довгих струнах арфи. Про це треба було й вести розмову.

— Кажуть, коли б людина не спробувала солодкого — не знала б гіркого. А все ж причина якась була.

— Причина?! Так, так. Причина була: застрілився голова раднаркому, і зразу ж приїхали по його сестру Тетяну Петрівну, що працювала в шпиталі лікарем-ординатором. За нею директора, а там і інших.

— А за що ж вас?

— Обідали за одним столом. Ранком, як звичайно, в газетах сенсація: „Отрута під білим ковпаком”. Сидячи у в'язниці, я вперше відчув, яке гарне життя, як досконало побудовано нашу планету, і як безжалісно псують її люзни.

— Ви занадто...

— Хвилиночку. Кожний вчений все життя комусь дякую за те, що він став ученим. Я дякую Крульському. Він був моїм учителем, порадником, колегою. Він пригрівав мене материнською любов'ю. Ви ж знаєте ціну рідної матері?

— Ні.

Професор насторожився, і його великих чорні очі вп'ялились у бліді уста Таїси. Він навіть хотів сказати: „Тоді ви можете різати людину без ножа”. Але Таїса своїм тихим, і тонким як павутинка, голосом вгамувала розгойдані хвилі подиву.

— Я народилась без матері. Я ще ні одного разу не сказала „мамо”, „тату”. Тож, чи можу я знати ціну рідної матері?

— Але ж...

— Я була б надмірно щаслива, коли б побачила хоч крізь сон своїх батьків.

— Але ж у вас є прізвище. Це нитка родоводу.

Вона зробила навмисно павзу. Професорові здалося, що вона роздумує, як обійти правду. Таїса вийняла з торбинки чиюсь візитівку, і в двох пальцях підняла її вище голови.

— Нитка мосії родословності увібганя на такому маленькому клаптику паперу. Цей клаптик мені вручили, коли виписали з дитбудинку. В ньому говориться: „17-го листопада 1941 року, на станції Поворіно розбомблено поїзд із евакуйованими. В одної мертвої жінки народилось немовля — дівчинка. Роди приймав военфельдшер.” Підпис не розбірливий. В дітбудинку і дали мені прізвище Паворіна. — Вона важко зідхнула і прикусила нижню губу.

— А могли б же зробити інакше. Паворінську трагедію треба було лишити історії, а мені вигадати прізвище без причини. Навіть . . . навіть можна було прилучити до такого папірця фото якоїсь жінки й чоловіка, і назвати їх моїми батьками. Звучало б це як легенда, але я в неї повірила б, жила б нею.

Замисленим зором професор шукав розв'язки. І йому здавалось, що він її знайшов. Адже ж може жити її батько.

— Неймовірний випадок, але незаперечний, — процідив він втомленим голосом. — Найкоротше — війна. Двадцять п'ять років я намагаюсь викреслити з пам'яті один день війни, і не можу. Один день: Київ оточено, безперервні вибухи теорять суцільну гаму. У шпиталі не краще фронту: сотні ранених лежать по коридорах, у підвалах, на подвір'ї. Скільки серед них уже мертвих, ніхто не знає. Операували в найбільш антисанітарних умовах. Ніде не занотовано, скільки лише за одну ніч ампутовано ніг, рук, пальців. Скільки юнаків не встали з операційного столу і скільки померло, не дочекавшись допомоги? В інших умовах багатьох можна було врятувати від каліцтва й смерти.

Попросив ще чорної кави, а для Таїси морозива. І, щоб закінчити невеселі спогади, спокійним тоном додав:

— Потім полон, німецька неволя і крок назустріч волі.

Коли я одержувала диплом лікаря, академік Колос потис мені руку, і ніби батько сказав: — „Пам'ятай, дочка, що лікар — це найвідважніший вояк. Він усе життя бореться із смертю”. Гарні слова, але в них чується тільки пів правди. Ми боремось тільки з передчасною смертю. А причин смерті значно більше.

— Своїми думками ви наблизились до першої лінії фронту неоголошеної війни між вченими. Медицина бореться з каліцтвом і за продовження життя людини. А що роблять фізики, хеміки, механіки? Вони висушують свій мозок над тим, щоб винайти найефектовніші вибухові матеріали для знищення людини. Де ж тут логіка?

— А чи є логіка, — заговорила Таїса зміненим тоном, — в поділі людства на великі і малі, сильні і слабі об'єднання, що ми називаємо державами? Один цей поділ уже причина для війни. Мені эдається...

— Що межі треба переорати, — перебив її професор. — Але для того, щоб межі переорати, їх треба сперед створити. Після ця довга. Точніше, вона без слів і музики.

Професор глянув на годинник і підвівся.

— Шкода, що таку цікаву розмову мусимо припинити. Так, сьогодні о десятій відлітаєте. — Його очі пробігли по дешевій сукні й зупинились на мідному, почорнілому ланцюжку, що висів на білій довгій шиї.

Прощаючись, професор пригадав початок розмови і сказав: — Підставою успіху хірурга є міцно тримати в руці скальпель і вірити, що хворий видужає.

— Добре. Я хочу вірити, що ми ще зустрінемось. Але для цього нема підстав.

— А ви вірте, бо ж успіх у житті людини залежить від віри, любові і надії.

**

Він сидів на бічній лавочці алеї, що веде до посадочного майданчика аеродрому. Поглядав на годинника. Чекав Таїсу і хвилювався. Могла ж вона змінити годину відліту... А стрілка на годиннику дрібненько танцює вперед. Через чверть години віра на зустріч обірветься назавжди.

У пам'яті прощання з дружиною, її лист, що переїздить до сестри в Уфу і житиме там до закінчення війни. Був певен, що війни вона не відчула, а з наслідками її давно погодилась. Можливо, одружилася вдруге. А що було б, коли б він повернувся? Загубив би власне і її життя. Краще ж мати пів життя, ніж загубити його цілком. Часом у свідомості виникає думка написати листа. І він обов'язково напише, коли відзначатимемо сьому десятку життя. Він навіть уявляє, як його дружина, старенька бабця, пізнаватиме руку небіжчика.

У цю хвилину роздуму побачив знайому постать і зробив крок уперед, як роблять люди, зустрічаючи когось близько-го, давно небаченого.

Таїса здивовано розкрила уста і опустила на хідник валізку.

— Ви теж цим самим літаком?

— Ні, це моя остання зупинка.

— Чому ж із валізами?

— Валізи... Валізи ці для того, хто через кілька хвилин відірветься від землі, на якій ми стоїмо.

Почав пояснювати народження цих валіз, в яких крім хірургічних інструментів, були речі, без яких не може обійтись жінка в молодому віці.

— Вірив і вірю, що ви не відмовитеся.

Таїса хотіла щось сказати, але голос диктора припинив розмови відлітаючих.

Професор ще раз потис тоненьку руку Таїси. Вона повільно піднімається по східцях і на останньому обернулася, руничко зняла з шиї мідний ланцюжок, і кинула його до застиглої постаті.

— Єдиний слід моого народження хай буде з вами!

Не почув останніх слів. Їх проковтнув звук мотора. Літак відірвався від землі, прорвав кудлаті клапти хмар і зник.

Підняв з хідника ланцюжок і... втратив рівновагу. Ніби струм високої напруги пробіг по його тілі. Він хотів з усієї сили юркнути „Зупиніть літак”. Але, уста заціпеніли, а очі жадібно розглядали золотий медальйончик, на якому власною рукою вирізьблено дві найдорожчі літери „О” і „В” — Оксана Башта...

Дивився на місце, де кілька хвилин тому стояв літак і здавалось, що бачить під косогором березовий гай, а внизу перегони хвиль на Дніпрових водах. Жалібний крик самотньої чайки, що розшукує загублене часиня.

— Як же ж тепер? як?... — шепотіли уста. — Тільки вірити, вірити й надіятись!

... Цементовий хідник твердий. Він виразно чує відгомін своїх кроків, що ведуть його далі в життя. Раз-у-раз озирається, щоб побачити по собі слід, і бачить, що за ним іде нерозлучна власна тінь. І розуміє, що він тепер не сам.

КРОВ ПРЕДКІВ

Валеріян обережно ступав по дерев'яному хіднику, оминаючи трухляві плями і пробоїни, крізь які відзеркалювалась каламуть. А в довіднику міста, наче на сміх, говорилося: "Центр города опоясан тротуаром".

Сьогодні неділя, але вулиці Какченаву безлюдні. Казахи — народ глибоко релігійний. У вільний час вони йдуть у мечеть молитися або на базар ворожити. Свої буди лишають зовсім відкритими. І не тому, що тут нема злодіїв, а очевидно тому, що в них нема чого вкрасти.

Трухлявий пішоход привів Валеріяна до центру міста. На одному з будинків він прочитав "Райисполком". Паралі двері було замкнуто. Валеріян зайшов у двір і... оставпів. З конюшні лунала журба й печаль:

Ой, горе тій чайці,
Часчі небозі,
Що вивела часняток
При битій дорозі!

Два надшерблені голоси посилали в етер рештки своєго горя, гніву й розpacу. Він стояв біля дверей конюшні, слухав про горе чайки, а думав про Київ, матір, сестер Вікторію і Оксану. Мати, напевно, печалиться про долю синів, як та чайка. Було ж у неї два нерозпізнавальні близнючки, а тепер — ні Валеріана, ні Валентина.

Пісня скінчилася. Щось упало на підлогу, хтось капілянув і знову полилось: "Ой, горе тій чайці..." Виглядало, що бідолашної чайки не перечекати. Він без попередження зайшов у конюшню й побачив у маленькій сторожці двох сухорлявенських ділків. Сиділи вони за саморобним столиком, щось пили, щось жували і намагались якнайжалібніше оспівати трагедію чайки. Привітання Валеріянового вони не почули, але перелякані обличчя перекосились.

— Күм прийшов у гості, то ми глечик күмису тее...
— А чому б і пі.
— А ми, як ті миші, — озвався лисуватий, — вже й переполошились. Ви, видать, не тутешній. З Москви чи з об-

ласті? Мо', бували на Україні й приглянулися, чи в цьому році вишні плідні?

— Та замовкни, Матвію! Дай хоч слово товарищеві промовити!

— Звиняйте, але я такий по натурі, доки не вибалаєш, то вуста не змовкнуть. А не знаєте, бува, доки ми тут з кумом чумакуватимем? За що нас сюди запроторено і кому ми потрібні?

— Може згодом щось вам пораджу, а зараз я мушу знайти якийсь притулок.

— Зайдіть у сполком, — порадив господар конюшні Пилип, — там днієс їй ночує старий горбань. Індюком його прозивають. А як горбань не допоможе, я вам на сіні постіль змайструю.

— Краще лишайтесь! Сіна ж досить, — скоментував Матвій. — Знову ж, поговорити он як кортить!

Вузенький коридор ділив будинок на дві половини. В одній кімнаті за столом сиділа згорблена постать і вправно перебирала пальцями кісточки рахівниці. Тінь голови з гострим носом гойдається на великім простираллі, покритім морем цифр. Побачивши незнайому людину, постать квалено встала і найконфіденційнішим тоном вигукнула:

— Вітаємо столичних! Старший статистик райісполкому Раковський, — і глядчно потиснув Валеріянові руку.

— Друзь.

— Двократно приємно. Симптом дружби, хай навіть короткотривалої. З Алма-Ати чи з Москви?

— Дадайте й Київ.

— Знаменито! Один земляк у трьох особах. Сідайте та новини розповідайте!

— Чи є тут готель, щоб з дороги відпочити? Вам теж у неділю не варто вигравати на цьому дерев'яном італійському інструменті.

Статистик почав ховати до шухляди папери і разом з тим скаржитися.

— Казахи страшенно тупий і лінівий народ. Десять років існують курси російської мови — жодного поступу.

— Краце б організували курси казахської мови та навчили тих, що приїхали сюди, керувати цим народом.

— Інтернаціональною мовою є і буде російська. Ще Пушкін сказав, що “все рекі солються в одно русськоє морє”.

“Невже цей дідок у минулому репрезентував Україну?”

— подумав Валеріян. Але думку його перервала знайома пісня “Ой, горе тій чайці...”

— Чуєте! Ця чайка вже четвертий рік вимотує мої нерви. Дармоїди! Один ніби конюх — другий ніби сторож двох копиць сіна. Робити нічого — виспівують.

Після короткої павзи статистик знову заговорив:

— Готелю в місті нема. Зaproшу вас до своєї резиденції, хоч я й сам живу в приймах у полковника Розіна.

Довідавшись, що Валеріян не належить до номенклатурних працівників, а прибув сюди вчителювати, здивувався. І, може, саме тому до самого годі розкрив своє нутро: кожне його слово дихало гнівом до всього навколошнього.

Будинок полковника стояв на околиці міста, звідкіля брав початок неосяжний, зелений, степовий океан. Десь далеко на схід вужем звивалась неширова річечка, оздоблена осокою. Лівий берег її оперезано високою загатою. Плетиво різноманітної зелені і густа осикова смуга оберігають загату від надокучливих вітрів. Це кордон виснажених пісків. Хоч у пам'яті загубилось, хто й коли спорудив цю перепону, але добре слово про них серед пожильців не перевелося.

Диво природи: поцейбіч річки дикий степ, а потойбіч — сонячні зайчики купаються в зеленому морі.

**

Кімната Раковського нагадувала мансарду в занехаяному бідинку: невеличке саморобне ліжко, столик і два скрипучі стільці. Біля вікна саморобний дерев'яний тапчан для звалища літературної продукції різних періодів.

— Тепер вочевидь переконалися, як промишляє колишній прем'єр України.

— Діялектика нашого часу, — відповів Валеріян.

Розмову обірвав фальшивий акорд циганської пісеньки. В мелодію вплутався вересклівий жіночий голос “Он цевовал єйо, і обнімал кріспко, а она дишала стр-р-растью”.

— Це полковникова Амазонка клює свіжину. На роботі душу вимотує “чайка”, а вдома дики “страсті”. Але...

— Містер Ракі (так Амазонка звала Раковського), — пора чаювати! — долетів з задиктованого переділу жіночий голос.

Раковський представив свою господиню жартівливим тоном:

— Наша Амазонка Таля — колишня дворянка. Дружина колишнього полковника царської і червоної армій, теперішнього статистика заготсіна Тимофія Павловича Розіна, вчителька чужих мов і найкраща солістка нашого дому.

— Друзь, — тихо процідив Валеріян і обережно потис Таї руку.

Чаювання тривало кілька годин. Люди, що втратили під ногами ґрунт і впали на саме дно зневаги, засипали Валеріяна різними запитаннями. Він відбивався, як міг. Не міг же він призватися, що останній рік сидів у тюрмі і щасливий тим, що з чужим пашпартом попав у цю діру.

Коли Таля почала розповідати про своє минуле, Раковський зрозумів, що він зайвий.

— Розважайтесь, а я тим часом змайструю вам постіль, — кинув у бік Валеріана і вийшов.

Таля вийняла родинний альбом і почала розповідати про свій родовід.

— Ось наша вілла на Невському. Тут я в 1902 році народилась. А це наша вілла в Петергофі, де я вчилася. Революція застала мене в Ялті, ось у цьому будинку.

Розповідала вона із особливим захопленням, смакуючи кожне слово, наче від цього мало повернутись минуле.

Таля перегорнула кілька сторінок і по короткій павзі тихо сказала:

— На цій світлині ви бачите всю нашу родину.

Фото добре збереглося: дебелій, середнього віку чоловік у генеральській уніформі виглядав наче живий; груди розіцьковані хрестами і медалями, зправа стоять два вродливі юнкери, а ліворуч мати і Таля.

— Де ж тепер ваша родина?

Таля закрила альбом. На її скронях ворушилися живчики. Вона встала, запалила цигарку, кілька разів пройшлася по кімнаті й сіла.

— Добре, я розповім. Зрештою, всі про це знають. Я вже сказала, що революція мене застала в Ялті. Я чекала на брата, а час летів. Коли я наважилася самотужки добра-тися до Петрограду, транспорт уже було паралізовано: гра-біжі, вбивства і страх. Я одягнулася в ӯбрання сільської дів-чини і пішла назустріч розбурханій стихії. Я запізнилася, столиця вже була червоною. Коли ж зайдла до батьківсько-го дому і побачила, як офіцери безтурботно бенкетують — заспокоїлась. “Панове офіцери, — звернулася я до них, — це дім моїх батьків, і прошу”. “Дім твій, а ти моя!” — за-горланив один і згріб мене в свої міцні лапи і поволік до спальні. “Я перший!” — вигукнув другий.

І почалася бійка: тріщали меблі, дзвенів посуд, лунали постріли...

Несподівано до вітальні вбігло кілька червоногвардій-ців. Забіяки розгубились. Виявилося, що в наш дім вдерлися моряки. Щукаючи поживи, натрапили на офіцерську уніфор-му, переодяглися і почали пиячити. Старший червоногварді-єць відправив їх до штабу, а мене взяв під свій захист. З того дня я стала його дружиною.

— Страхітлива історія. А про родину так і не дові-дались?

— Це було пізніше. Чоловік мій був полковником цар-ської армії. Не знаю, що його примусило служити новій вла-ді, але в генеральному штабі він був у пошані й дослужився нагороди. Будучи на високому становищі, він спромігся роз-шукати моїх батьків. Слава Богові, живуть. І чому б не жи-ти: мають у Парижі бідинок, банкове конто, знайомство. О, мій батько мудрий, грошей в Росії не тримав.

— А яка ж лиха година занесла вас сюди?

— Під час чистки наркомату чоловіка витурили і за-гнали в цю діру. Тепер він статистик, а я вчителька. Життя нема. Йому 65, а мені тільки 36 років.

— Добраніч! — сказав Валеріян і додав: — А все ж ви щаслива, хоч у дірі.

Раковський не спав. Йому нестерпно хотілося погово-рити з Валеріяном, більше довідатися про те, чого не пишуть газети. Адже всі його ігнорують. Останнім часом навіть пол-ковник відмахується від його “перманентної революції”. Він розумів, що Валеріян перевтомлений, і все ж не стерпів.

— Правда крутоплутний життєпис нашої Амазонки?
— Якщо ігнорувати події, обставини і власне "я".
— Це правда. Таля терпляча й агресивна. Як би там не було — вчителює. А мені викладати англійську мову не дозволили. Я певний, що і полковник видряпається з цієї зарадні. Вже й цілину намацав: злішив проект вечірньої танкової школи, де б шоferи й трактористи набували знання танкістів. На верхах ухопилися за цю ідею і полковника викликали на авдієнцію.

— Ідея мудра, перспективна.
— Я теж висував ідеї: можу ж перекладати з англійської мови наукову й технічну літературу. Відмовили.
— Розін — русский патріот: білий, чорний чи червоний, але русский. А хто ви?
— У вас цікаві думки і, я думаю, з вами цікаво поспечатися. Відкладемо нашу дискусію до слішного часу.

**
*

Районні керівники тепло зустріли Валеріяна. Видно було, що до приїзду його з центру одержали непогану характеристику. Секретар райкому партії Петухов без вагань сказав:

— Хоч ви приїхали вчителювати, ми вас використаємо на поважнішій роботі. Ви перша людина в районі з вищою освітою, коли не вважати людей з чорною плямою, яких у нас хоч греблю грати.

— Приймайте відділ освіти й наводьте там порядки, — додав голова райвиконкому Тройкін.

— Щоб керувати, треба бути членом партії. Я ж поки-що тільки комсомолець.

— Про це не турбуйтеся, ми вас швидко зпартізуємо.

Після авдієнції з господарями району, Валеріана не тішило майбутнє. Виглядало так, що його навантажать, як того верблода, що перетягає на своїх горbach непосильні вантажі. Турбувало ще й те, що потрапив у середовище казахів, з життям яких зовсім необізнаний. Так думав Валеріян, йдучи до райкому комсомолу, щоб оформитися.

Виявилося, що секретар райкому Скоропуд Семен у цьому районі такий самий новоселець, як і Валеріян. Пра-

цює він тут третій місяць, але його перевага в тому, що він з сусіднього Олексієвського району, заснованого предками переселенцями. Родився Скоропуд у цих степових просторах, непогано володіє казахською мовою і, можливо, тому краще розуміє праґнення корінного населення, ніж ті, що прибули сюди цим населенням керувати. Але світогляд його обмежений маштабами цього глухого міста. Та хіба ж можна вимагати іншого від юнака, що сяк-так закінчив сім клясів?

Після обміну күцими інформаціями і формальної процедури, в картотеці комсомолу з'явилася ще одна картка на літеру "д".

— Цікаве в тебе прізвище, — зауважив Скоропуд, — мабуть твої предки були великими друзями з тогочасними людьми.

— Може й так.

— А мое прізвище, правда, смішне? Це ще прадід мій його набув. Коли йому минуло четвертий, — розповідав дід, — він уперше підняв тридцять сім фунтів пшона. Батько його з радості вигукнув "скоро пуд підніматиме!" Так його й почали величати. А як до того називався наш рід — забулося.

— Розповідаеш ти цікаво, але сидіти тобі за цим столом у такому віці не личить — вчитися треба.

— Пробував, не відпускають. В Олексієвському районі, звідкіля я походжу, куди легше. Там майже все населення українське. Кадри ростуть, а тут? Казахи, що звикли до кочового життя, після колективізації збайдужили й нудьгують. Чому я мушу відмовлювати гріхи предків?

— Чому предків?

— Бо прадіди були дурні, що проміняли Україну на Казахстан. Правда, батьки наші намагалися ту помилку виправити; кілька років існували українські школи, клуби, бібліотеки і всякі ансамблі. Шкода, що все перевернулося дотори днищем: "як" перетворилося на "как". Я часто думаю, що в душі людини є щось приховане чи загублене. Бож як інакше зрозуміти, що я ніколи не був на Україні, а бачу її, як на долоні.

— Шевченка читаєш?

— І Франка, і Лесю, і Коцюбинського...

— Тоді ти сам себе знайшов.

Скоропуд зрозумів, що в цих лаконічних словах криється істина. По короткій павзі по-дружньому мовив:

— Добре було б, щоб ми жили разом. У мене кімната велика, тільки ліжка бракує та купити ніде. Та дарма, самі змайструємо.

Валеріян погодився і був задоволений, що так швидко розв'язав мешканеву кризу. І крім того радів, що здибав цікавого юнака, в жилах якого тече кров предків.

Коли Валеріян зайшов до Раковського, щоб забрати свою валізку, зрозумів, що "прем'єр" нетерпляче його чекав, бож зразу кинув пригорщу запитань.

— Ну, як приймали хазяї, що обіцяли? Як з приміщенням, харчами?

— Приймали, як очікувану невістку. Приміщення вже маю, бракує тільки ліжка.

— Тут у крамницях ще ніколи не продавали меблів. Мовляв, казахи їх не потребують. Раджу вам звернутися до тих дідків, що виспівують. Тільки вони щось схоже на меблі можуть змайструвати. З вашого дозволу кілька кроків вас проведу. Вечір чудовий, як співають українці — видно, хоч голки збираї.

В мілких плавнях відбивається танець небесних світил. Тіні високих осик перерізують річку і здається, що ця густо-висока тінь силкується зупинити течію.

— Ви вчора, — заговорив Раковський, — кинули в мій бік колюче слово, що "полковник — русский патріот". Так, Розін русский патріот, але тільки по формі, а я русский патріот за формою і змістом. Вас це задовольняє?

— Сказати, що ні, це всерівно, що нічого не сказати. Навіть у космополітів краплина лишилася від первісного. Навіть Маркс ствердив, що через національне до інтернаціонального. Це вимір століть, а ви — не русский!

— Ви хочете сказати, що ким я народився, тим і муши вмерти. Так?

— Хоч би й так. Тоді ви, образно кажучи, не були б контрабандою.

— Що ви маєте на увазі?

— Ви є громадянином Румунії й досі свого громадянства не зrekлися. І те, що вас перепачковано на Україну, як

кажуть, без оплати мита, аж ніяк не давало вам права репрезентувати Україну.

— По-вашому, порушене конституцію? Чи ж є в світі уряд будь-якої країни, щоб все виконував, що сам ухвалює? Нема і ніколи не буде.

Валеріян зупинився і, наче щось пригадав, тихо промовив:

— Надобраніч.

На новому місці не спалось. В голові плутались химерні думки. Щоб вгамувати неспокій, Валеріян почав писати листа.

“Дорога мамо і сестричко Вітю!

Я живий і здоровий. За доносом рідного брата Валентина, суд мене нагородив 10-ма роками к. табору. Перед етапом В. прийшов на побачення, все, як на сповіді, розповів і розридався. Коли вгамувавсь, дав мені перепустку і свої документи про виїзд на роботу до Казахстану і сказав “їдь за мене вчителювати, а я за тебе піду кару відбувати”. І тому, що ми нерозпізнавальні близнюки, я без пригод вибрався на волю. Отакий в тебе синок, а в мене братик”.

Прочитав і жахнувся. Страх відштовхнув жовтий язичок вогню, що злизав написане.

**

Секретар райкому партії несподівано одержав урядову телеграму:

“Танкову школу затверджено. Полковника реабілітовано. Подробиці поштою. Маленков. Тимошенко”.

Телеграма з Кремля викликала в господарів району безмежну радість і невимовний страх, бо відповідальність за школу вже лягла на їхні голови. А ввечорі цього дня полковник Розін трьома старенькими танками “окупував” місто.

Танки стовбчили на майдані напроти райкому партії, де саме відбувалась нарада. І хоч вони були латані-перелатані, але цівки кулеметів, що визирали з нутра броні, страхали натовп казахів. Зацікавлені, розглядали небачене досі диво і несміливо на свої мові питали:

— Що це і для чого?

Сержант, що приволік ці музейні експонати, хоч не зінав про що питаютъ, з апльомбом відповідав:

— Чого хочете! Цим танкам зносу нема. І матеріяльна частина строчить, як машина "Зінгера".

— Корош, корош, — підтакував натовп.

Валеріян дивився на старі тарадайки і йому пригадалась червоноармійська пісня:

Бей, віントовко, метко-ловко,
Беспощадно по врагу —
Я тебе, моя віントовко,
Гострой шаблей помогу...

Чи ж поможе та шабля встояти проти модерної зброй? Це запитання свердлило мозок і вимагало розумного розсуду, якого невистачало на верхах і на низах.

Скоропуд повернувся з бюра докраю збентежений.

— Засідали до очманіння — сто годин на добу.

— До чого ж договорились?

— Засідання продовжувати.

— А точніше?

— Полковник наварив кансьору, що й сам чорт його не розхльобає. Дав Сталінові слово, що за півроку дасть крайні сто танкістів. Усіх охопив страх. Почали складати списки. Перетрусили молодших трактористів, шоферів і партактивістів і нашкрябали 72 душі. Де взяти решту? Тебе аж два рази вписали. Так, що ти вже курсант-танкіст і викладач математики і топографії. Сіра маса малограмотна, а танкіст мусить розумітись на принципах, орієнтиріах і всяких розрахунках.

— Коли ж відкривають цей хедер?

— Взутра сержант починає стройову. Але перед цим має розучити бойову пісню. Петухов наказав співати "Пісню про Сталіна", а сержант йому "Ця пісня не в ногу". Усі замовкли. Потім хтось запропонував "Три танкісти, три веселіх друга". Але виявилося, що ніхто не знає слів. Мене найменше це обходить, бо я безголосий. Як ти думаєш, вийде щось із цієї затії?

— Коли б ти мав добрий нюх, ти почув би запах пороху.

— Та ж на кордонах спокійно. Німці охоче віддали нам Галичину і тепер...

— Не віддали, — перебив Валеріян, — а продали за хліб, вугілля, нафту і за все те, без чого не можна далі провадити війну.

— По-твоєму виходить, що німці можуть напасті і на нас.

— Зрозумій, що німці почали наступ ще тоді, коли на вищі посади почали призначати сержантів. Де ж наші кадри? Знаєш, та бойшся сказати.

— Знаю, але не знаю, що маємо робити.

— Учитись! Успіхи наші залежатимуть від того, як ми зуміємо загнуздати танка, літака і підводного човна. Навіть на старих тарадайках можна навчитись орудувати танком.

Раптом світло погасло. Дізель на електростанції кілька разів кашлянув і замовк. А з конюшні, як завжди, в цей час доносилось:

Ой, горе тій чайці,
Чаечці небозі...

ОСТАННІ ПІВНІ Бувальщина

Чи знасте ви село Мочари? Не знасте?! Я так і думав. А знати не зашкодить, бо зараз вся Волинь язиками його обтіпнус. Не тому, звичайно, що в тому селі живе баба Явдоха Півень, в якої дах на хаті завалився. Час прийшов. Хата ж стара, як і баба.

Скажемо наперед: хата не відрізняється від інших хат, як і баба від інших бабів. Хата без історії, а баба без заслуг. І якщо вже тому дахові захотілось завалитись, то хай його ремонтнус той, хто під ним живе.

А крім баби ще й жив на стрісі білій півень, про якого мочаряни виспівують:

Розсердився півень бабин —
Цілу ніч не спав — ходив,
І не дуже тому радий,
Що всю стріху завалив.

Якоїсь там днини, в обідню пору, на подвір'ї Півнихи зупинився “запорожець”. Авто в селі не новина, але що з нього вийшов сам голова району Потехін, викликало цілу подію. Мовляв, до баби на авдіснцю начальство “пожаловало”.

Потехін, як і личить начальству, обдарував господиню ласкавою үсмішкою, потиснув суху, наче тараньку, бабину руку й промимрив:

— Як ви тут, Явдоха Семенівио, поживаєте?
— Чи ж бабі багато потрібно? Шкода, що стріха рухнула й затіка...

— Залатаємо, Семенівио. А... чи знасте ви, що до вас має приїхати в гостину брат? Ось і телеграмку до вас надіслав: “У середу відлітаю. Зустрічай! — брат Нечай”.

— Ой, Боже ж мій, Боже!...

На цьому “авдіснція” з бабою скінчилася.Хоч, правда, село вирувало всякими здогадами, але ніхто до істини не докопався. А баба всім відказує:

— Нічого не знаю! Що не знаю, то не знаю...

Радісна несподіванка приголомшила бабу Явдоху. Чим же вона пригощатиме брата? Адже крім діжечки капусти та картоплі нічого немає. Правда, вона може зарізати півня і ненесущу, гливасту курку, але чи на довго вистачить їхнього м'яса? З цією невеселою проблемою баба задрімала. Як довго спала — не збагнула. Якийсь дідько почав товткися на стрісі, аж стеля зарипіла.

Баба вийшла з хати і, від несподіванки, на весь голос закричала:

— Люди добрі, що ви робите! Нашо руйнуєте хату?

— Ми, бабко, виконуємо наказ директора сільгосптехніки, — відповів бригадир. — Сказано: зробіть бабі стріху на потіху.

— Злаьте з хати і — геть із двору!

“Кого ж це мають поселити?” — думала Півниха. З цією думкою пішла скаржитись до сільдари. Але тому, що голови її секретаря не було, довелося бабі свою скаргу розповісти дідові Матвієві, що підмітав приміщення.

— Справа твоя, Явдохо, складна й дуже заплутана. Це точно.

— Чого ж заплутана? Хата ж моя.

— Але ж ти разом з хатою колгоспна. Так чи так, правда буде по їхньому боці.

Втративши надію дочекатися начальства, Півниха поспішала додому. А коли наблизилась до двору, гейби крізь сон почула ніжний голос:

Поцелуй ты меня,
А тепер я тебя.
А потом ми вдвоих
Поцелуемся...

— Яка це личина цілується у моїй хаті? — прошептала Півниха.

Насправді, крім дівчини, яка оздоблювала вікна квітчастими фіранками, нікого не було. Здавалось, що вона зайшла в чужу хату: нове ліжко, холодильник, телевізор, електрична піч і, наче квітником, вкрито долівку пухнастим килимом.

— І вам не соромно залізти в чужу хату та й ви-співувати? А де ж мені на старість дітись?

— Мене прислав райком, щоб вам допомогти та роз-казати, що й до чого.

І почала інструкторка переконувати Півниху, що вся ця мебля належить їй. Показала, як вмикати електрику, телевізор та користуватись холодильником.

— У мене ж немає грошей, щоб заплатити...

— Колгосп зробив помилку, колгосп й заплатить.

— Яку помилку?

— Вам належить пенсія 16 карбованців на місяць. Через те, що колгосп дефіцитний, вам не платили. Тепер помилку виправлено, і за ті гроші все це купили.

Після того, як від'їхала інструкторка, Півніха обережно відчинила холодильник. Запах шинки, ковбас і яблук пригадав їй інші часи. Хотілось покуштувати, але... Хіба ж це для неї?

І знову, як кілька днів тому, біля порога зупинився "Запорожець". Ціла делегація зайшла до хати, а серед них низенький, наче бодня, сивенький дідок.

— Явдох Семенівно, приймайте гостя!

— Братику, Пилипе!...

Розцінувались, розплакались, але зразу ж заспокоїлись, бо гості почали самі господарювати: на столі з'явилось, все, що було в холодильнику.

Пилип оглянув хату і, наче пригадав, вигукнув:

— Все, що в нас говорять і пишуть — брехня! Ти, сестро, живеш не гірше ніж я, що працював на Форда сорок років.

Коли вже випили по третій, голова району Потсхін запитав:

— До чого ж ви, Пилипе, доробилися в капіталістів?

— Сказати по правді, ні до чого. Правда, маю "гавз" на сім "румів", "кару" та пару центів у банку. Тепер я вже на пенсії.

— А за що ж тобі вліпили кару? — поцікавилася Півніха.

Пилип засміявся і почав пояснювати, що таке "гавз", "рум", "кара".

— А яку вам Форд пожалував пенсію?

— 300 доларів, "дерекер" і "лайф іншур".

— Це дуже мало. Хіба можна рік жити за ці гроші? — зауважив Потєхін.

— Як то рік?! 300 на місяць, та ще 390 держава платить.

Після цього розгорілися суперечки. Кожен критикував Америку й скоса поглядав на гору подарунків, що лежали на ліжку. Гість зрозумів, чого хочуть господарі району і вже іншим тоном додав:

— Правда, зараз ціни ростуть, мов на дріжджах. Два роки тому, заплатив я за свого Шевролета 4,200 доларів, а місяць тому, за цю ж саму модель, втратив 5,100.

— Бачите, — ціни ростуть, а пенсія маліє.

— Воно так, але з другого боку інакше. Десять років тому за свій дім я заплатив 34 тисячі, а зараз за нього дають 80.

Всі замовкли. Пилипові тисячі мов відібрали мову. Налягали на горілку. А коли всі сп'яніли, районні гості по-прощалися й наказали голові сільради Сивухіну піклуватися гостем. А вже коли гості від'їхали, Сивухін затягнув: "Шумел комиш, дерев'я гнулісь..."

— З роду не чув такої пісні, — мовив Пилип, — давайте краще оцієї "Ой, з-за гори кам'яної голуби літають..."

З голубами, як і з комишем, нічого не вийшло. А тому, що горілки більше не було і закуски бракувало, голова колгоспу Підківка подав пропозицію перенести продовження вечері на наступний день.

І коли вже всі вийшли, Пилип, наче щось пригадав, запитав:

— Ти писала листи, та так скupo, що й не згадала, коли помер твій чоловік та що сталося з сином.

— Щож було писати, — зідхнула Явдоха, — визволили нас у тридцять дев'ятому і почали зганяти до колгоспу, а мій Карпо поклявся, що до гурту не піде. Прийшли вночі, забрали і до Сибіру вивезли. Та й не тільки його. Усіх Півнів нашого села виарештували. А було ж дев'ять родин. Останні Півні — це тільки ти та я.

— А син?

— Коли почалася війна, його першого потягли до призову. Після того слід по ньому загубився. Після мене... Та що й казати, побачиш наше життя.

**

Наступні дні для Пилипа були нерозгадані: сестра нарікає, а ним піклуються, як мати немовлям. А в першу суботу Потехін запросив Пилипа на прогулянку до Києва. Пилип радо погодився, бо дуже хотілося побачити столицю.

Хоч шлях до Києва не далекий, але поговорити був час. Потехін зразу почав:

— Ви, Пилипе, самотня людина, маєте одну сестру. Раджу вам переписати все, що маєте, на Явдоху. Людина не вічна, колись то прийдеться теє...

— “Вел”, я про це поговорю із своїм “лоєром”.

— А з нашим хіба не можна?

— Хай, після Києва.

Київ, як і можна було сподіватись, зробив на Півня казкове враження: його водили в театри, ресторани, парки; показували школи, дитячі садки та проїхались підземкою. А перед самим від'їздом, ще й “ракетою” промчали по дніпрових хвилях.

Повернувшись Півень до сестри, як після косовиці.

— Ох і погуляв, сестро! Тепер і помирати не шкода. От люди живуть! А в крамницях: ковбаси, шинки, шашлики — цілі гори. Чого ж людям ще треба?

— Життя, — відказала Явдоха.

... Перед від'їздом сільські керівники влаштували Півневі прощальний обід: їли, пили і виспівували “Налей, налей бакали полней...”.

Прощався Півень із сестрою, як з покійницею. Явдоха тихо схлипнула та приказувала:

— Братику, цеж на віки-вічні! Помолись там за мене, а я тут за тебе...

Сивухін під'їхав своїм “Запорожцем” під самий поріг, посадив поруч себе Півня і перед тим, як рушити, зухвало зробив довготривале г-у-у-у-у...

А на станції вручив Півневі подарунок — дві літтри “столічної”. Міцно потиснув руку й додав:

— Коли висилатимеш пачку сестрі, не забудь купити для мене костюмчик. Можна сірий, або коричневий, обов'язково з камезелькою. А я, із свого боку, сестрі соломки підкину, щоб не мерзла взимку. Соломи в нас вистачас.

**

До Дітройту Півень повернувся з піднессенім настроєм і з неменшим грипом. Лікар дав якісь таблетки й наказав щонайменше тиждень не виходити з дому. А вже коли переборов хворобу, зразу ж скликав знайомих, щоб розпити "столічну". Гости смакували імпортну, порівнювали зі "смірновкою", визначали властиву якість напоїв, але що більше смакує, до згоди не дійшли. А коли Півень почав розповідати, як його приймали в столиці України, всі відсунули чарки і жадібно ковтали кожне сказане Півнем слово. Закінчив він свою розповідь таким ствердженням:

— Я переконався, що все те, що пишуть наші газети про Україну — брехня.

Зразу ж, як з рукава, посипались розмایті запитання, але гуркіт у двері обірвав мітинговий запал. До кімнати увійшов листоноша і вручив Півневі рекомендованого листа.

— Це від сестри, — мовив Півень. — Ти, Семенс, грамотніший — прочитай.

А читати не було й чого. Написано лише чотири рядки.

"Дорогий Пилипе! — читав Семен, — після твого відїзду з району приїхали люди фургоном і все чисто забрали, що ти бачив у моїй хаті. Щастя, що не розвалили стріхи. Що ти на це скажеш? — Сестра Явдоха".

— "Вел, — промінрив Півень, — так тонко мене обманули, а я вас. Добре, що сестра повідомила, не буду більше теревеніти. Завтра йду до Тулівського, хай вишле сестрі пачку. А Сивухін із своєю соломою — великий падлюка.

Про яку солому мовилось, ніхто не зрозумів, але про це й не допитувались.

ВІЧНЕ

Кажуть: по одежі зустрічають, а по розуму проводжують. І ще кажуть: бідний, бо дурень, а дурень, бо бідний. Так чи так, а коли йдеш вулицею пристійно одягнущий і у кишенні муляє гаманець, набитий грішми, людина почуває себе не останньою. Навіть здається, що тобі стелиться шлях іти швидше вперед.

Так думав Валеріян, ідучи до Регіни, щоб поздоровити її з двадцять третьою весною і, в знак вічної любові, подарувати китицю червоних рож та мозаїчний флякон парфумів "Білі ночі".

Валеріян був першим гостем. Вітаючи іменинницю, він вперше при батьках поцілував Регіну. Віра Петрівна схвалила поцілунок легенькою үсмішкою, а Михайло Андрійович, ніби нічого не помітивши, запросив майбутнього зятя до свого кабінету, щоб похвалитись найновішими виробами вин за його власною рецептою.

І хоч це були іменини Регіни, всі гості були старшого віку — товарищі Михайла Андрійовича. Кожен з них представляв собою якусь галузь науки, і тому це прийняття виглядало наче засідання наукової ради.

Перший тост випили за здоров'я іменинниці, побажавши многоліття та успіхів на життєвому шляху. А професор Лозинський, благословляючи свою хрещеницю груботомним довідником лікаря, додав, що Регіна — одна з кращих студенток медицини, що дає підстави їй у майбутньому зайняти опорожніле місце професора Крупського.

Це була маленька іскра, від якої спалахнуло полум'я. Кожний знав, що Крупського вислали до Росії тому, що ординарцем його була сестра Любченка, який покінчив життя самогубством. Але ніхто не відає, де ділісь професори Руденко, Ліндеман, Вітенбург, Толочко, Крижанівський.

— Вам, фізикам, хемікам, мало поміхи, — озвався Жила, — а нам, історикам — танцюй враже, як пан каже.

Посадять біля тебе асистента-наглядача, який тільки й те робить, що тикає пальцем, мовляв, оце викресліть, а тут отаке слово допишіть.

— Писав один письменник, — втрутився Валеріян, — що ми росіян навчили читати, навчимо їй нас шанувати.

Багатослов'я здогадів і перегуків обірвав Бугаєнко:

— Коли хочеш жити і щось творити — міняй прізвище!

— Циган міняв коней доти, доки не лишився з одним батіжком, — заперечив Михайло Андрійович. — Що дало Лемішці перелицовування в Лемішова? Почали довбатись, чи не заховане тут невідоме. І виявилося, що батько мав вітряка. Змолов його той вітряк...

Видно було, що цій дискусії не буде кінця до глибокій старости. Валеріян і Регіна вибачились і попрощались із гостями, бо поспішали до театру на прем'єру “Маруся Богуславка”.

В свою льожу вони зайшли останніми в момент, коли підіймалась куртина. Розіллялась повінь знайомих мелодій: скрипки змагалися з клярнетами, за ними підтущем поспішали віольончеля і баси, що рідко перегукувались з тромбонами. Громом покотилася пісня: “Ой бре море, бре, сип шинкарко ще-е-е...” Майдан перетворився в живу заметіль: вихрять танки, мерехтить в очах різnobарвна рідна ноша, в'юнкі козаки у переплеті вродливих дівчат, наче метелики, літають у вирі хвацького танку. А глядачі раз-у-раз громом оплесків переривають тонке мереживо народного мистецтва, що пряде нитку з глибокої давнини до наших днів. Усе сплелося в один нерозривний вінок: спів, танки, емоційна гра і неперевершені декорації Петрицького. Три години пролетіли, наче стрибок секунди.

— Боже, яка я щаслива, що можу оплескувати шедевр мистецтва і бачити, як танцює Крушельницький! Ніколи не повірила б, що йому шістдесят років, — шептала Регіна Валеріянові.

— Співаємо, танцюємо, граємо, наче та придворна царева капеля, яку творили наші прадіди, а на серці камінь мохом обростає, — відповів Валеріян.

Регіна не зрозуміла його слів, їй здавалось, що цей докір має щось спільне з таємницею її душі, яка скидається на нерозгадану серцеву недугу.

Додому йшли гусячим кроком. Часто зупинялися в тінях кучерявих каштанів і крадькома випивали до дна насолоду гарячих поцілунків. І вже коли прийшли впритул до дверей дому, Валеріян мовив:

— Хай сьогоднішній день твоїх іменин буде днем наших заручин.

Вона не відповіла, а поклала його руку під ліву грудь, і він відчув, як тривожно б'ється її серце. Іще відчув на вустах приємний запах її тіла.

— На добраніч, — прошептав Валеріян і, наче скрашаючись, пішов до парадних дверей.

Регіна, мов заворожена, стояла на власному порозі й шептала:

— На добраніч!

ОДРУЖЕННЯ (Жарт)

Дієві особи:

Марко Клешня — інженер 46 років.

Розмері — медсестра 38 років.

Марко — її син, студент.

Макар Осика — колпатор-пенсіонер.

Ірина — громадська діячка.

Дія відбувається в апартаменті Клешні.

1

(Клешня замітас мітлою кімнату й наспівує: "Вечір надворі, ніч наступає". Кидас мітлу, наливає чарку віскі, п'є.)

КЛЕШНЯ. Це для настрою. У житті людини є три знаменні події: перша, коли людина народилась, друга — коли померла. Ці події від людини не залежать і вона їх не пам'ятає. Третя подія — це коли людина одружується. Ця подія залежить від того, скільки в голові є клепок і якими обручами вони скріплені (Дивиться в дзеркало). Щонайменше відмолодили на років десять. Учора був сивий, як старий віл, — сьогодні бльондин, хоч у ряди кадетів ставай. (Зачісце волосся). От до чого дійшла техніка. Хитрі "барбери" вигадали різокольорові юшки і купають нерозсудливі голови та лопатою грошики гребуть. Омоложена чоловіча голова — успіх на жіночому ринку. Кажуть, якщо мужчина не скидається на мавпу, то вже красунь. Точно!

Але, яка вона: бльондника, шатенка чи така ж нафарбована, як і я? Якого вона походження? А коли муринка!? Або в такому віці, що жодний дентист не відважиться робити їй зубні протези. Все, що мені відомо — це ім'я Розмері. Яке гарне ім'я! Хіба є такі в үкраїнців? Всякі там

Ірини, Оксани, Христини... Розмері — це наймодерніше ім'я. Є навіть така оперета. (Співає). О, Розмері-Марія, на тебе вся надія...

Так... (Дивиться на годинник). Зараз четверта. Рівно о шостій Розмері стукатиме в мої двері. (Задумався). Ага! Трохи не забув. Треба зробити пробу модерного танка "Ча-Ча". (Ставить на патефон платівку і незgrabно танцює та наспівує. Ненароком посковзнувся й упав). До цієї модернізації треба мати щонайменше дві пари ніг. (Стук в двері).

КЛЕШНЯ. Прошу!

2

(Входить Ірина)

КЛЕШНЯ. Прошу, заходьте. Дуже радий...

ІРИНА. Може й раді, тільки не моею появою.

КЛЕШНЯ. Не ігноруйте солом'яного вдівця. Сідайте та новини розповідайте!

ІРИНА (сідає). Хвилин десять стукала: патефон грає, ви співаете та гупаєте, наче мак у ступі товчете, а я...

КЛЕШНЯ. Хочу трохи опанувати хореографічне мистецтво.

ІРИНА (Жартуючи). Може одружитись задумали?

КЛЕШНЯ. Ви вгадали. Хочу покінчити з одноосібним життям, щоб продовжувати рід предків. Отих Клешнів, що жили над Дніпром і руками ловили раків.

ІРИНА. А ви колись говорили, що поклялись жінці "як не вдвох, до гробу самотнім".

КЛЕШНЯ. То правда. Коли я втікав від московської навали, дружина була в такому стані, що їй треба було лежати, а не втікати. Попрощались і поклялись. Я жив ніби Робінзон. Точно!

ІРИНА. А тепер клятву ломаєте (передражнює). Точ-н-о!

КЛЕШНЯ. Ні. Двадцять років не мав я від дружини звістки, терпів. Навіть такі янголи, як ви, панно Ірино, не спокусили мене.

ІРИНА. Пане інженере!..

КЛЕШНЯ. Не чваньтесь, а слухайте далі. Дуже кортіло, чи вона дотримала клятву та що Бог послав — сина чи дочку. Написав я до сусідки листа й отримав ось таку відповідь (Дістас листа і читає): “Ти, Марку, дурень з найдурніших. Ти ранком попрощався з Вірою, а вечером під’їхало вантажне авто і якийсь цивільний Фріц забрав її з бебехами. Чули? Точно!

ІРИНА. Ви маєте рацію. Але може то й не німець. А сусідці теж не варто довіряти.

КЛЕШНЯ. У вас чуле серце, але йому бракує життєвого досвіду. Точно!

ІРИНА. А наречена із своїх чи з мішанини?

КЛЕШНЯ. Одружуюсь модерною комунікацією — через газету. А хто вона, з якого роду, племені; чорна чи руда, знатиму о шестій годині. В цей час відбудеться перше побачення і ратифікація умов подружжя. Точно!

ІРИНА. Через газету?! Невже вам не соромно? (Встала). Штовхаєтесь між тисячами українських жінок і не можете нормально...

КЛЕШНЯ. Вибачте, що перебиваю. Нормально я вже був одружений. Тепер хочу перескочити всі життєві трафети, що тягнуться через довгі і нудні вечори штучної романтики. Віки волів і коней минули разом із зітханнями. Настала доба всеобіймаюча й швидкосприймаюча. Як сказав один поет:

Бери життя таким, як є —
Воно найкраще,
Бо твоє...

ІРИНА. Це і є штучна романтика. По-моєму: життя — це боротьба, одруження — це постріл у життєву кочечність.

КЛЕШНЯ. А як не поцілиш?

ІРИНА. Тоді та людина поганий стрілець.

КЛЕШНЯ. Двадцять років тому я вистрілив і, здається, поцілив. А ви чули, що пишуть про той постріл?

ІРИНА. А чому б вам не одружитись з українкою. Я знаю одну особу: патріотка, розсудлива і, як господиня, уміє з цента зробити два.

КЛЕШНЯ. Вдова чи розвідниця?

ІРИНА. Ні!

КЛЕШНЯ. Панна?

ІРИНА. Теж ні.

КЛЕШНЯ. Так хто ж вона?

ІРИНА. Засватана.

КЛЕШНЯ. О, це вже справжня модерна наречена. Обранця нагнала і...

ІРИНА. Трохи не так. Ця панна вдома мала нареченого. Вона втікала на захід, а наречений лишився для боротьби з ворогом. Перед тим, як розійтись, вони обмінялись перстенями. Нещодавно вона дісталася вістку, що він загинув лицарською смертю. Тепер вона певно зв'язала б долю з іншою особою.

КЛЕШНЯ. Чому ж ви мене з нею не запізнали?

ІРИНА. Ви ж не просили. Та тепер уже й нема потреби (Дивиться на годинник). Вибачте! Забігла на хвилинку, а проторабанила цілу годину. Я по ділу...

КЛЕШНЯ. У вас завжди: діла, діла... О, Боже — коли ж жити!

ІРИНА. Ми збираємо пожертви на організацію Музею. Гадаю, що ви не відмовите.

КЛЕШНЯ. Правду кажучи, ви сьогодні четверта (Довбається в кишенні). Даю, що маю. Більше ні цента при собі.

ІРИНА. Велике вам спасибі. Якби кожний пожертвував п'ятку, то...

КЛЕШНЯ. Чекайте, я здається помилувся (Довбається в кишенні). Я жертвую доляра.

ІРИНА. За таку щирість я б вас розцілувала. Та залишу це під новий рік. А цього доляра запишу на Рідну школу. А Енциклопедію українознавства ви напевне з охотою передплатите.

КЛЕШНЯ. Повірте, що в кишенні ні одного нікля.

ІРИНА. Вірю, але вам треба тільки передплатити, а сплачуватимете ратами.

КЛЕШНЯ. Може іншим часом. Я дуже поспішаю.

ІРИНА. Для цього вистачить одної хвилини. Ось тут розпишітесь.

КЛЕШНЯ. (Нервово) Та я... та знаєте (дивиться на годинник), ну, та вже давайте, розпишусь.

ИРИНА. Красненько дякую. Не забудьте ж на весілля запросити.

КЛЕШНЯ. Вибачте, а скільки ж там за Енциклопедію?

ИРИНА. Тридцять долярів. Зичу успіху (Виходить).

КЛЕШНЯ. Тридцять, п'ять і один. Тридцять шість! Розумно обробила. Це ж цілоденний заробіток. З такою жінкою і дурень не пропаде. Цікаво знати, про яку ж панну вона говорила. За модерною логікою нею мусіла б бути Ірина. Якже ти, Клешня, не помітив діямента на кінчику свого носа? Нещасливий той чоловік, у якого дерев'яна голова та ще й дубова. Точно!

3

(Чути стук у двері. Клешня чепуриться біля дзеркала)

КЛЕШНЯ. Прошу, довгождана... (Побачивши Осику, розгубився). А, це ви, пане Осику! (Входить Осику з величким клунком).

ОСИКА. Дай Боже, щастя, пане інженере!

КЛЕШНЯ. Що це у вас за ноша?

ОСИКА. Громадське навантаження (Вивалює з мішка купу книг). Тут, як бачите: наука, культура, мистецтво і політика. Як кажуть: кольору до вибору. З якої секції зволіте?

КЛЕШНЯ. З охотою купив би, але часу нема на читання.

ОСИКА. "Вел"... Усі кричать "но тайм, но тайм"... А ті, що писали ці книги, теж десь працюють. То виходить, що в них того "тайму" досить. Мені так видіться, що книжку легше прочитати, як написати.

КЛЕШНЯ (Чухає потиличю). У мене зовсім нема часу, а купити книжку, то треба хоч сяк-так переглянути. Заїдіть іншим часом!

ОСИКА. Та я всі ці книги перечитав і знаю їх, як свої старі вуси. Про кожну я вам витлумачу, що й до чого: оця груба — "Історія України", синя — "Ми і світ", а ця, що на обкладинці голова з двома носами — модерний ро-

ман "Місяць на стріці". У мене асортимент книжок більший, як у крамниці ковбас.

КЛЕШНЯ. Прийдіть у п'ятницю. Зараз гроша брак.

ОСИКА. Я вам позичу. Ось маєте двадцять долярів, коли матимете — повернете. У наш час так є, що пенсіонер позичає інженерові.

КЛЕШНЯ. Добре, візьму оцю тоненьку.

ОСИКА. Пане інженере, це книжка, як доглядати немовлят. У вас, здається, таких нема. Я вам зараз підберу: оце вам на двадцять долярів.

КЛЕШНЯ (Дивиться на годинник). Пане Осика, але ж...

ОСИКА. "О'кей", хай буде по-вашому. Прийду ще в п'ятницю (збирає книжки). О, ледве не забув. Я збираю по-жертві на допомогу політв'язням. Скільки ви офіруєте?

КЛЕШНЯ. У п'ятницю, коли одержу платню.

ОСИКА. "Олрайт"! Я вам позичу ще десятку. Так що за вами буде кругло тридцять. Прошу розписатись.

КЛЕШНЯ (Нервово). Пане Осика, я маю лише п'ять хвилин. Ну... давайте вже підпишу.

ОСИКА. Шаную освічених людей, з ними найлегше робити "бізнес". До... п'ятниці (Виходить).

КЛЕШНЯ. Ху-у-у! Коли б у нашій громаді таких Осик було з п'ять та тільки ж Ірин — платні не лишилося б і на "пап-корн". І приперся старий, як непрошений татарин. За десять хвилин накрив на тридцять долярів. Точно! (Стук у двері) Нарешті Розмері! (Відкриває двері). Прош-ш-у... (Побачивши Осiku, стопів).

ОСИКА. Перепрошую, я забув вам запропонувати Українсько-англійського словника. Культурна людина без словника, як без ложки до обіду.

КЛЕШНЯ (Роздратовано). Киньте на стіл і, ради Бога, лишіть мене!..

ОСИКА. "О'кей". Так за вами тридцять п'ять. На добранич!

КЛЕШНЯ. Треба негайно міняти апартамент (Стук у двері). Неже знову Осика! (тихо підходить до дверей). Хто там?

РОЗМЕРІ. Чи тут мешкає пан Макі Клеш?

КЛЕШНЯ (Самозадоволено). Розмері! Нарешті... (Відчиняє двері). Прошу, шановна міс Розмері. Радий вас бачити і слухати ангельський голос...

РОЗМЕРІ. Чи ви всіх жінок такими словесними діямантами нагороджуєте?

КЛЕШНЯ. О, ні! Хоч би тому, що діяманти рідкість.

РОЗМЕРІ. Мос ім'я Розмері, а прізвище Убі.

КЛЕШНЯ (Цілує руку). Одне ваше ім'я підносить надхнення до небесних висот, а прізвище півводить до воріт модерного світу. Прошу сідати! (Сідають на канапу) Я вас не питаю, хто ви, бо знаю, що арійка. Але де ви навчилися української мови?

РОЗМЕРІ. Я студіювала слов'янські мови.

КЛЕШНЯ. Є така приказка: одна мова — один розум, дві мови — два розуми.

РОЗМЕРІ. Гарна приказка. Коли не секрет, звідки ви родом? Я так люблю слухати розповіді про інші народи.

КЛЕШНЯ. З України. Чули про таку державу? Це країна, як пишуть поети: теплого сонця, розлогих степів та пищих садів. Найбагатша країна в світі, і найбідніше живе народ.

РОЗМЕРІ. Ви говорите як поет. Я завжди мріяла мати "френді" з таким тонким почуттям.

КЛЕШНЯ (Гладить руку). Мені хочеться мати, мати... (Цілує руку вище ліктя).

РОЗМЕРІ. О, Макі!.. (Схилила голову на груди).

КЛЕШНЯ. Я радий мов дитина, що мої мрії можуть здійснитись на цій німій канапі.

РОЗМЕРІ (Підводить голову). Ви, Макі, справді мрійник. Але ж ви мене не знаєте. Може я найгірша жінка на світі.

КЛЕШНЯ. Але ви можете бути найкращою (Хоче обняти).

РОЗМЕРІ. Страйвайте! (Дивиться на портрет). Це ваша знайома, чи може...

КЛЕШНЯ. Це історія юної наївності. В Україні я був закоханий в одну дівчину. Як бачите, вона красуня, а в голові порожня, як дірявий мішок. Точно! Та це вже забула історія.

РОЗМЕРІ. А ви її кохали?

КЛЕШНЯ. Ні!

РОЗМЕРІ. І досі нікого не любили?

КЛЕШНЯ. Нікого. Точно!

РОЗМЕРІ (Зривається з місця, б'є Клешню по лиці, зриває з голови перуку). Ах, ти, пустомеле! Коли ж ти говорив правду: тоді, коли клявся про вічну любов, чи тепер, коли твердиш, що ніколи не любив?

КЛЕШНЯ (Перелякано). Я... Ві-pp-a?! Звідкіля й яким чудом? Я хочу (простягас руки) приві-ві...

ВІРА. Прошу, Марку, вислухати. Я прийшла не одружуватись з людиною, з якою двадцять років тому була одружена; з людиною, яка поклялася...

КЛЕШНЯ. Я довгі роки чекав, думав...

ВІРА. І вирішив через газету шукати модерну жінку? Так принизити гідність. Через газету можна шукати вживане авто, меблі (Задумалась). А зрештою, для чого я читаю цю мораль? Бажаю тобі успіху — прощай!

КЛЕШНЯ. Віро, хвилиночку. Я тебе не затримую. Не маю на те права. Прошу тільки (подає листа), прочитай цей лист, а тоді можеш сказати — прощай.

ВІРА (Читає лист). Боже май! Невже таке могла написати Клава, краща подруга дитинства? Як здрібніли люди!? (Замислилась, пильно дивиться на Клешню) Марку!..

КЛЕШНЯ (Цілються). Признала. Точно!

ВІРА. Я все життя вірила тобі. (Сідають на канапу).

КЛЕШНЯ (Обняв Віру). А тепер розповідай про того німака.

ВІРА. Коли ми побралися, я не сказала тобі, що ніколи не бачила рідного батька. В 1919 р. він ледве вирвався з трикутника смерти. Мені тоді було шість місяців. Довідалась я про це від мами, коли вона прощалась із цим світом. У 1943 р. батько пробрався на Україну, щоб розшу-

кати маму. Яким чудом він знайшов мене, досі не розпітава. Жили ж ми не під власним прізвищем Галушка, а під вигаданим — Корж.

КЛЕШНЯ. (Зідхнув). Яка вона падлюка!

ВІРА. Хто?

КЛЕШНЯ. Клава. А як ти їхала. Ти ж мала...

ВІРА. В дорозі я народила сина і назвала його Марком.

КЛЕШНЯ (Цілує). Вітаю породіллю і немовля.

ВІРА (Сміється). Немовля вже студент університету.

КЛЕШНЯ. Нещастя породило щастя.

ВІРА. Зараз я тебе з ним познайомлю (Дзвонить по телефону). Марку? А що робить тато? Добре! Приїдь зараз, забереш нас. Адреса: друга вулиця, апартамент 14-9.

КЛЕШНЯ. Найщасливіша людина тоді (обнімає Віру), коли в її обіймах б'ється в унісон друга половина серця. А чи билося б воно без того дурного оголошення!

ВІРА. Часом глупота приносить щастя. Коли я прочитала твоє оголошення, то подумала, що його написала людина, в якої є все, крім розуму. І зважилася пожартувати. Коли ж ти назвав своє ім'я і прізвище — Макі Клеш та такою жахливою вимовою, то в мене з'явилось бажання перевірити жениха.

КЛЕШНЯ. Так ти вже була певна, що це я.

ВІРА. Була певна, що це загублена моя Клешня. Та Клешня, що на прощання співала мені пісню. Пам'ятаєш слова? (Співають):

Раз козак у похід виряжався,
Він дівчину свою розважав —
Про кохання палке признавався,
І такеє коханій сказав:
— Не журись, моя люба дівчино,
Я із бою додому вернусь,
Як не зрадить лихая година —
Я навіки твоїм залишусь.

І повірила тая дівчина,
Вона слово йому подала,

Але доля судилась зрадлива —
Лиха звістка у гості прийшла.
Чорнобривого, кажуть, немає,
Він загинув у кривавім бою
Поховали його добре люди,
У далекім, не ріднім краю.

(стук у двері).

4

КЛЕШНЯ. Прошу.

МАРКО. Добрий ве... (Побачивши Віру в обіймах Клешні, здивовано) Ма-м-мо?!

ВІРА. Сину мій (бере Марка за руку), в цю щасливу хвилину доручаю тебе рідному батькові.

КЛЕШНЯ (Обіймас Марка). Плоть і кров моя (крізь слізози), точно!

МАРКО (Здущеним голосом). А я думав..

ВІРА. Що ж ти думав?

МАРКО. Думав, що у мене ніколи не буде батька.

КЛЕШНЯ. Коли б хто заглянув у мою душу, то побачив би там зоряне небо, почув би пісню животворчу й безконечну. Життя ж починається знову!..

ВІРА. Тепер, щоб не заплутатись, я вас понумерую. Ти будеш нумер перший, а ти, сину, нумер другий.

КЛЕШНЯ. За те, що ти, сину, так гарно орудуєш рідним словом, як Тарас Бульба шаблюкою, я тобі дарую своє авто.

МАРКО. Ти, тату, спізвився. Коли я став студентом, мені мама купила нового "Форда".

ВІРА. Рідну мову він полюбив від дідуся Семена Галушки. Бувало, бавиться забавками, а дідусь йому нащиптує про Січ, Зимовий похід та пісні наспівує. Тепер навіть з двоюрідним братом листується, що живе під Києвом.

КЛЕШНЯ. Що ж він пише?

МАРКО. Він пише, щоб прислати йому джінси, ковбойські чоботи і спальний мішок.

КЛЕШНЯ (Сміється). На що ж йому ця амуніція?

МАРКО. Його посилають на якийсь БАМ аж у Сибір тайгу корчувати.

ВІРА. Яке життя було за Йосипа вусатого, таке і за Брежнєва пузатого. (Дзвонить телефон). Так це я. Зараз їдемо (кладе слухавку). Тато просить, щоб не гаялись, бо застигнуть галушки.

КЛЕШНЯ. Я теж пробував варити галушки: накришив у каструлю тіста, зварив і... вийшов один великий галух (Всі сміються).

ВІРА. Оце татові буде несподіванка. Два Марки і обидва Клешні.

КЛЕШНЯ (Збирає речі до валізи). І так, люба, двері моого апартаменту закриваються назавжди. Хоч весілля не відбулось, але горілку питимем і закушуватимем галушками. Точно!

ВІРА і МАРКО. Які зварив дід Галушка!

БУЛО КОЛИСЬ...

Велика афіша сповіщала, що сьогодні о сьомій годині в клубі "Гірняк" відбудеться літературний вечір столичних письменників. У програмі: проза, поезія, сатира. Хтось унизу кривулями дописав: "у буфеті буде пиво".

Пиво зробило диво. У залі не вистачило місць. Точно о сьомій Павел Беспощадний привітав гостей, і Іван Кириленко подав команду.

Вечір започаткував Іван Ле оповіданням "Шахтарка". У тон йому П. Усенко продекламував КСМівську поему. А коли почав читати І. Микитенко свої "Вуркагани", заля заклекотіла, закашляла. Щоб опанувати слухача, Кириленко оголосив:

— Даємо слово Мирославу Ірчанові, що жив в Америці. Він щось прочитає та розповість про заокеанські злидні.

Заля заніміла. Ірчан почав:

— Пута розпуталися. Палац згорів. Пана Повісили. Витягли фортоп'ян на ставок. Бумкали, третькали, пінькали. Танцювали на льоду, і сміялися дико.

Долиною пихтів потяг. Сірий від шинелів. Задихався, підтягався, хилитався. П'яні очі батьків загорілись ненавістю. Захрипіли голоси: "Не буде добре, доки не поросте просо на залізничному шляху! І юрба подалась розтягати шпали і рейки.

— Та це ми знаємо, — кинув хтось з гальорки.

— Про Америку давай. К прімеру, по чим фунт чорного хліба, і по скільки дають?

— Америка, — мовив Ірчан, — буржуазний капіталізм, визиск, безробіття, голод. Бідні живуть лише об'їдками, що знаходять на смітниках. Що ж

до чорного хліба, то в Америці його не продають. Купують тільки білий по 7 центів фунт. Карточок по-кищо нема.

Раптом до сцени підійшов дебелій шахтар і випалив:

— Як це понімати? Хліб 7 центів, без карток, бідні харчуються із смітника, і ви кажете голод. От у нас був голод, так ето д-а-а!

**

П'ять примусів, наче рідні брати, доспівують рашішню пісню. П'ять господинь чатують своє вариво. Ця стійка почалась від того, як у Берти Янкелевич хтось витягнув із супу курку і вкинув туди стару підметку.

Комунальна кухня — це своєрідний радіоцентр, з якого дворничка передає новини:

— Оце підмітаю свій тротуар, один робітник, що повертається з нічної, розповів, що в Святошині на сосні повісився чоловік.

— За що ж він повісився?

— За що? За шию!

— Та не про це. Хто він та з якої причини?

— От забула. Знала ж, а забула. Здається, якийсь Микита Іваняк, чи Іван Микитяк. Повісився наче через якусь диктатуру.

— А вона була одружена чи...

— Хто?

— Та та ж диктатура.

— Хіба тепер розбереш, хто замужній.

— Удівітельно странно!

— Что ж тут удівітельного, — озвалась Берта Янкелевич, — повесілся. значіть било за чого.

**

На балконі радіокомітету стирчить конусово-подібний репродуктор, а внизу на пішоході топчеться юрба, бо о 12 передаватимуть останні вісті.

Репродуктор зашипів, кілька разів пікнув, і почалось: Увага, увага! Говорить Москва. Учора Воєнна колегія Верховного суду розглянула справу контрреволюційної організації, очолюваної Тухачевським, Якіром, Убаревичем. Винних засуджено на кару смерті. Вирок виконано. Павза і... полилося "Ми жертою впали..." і мелодія обірвалась. Далі Утьосов наярував "Чубчика". А коли пролунали слова Я'Сибір}, Сибірі не страшуся, Сибір ведь тоже русская земля", жтось додав: "Звичайно жити в Москві, Сибір не страшний".

А на другий день у редакції новина:

— Чув, голову Радіокомітету Івана Куліка того... і редактора "промправди" Кусельмана того...

— За що ж?!

— За "Ми жертою..." Рада, дружина Кусельмана, поставила не тим боком плиту. Треба було "Чубчика", а вона "Ми жертою..."

— Добре, що сказав. Прийду додому і плиту "Ми жертою" поб'ю на тріски.

**

У студії радіокомітету записують на стрічку радіопромови мистців, бо ж ранком Червона армія звільнитиме Галичину від неволі. Після Довженка виступив Корнійчук. За ним Оксана Петрусенко проспівала "Ой не світи місяченку". Саме в цей час у супроводі заввідділу Пропаганди Палама-

рьова, зайшов Любомир Дмитерко. Всі здивувалися, бо знали, що він півроку тому десь зник. Тепер появився, як новобранець: підстрижений, худорлявий, блідий.

Диктор Круглова, зразу ж потягла його до пробної кабіни, і вручила текст промови.

Над сценою блиснув електричний напис: "Увага, мікрофон включено!"

Із внутрішнього репродуктора линув голос диктора: "Послухайте виступ українського письменника, що народився в селі Винниках на Львівщині, Любомира Дмитерка.

— Дорогі, єдинокровні брати й сестри, — тримтячим голосом почав Дмитерко. — Віками тягли ви непосильне панське ярмо, жили впроголодь, безправні, терпіли знущання і наруги. Радянська армія визволила вас від неволі і від біди. Віднині ви житимете щасливо, як і ми в одній вільній родині.

— Прекрасно, — мовила Круглова. — Ето только проба, а сейчас буде запісъ. Учтите одно: дайте больше жалості, і немножко сісікайте по-галіцкі.

Після запису, Корнійчук потис промовцю руку:

— О десятій ранку бригада письменників виїжджає до Львова, вас, Любомире Дмитровичу, теж включено до гурту. Про неприємності — забудьте.

Була восьма година вечора Київський гарнізон довгою валкою від'їдждав на захід. А підростки у слід їм співали бойову пісню на свій лад:

Смело ми в бой пойдем,
За суп с картошкой,
І всех врагов побйом
Столовой ложкой.

ЗУСТРІЧІ

Коли вперше я став на нью-йоркський асфальт і во-
станиє з острахом подивився в синю далечінь океану, я
остаточно переконався, що від старшого „брата” і від
рідного „батька” таки втік. От тоді я безмежно втішив-
ся своєю осиротілістю.

Америка, як і треба було сподіватися, зразу вхопила
мене в свої обійми: нагодувала бананами і напоїла кока-
колою.

І от я, що з юних літ мріяв про це місто, сьогодні
гордо гепаю своїми ділівськими черевиками по нью-йорк-
ських хідниках і розглядаю всяку дивовижність. Підій-
шов я до будинку-хмародера, став рахувати поверхні. Не
встиг дорахувати й до половини, коли чую, ніби з репро-
дуктора: — Е-е-е..!

З переляку злетів капелюх і очі механічно закрились,
бо мені здалося, що якась розязва наїхала на мене ав-
том. Опритомнівши, я розплющив очі — аж раптом у
мої обійми падає Гарасим Світка.

— — Пане Світка, — крикнув я, — і ви тут?

— Запам'ятайте, — зауважив він, стискаючи мені
руку, — що в Америці я вже понад сімдесят тижнів і ша-
ленім темпом американізуюсь. Знайте, що я вже не Га-
расим, а Геррі Світ.

— Світ?

Так, так. По американському це — солодкий.

— Ви, пане солодка Світка, справді кругом амери-
канець.

На цьому слові Світка зміряв себе очима, заклав за
зуб кавгуму, запалив цигарку (сірник витер об підошву),
кілька разів потягнув і гордо кинув на брук.

Ось бачите, показав рукою на вітрину, де висіли ве-
ликі грони різноманітних ковбас, мов ті налюшники, а
внизу цілими пірамідами й конусами красувались шинки

та сальтисони, що вам це нагадує? Пам'ятаєте, як ми з вами на Солом'янці в громадській харчівні смакували червону, мов рак, кінську ковбасу?

— А ви, — пригадав і я, — під буйний хміль здуру затягли:

Товариш Ворошилов,
война уж на носу
А конніца Будьонного
пошла на колбасу...

— Вам здається, що я здуру, а я співав з повним надхненням. Коли зайшов міліціонер, ви чкурнули чорним ходом. Я ж ледве виплутався з тієї халепи. Коштувала мені та пісня тисячу карбованців. Це, як запевняли мене мої приятелі, була неймовірно низька ціна за такі арії.

Хоч приємно згадувати минуле, але тепер мене цікавило тільки одне: де лежить початок моого життя на цьому незнаному шматочку нашої плянети? Щоб дістати хоч будь-які поради, я запитав Світку:

— Ви клінуете, чи пощастило втиснутись до якоїсь шапи?

— Но. Я бізнесую. Америка — це суцільний бізнес. Ось тут за корнером моя шапа. Коман до мене, зафондую кави чи пива. О'кей!..

Мене дуже цікавив бізнес Світки і я охоче погодився відвідати його резиденцію. Хоч він казав, що шапа його мала бути за рогом, насправді ж ми не менше як півгодини міряли вулиці та провулки. Нарешті добралися до якоїсь вузької і занадто засміченої вулиці: на один похилений двоповерховий будинок Світка показав пальцем. Важко було визначити для якої мети він призначений. Партер нагадував недіючий гараж, а поверх — занедбану лазню. Світка відкрив дерев'яну фіртку і ми вузьким проходом увійшли на подвір'я. Тут стояло особове авто „Форд” 1917 року. На дверцяхах було написано „не продається”.

Широчезні двополовинчасті двері „шапи” були відчинені. Світка запросив мене оглянути й оцінити його

бізнес, але перед тим, як увійти до середини, шепнув мені ну вухо: „Зараз ви побачите справжню копальню золота”.

Мені хотілось на повний голос розсміятись, бо крім лахів, навалених до самісінької стелі, та старих бочок нічого не було. Але як тільки я побачив у другій половині шапи дві старенькі бабусі, що дбайливо сортували цілі лахи на окремі купи, у мене почав мінятись погляд на життєві дрібниці Америки.

Лахи були посыпано спорошкованим складником, що гарантував їх цілість від гризунів. Отож, у приміщенні був нестерпний сморід, що нагадував газ іприт, якщо додати ще сморід недокурків, якими було наповнено кілька великих бочок, тоді незаперечно це підприємство можна зарахувати до хемічної промисловості. Мені стало млюсно і я вийшов. Аж тепер я помітив, що над дверима прибита вивіска „Гаррі Світ і Ко.”.

Світка дав якесь розпорядження сортувальницям і вийшов.

— А тепер прошу до офісу, — звернувся він до мене діловим тоном.

Офіс був цілком відповідний до підприємства. Велика подовгувата кімната, переповнена меблями музейного характеру. Зате письмовий стіл і крісло свідчили, що господар не думає банкротувати. За цим столом сиділа рудувата бльондинка і голосно реготала та вигукувала „ол райт”. Коли вона скінчила телефонну розмову, Світка підійшов до неї, поклав руку на плече і на повний голос вигукнув:

— Це мій френд з Європи. Розумієш?

— О, файн, файн!

Я трохи зніяковів.

— Це моя секретарка Ненсі, — сказав бос уже звичайним тоном.

Секретарка знала по кілька слів з польської, німецької та української мов. Точніше, стільки, скільки в ній було „бойфрендів”. Отож, коли Світка звернувся до

неї, то з усієї сили горланив, бо йому здавалося, що в цей спосіб вона краще розуміє.

— Ненсі, пліз, кофе.

Ненсі кліпнула лівим оком, стріпнула рудуватою гривою і вийшла в бічні двері, що вели до кухні і спальні. Поки її не було, Світка мав змогу викласти історію свого підприємства.

Думаєте, цей бізнес легко мені вдався? Н-о-о-о! не будь я в минулому бухгалтером артілі „Красная Котлета”, за кілька тижнів, напевно, зазнав би крах. Переїді мною цей бізнес мав мурин — збанкрутував! Тоді місто оголосило продаж цієї шапи з молотка. Оглянув я її, обчислив її розвиток на повну потужність і вирішив купити. Один зразу погодився дати п'ятсот долярів. Другий конкурент вигукнув — 600! Щоб обох психологічно заломити, я гукнув; „1125 — кеш!”

Мурини розгубилися й почали міряти мене очима з ніг до голови. Акціонер ще трохи покричав, нарешті стукнув молотком і потиснув мені руку.

— Де ж ви берете ці лахи і кому їх збуваєте?

На лиці Світки з'явилася самовдоволена усмішка. Він добув із шуфляди грубезну сигару, яку, очевидно, берег для поважних клієнтів, запалив, пустив хмару синього диму і правив далі:

— Щоб зрозуміти бізнес у повному обсязі, треба, насамперед, бути економістом. Українську справу неповажно трактувати провідні держави тому, що не вміємо орудувати цифрами. Не віршами, не танцюльками, не співами виборюють державність, а цифрами, якими вміло козиряє економіст. Нехай, скажімо, цигани найкращі в світі танцюристи. А що вони з того мають? А от жиди найгірші танцюристи, зате вміють міцно тримати в руках всі козирі цифр. Я не кінчив академій, але саме життя навчило мене розуміти цифри так, як Штраус розумів свої ноти. Коли я придбав цей бізнес, то з мене сміялася вся українська громада. Тепер, коли бачать, що в мене працює кілька робітників і в банку на моєму конто стоїть сума з п'ятизначних цифр, кожен поспішає зня-

ти перед мною шапку. Німі цифри гнуть живих людей в дугу...

— Боротьба за державність, — перебив я Світку, — це цілий комплекс заходів. Це довгий ланцюг з окремих кілець. Кожне з них має свою силу і вартість..

— Так, але ви забули, що ті кільця беруть свій початок від вирішального — грошей, які треба здобути, помножити й закріпити. А гроші, мій друже, легше заробити, ніж їх витратити.

Поява Ненсі перервала запальну мову Світки, що справила на мене чи не найбільше враження за всі рефери, які будь-коли я слухав. Не моє здивування, Ненсі замість кави принесла три великі склянки якоїсь мішанини. Біля кожної склянки поклала по дві соломинки, через які я примушений був процідити оту рідину в свій шлунок. Світка підняв склянку і, наче весільний батько, побажав мені на новій землі щастя. За таку доброзичливість я світці побажав, щоб його підприємство якнайшвидше досягнуло суми зиску з семизначних цифр.

Під час смоктання мішанини, Світка ще з більшим запалом продовжував свою промову. Але Ненсі раз-ураз перебивала його, питуючи мене:

— Ю мерід?

Світку це дратувало і він попросив її лишити нас на одинці. Видно, що Ненсі добре знала свого боса: наче те котеня, непомітно підсунулась до Світки, тернулась об його лікоть і п'янім голосом промовила:

— Гаррі, ай лав ю.

На обличчі Світки засяяла радість. Він обережно обняв її за талію і повільним кроком відпровадив до спальні.

— Бачили? Дівка як цвях, без молотка в дошку лізе, а вип’є наперсток поганої віскі — ганчірка. А ви приди-вились до її вроди: тіла, шиї, грудей чи лінії ніг? Ну просто як біблійна красуня Вірсавія, наче її найздібніший тулмейкер виточив. Як секретарка — незамінна! З перших днів бізнесування секретарем у мене був один діпіст. Письменний, навіть вірші писав, а бухгалтерію мені

так заплутав, що довелося все сплатити.

А де ж ви знайшли цю руду?

— Та вона не руда. Я найняв її чорну, як жук. Через тиждень вона знову з'явилася гнідою з сивим чубом. А тепер, як бачите, — руда.

Для якої мороки і де ви берете ці смердючі недокурки?

— Недокурки приносять жінки, що клінують офіси. Недокурки їм достаються даром, а я мушу їм платити. Кожного тижня відсилаю до кума в Німеччину 20 фунтів. там він робить тютюнець, за яким німці аж трусяться, міняє марки на долари і половина зиску в мою кишеню. Поки мине там тютюнова криза, можна щось таки підробити. Гроші ж не смердять. Гірше з уживаним взуттям і одягом, що збираємо в дільницях багатіїв. Поки збірщиком був Льоня Банкір, крамниця вживаних речей була затоварена, асортимент далебі кращий, як у київському універмагі. А після трагічної помилки...

Прокрався!

Гірше. Льоня Банкір — так його прозвали після того, як обчистив у Києві дві ощадкаси. Такого мудрого хлопця і в кінофільмах не здибати: природний комерсант, автомеханік і до того ж по англійському чеше, мов насіння лущить. А як почне розповідати про кількаразову втечу з будику безпритульних — герой казковий.

Світка запалив сигару і по короткій павзі з сумом додав:

— Якось увечорі застав я Льоню і Ненсі в найгарячіших обіймах, і це викликало в мене таку силу egoїзму, що я не втерпів і закричав: „Геть з моого офісу — обом лайдоф...”

Помітивши мою усмішку, Світка трохи зніяковів і, ніби виправдовуючись, пояснив: „Згодом я їх перепросив за грубіяństво. Ненсі підморгнула і сказала О’кей. Льоня, навіть не попрощавшись, забрав свою валізку і невідомо куди виїхав.

Як видно, то ви, пане Світка, закохані не на жарт. Енергії у вас о-го-го!

Та воно й пора. Хоч мені вже сорок шість, а Ненсі двадцять вісім, проте поезія життя може бути урівноважена. А як зважити, що конъюнктура чоловіків підноситься, то чого ж іншого бажати.

На цьому розмова наша припинилась, бо за годину мав відходити мій поїзд.

На прощання Світка міцно потиснув мені руку і всунув до лівої вишені візитівку та десять долярів на розплід.

— Бажаю вам з легкої руки міцно окопатись на твердому ґрунті. Пам'ятайте, що Америка збагатилася ще на одну фірму „Гаррі Світ і Ко.”.

Коли я вийшов з резиденції Світки, мені здавалося, що я загубився в цих безчисленних вулицях, як голка в лантусі полови. А коли зважити на багатолюдний на-тovp, що штовхається в різних напрямках, то не важко новоприбулому втопитися в людському морі. Куди його йти? Праворуч чи ліворуч? Пересікти ці людські потоки і вийти на паралельну вулицю? Неподалік виднілися ті ж таки хмародери, що кілька годин тому я їх оглядав як складний витвір людського розуму, і сам себе запитував: Чому люди безоглядно пнуться до хмар, витрачаючи грубі мільйони, коли величезні простори землі марнуються під віковічними бур'янами? Коли б нашему селянинові дати ці прерії, то за рік-два — покрив би їх зелений океан хлібів, зблілого б море медової гречки...

— Містер, містер!..

Я оглянувся. Поряд мене стояв знайомий історичний „Форд“. Мотор його гарчав як каменодробилка, а з радіатора клубилася пара, немов з винокурного котла.

— Кам гір, кам гір, — кричала до мене Ненсі з розбитого вікна.

Я слухняно сів до авта. За кермом сидів Світка і старанно стирав з лиця піт.

Конфуз! Такий конфуз вийшов. Я ж мав на думці завезти вас на вокзал. Ви ж свіжа людина і легко можете заблудитися в цьому вирії перегонів.

Світка щось потарабав під спідометром, натис-

нув на газ — авто загарчало з такою силою, що здавалось ось-ось вискочить з нього все нутро. Передні колеса підстрибували, але авто стояло на місці. Тоді Ненсі висунула голову у вікно і гукнула до власника заднього авта:

— Містер, гелп мі, пліз.

І містер так „гелпнув” своїм автомобілем у задній буфер Світчіного „Форда”, що я несподівано своїм лобом ударив у спину Світку, а він із розмахом — носом у скло, і ми обидва разом застогнали. Але були раді, що авто пару разів підскочило і слухняно подеркотіло за довгим хвостом автомобільної валки.

У вагоні Світка проявив справжнє джентелменство. Ще не встигли ми як слід розташуватись, як на вимогу Світки кельнерша принесла каву і донат. До відходу поїзда мій тимчасовий опікун намагався викласти внутрішнє життя міста з його плюсами й мінусами. Скільки в його розповіді було правди, а скільки вигаданої фантазії — важко сказати. Розповідав мені із захопленням і цікаво. В основі його тези було стверджено, що Нью-Йорк — це кулак на нашій планеті, в якому сконцентровано силу всесвіту і необчислени багатства.

— Пам'ятайте, — нашіптував мені Світка, — що це багатомільйонове місто диригує цінами від голки до супербомбової. Якби, скажімо, сьогодні нью-йоркська біржа провалилася крізь землю, то акціонери й бізнесмени всього світу розгубилися б, як пасажири того пароплава, що натрапив на міну. Саме тут підноситься мистецтво, література й неперевершена макулятура та порнографія. Тут зводяться кінці явних і таємних льотерій. Тут орудують королі діамантів і наркотиків. І саме тут найбільше плектається бомів, що задовольняються випрошеною дрібною монетою на ковток найдешевої віскі. І, нарешті, тут засідають представники всього світу, щоб розв'язати чи складніше заплутати життєві проблеми нашої планети. Вони наголошують промови, ухвалюють довгі резолюції, потім накладають вето і підшивають усе це до розбухлих тек.

Я ніколи не припускав, що Світка, крім лахів, цікавиться політикою світового маштабу. Не витримав і бовкнув:

— А чому б вам не проголосити свої погляди в якісь українській централі?

— У нас стільки централь, що не знаєш у які двері стукати. Тільки й того, що співаємо „Боже, нам єдність подай”. Ви ж знаєте, що у нас більше партій, як у будь-якій державі. Маємо всього потроху, а разом — нічого.

Кондуктор просить гостей залишити вагон. Світка ще раз тисне мені руку. поїзд, немов човен, повільно відходить. Світка махає мені ковбойським капелюхом. Ненсі в унісон виспівує: „Бай-б-а-й...

* * *

Місто Балтимор своєю промисловістю нагадувало мені Житомир. Тут коркова фабрика, цукроварня і броварня вважаються промисловими велетнями. І марні були б мої сподівання втиснутися в ряди робітників до будь-якої з них. Та світ не без добрих людей. Один голяр порадив мені звернутись до пана Шандра.

— Хоч він і соціяліст, але має знайомства і велику піщану гору.

— Я ж піску не потребую.

— Так, але цей пісок зробив його паном. Був колись він бідний, як церковна миша. Багато з нас уже мали „гавзи”, а він із рент не вилазив. Конче хотілось йому мати „праперті”. Купив тоді він на околиці міста піщану гору за пів ціни. Ця гора була посміховищем усіх українців. Та коли під час війни почалося будівництво — пісок став на вагу золота. З того піску він так розбагатів, що має п’ять „гавзів”, конто в банку, а тієї гори вистачить і правнукам.

— Такий багач і до соціялістів записався?

— Та як вам сказати, він не записався. Він тільки не визнає нового календаря. Тримається старого.

Не чекаючи й хвилини, пішов я до пана Шандра і з

жалем виклав йому свою біду.

— Зараз, — каже, — щось ми зробимо. Підемо до боса, що купує в мене для „шапи” пісок. Якщо бос вас щось запитає, то пильнуйте моого правого черевика. Коли я носок підніму — кажіть „ес”, колі ні — кажіть „но”.

Сіли ми в авто і через кілька хвилин зупинилися біля затоки океану. Тут стояла велика „шапа”, де розбирали старі пароплави, сортували метал та вантажили до вагонів. Тут і відбулося наше інтерв’ю з босом.

— Чи розумієтесь ви на металах?

Я зиркнув на черевик пана Шандра і відповід: — Ес.

— Чи п’єте віскі?

— Но.

Бос здивувався і питає пана Шандра.

— Як це так? Він мене розуміє, а я його ні?

Отак несподівано спілка металістів збільшилася ще на одного члена.

Мешканева проблема розв’язалась куди легше. Вічний кавалер із Поділля Джан Буц, що мав „лончарню” над самісінським океаном, дав нам притулок.

Робота моя полягала в тому, що першу половину дня я вивантажував з пароплава меблі, книги й різні лахи, а після „лончу” все це спалював.

Додому повертається я чорнішим за кочегара, але гордий був із того, що довгою кочегарською коцюбою завоював право на життя. Відчув я його в повній красі тоді, коли виходив на балкон почитати газету. Але газети я не читав, бо морські хвилі, що так грайливо переганяли одна одну, нагадували мені Чорне море, де так само піняться води, так само скиглять чайки і крешуть об хвилі крилами. О, це море! Чому ти не висохло!..

І саме в цей час, коли моя душа зблизилась з рідними водами, мене кличе Буц до „лончарні”. А тут вирує зовсім інше життя: пиво, карти і клубки цигаркового отруйного диму.

— Скажіть нам, — запитує Буц, — хто ви такий?

— Українець.

— Добре. А як це називається? — показав він на свої штани.

— Штани.

— А що, не я вам говорив, що він галичанин? По нашому — це брюки.

— А по нашему, — озвався зругий, — це сподні.

Буц знизив плечима і здивовано перепитав:

— А по якому ж це називається штани?

Дискусія про штани тяглася б до пізньої ночі, якби до лончарні не зайшов молодий пан, і не почав запрошувати купити квитки на концерт. Тут же почав роздавати програмки. Першим номером стояло: „Ой, коли б той вечір” — музика Лисенка, обробка професора Ниточки. Програма закінчувалась піснею „Пташиний хор” — музика Омелька Ниточки.

— Здається, — кажу я панові, — пташиний хор хтось інший написав.

— Хто б не написав, а професор Ниточка обробив.

— Що ж він обробив?

— Він увів ще один голос — пугача.

— Теж мені птиця.

— Як-то ні. А забули пісню „Ой, не пугай, пугаченьку, в зеленому байраченьку”. А ви кажете — не птиця...

Цікаве було життя в Балтиморі. Навіть більше того — веселе, спокійне. Шкода тільки, що мені не було вже чого палити і я дістав „лейдоф”.

Хтось уже сказав, що найкращий порадник — думка. А що хтось додав, що найскладнішою наукою є навчитися думати. От і розберись!

Коли ти не маєш роботи, не знаєш мови, не маєш даху над головою — яка в ліп'яка може бути думка. І саме в час роздуму на допомогу прийшла пошта. Вона мене підштовхнула написати листа до друзів....

„Рятуйте — не маю джабу!” І коли поштар поштампував листи, вже на душі полегшало.

Почали надходити відповіді. Зміст їх був такий, як лист одного солдата царської армії: “Жив

—здоров і того тобі бажаю. Лежу в шпиталі, ѿ відірвало ліву ногу". Інакшими словами: всі мої приятелі були в моєму стані. Гарасим Світка, що обіцяв допомогти, на мій плаксивий лист відповів:

"Співчуваю вам і радий допомогти. Почекайте тільки пару місяців, бо в мосму житті стались великі зміни — Льоня повернувся і привіз із собою цілий арсенал ідей. Одна з них мене так захопила, що я зразу продав бізнес і лишив місто. Купили ми між Чікаго і Міннеаполісом фарму, через яку тече річечка, що нагадує наш рідний Ірпінь. Над річкою ми збудували "шапу" — фабрику борщу і ковбасок. Уже приступили до монтажної роботи. А знасте, що наш український консервований борщ завжди нагадуватиме Україну й чудову ріку Дніпро, яку, як писав Гоголь "редкая птица пролстает". Правда, Гоголь трохи переборщив, але це аж ні трохи не принизить якості нашого борщу.

Варитимем борщ трьох гатунків: з яловичиною, свининою та курятину. Замовлено вже бляшанки та виготовляємо етикетки. Гарна етикетка — це реклама, а добра реклама — це половина успіху.

Етикетки виготовляє знаний маляр Ярема Підошва. Для борщу з яловичиною він намалював круторогі воли з написом "Воли ж мої круторогі, хто ваш буде пан?" Для борщу з курятину намалював гливасту курку, що так і чується "піють півні, а курка сокоче". Лишилося намалювати ще свиню. Тут ми і загрузли. Ніхто не може описати української свині. Хтось порадив, що Остап Бісіння добре описав прикмети української свині. Поїхав я до публічної бібліотеки, знайшов потрібну книжку й прочитав ось що: "Коли я починав писати про свиню, то сбов'язково згадав когось із своїх знайомих".

Тъху! — сплюнув я з пересердя. Не про цю ж свиню мовиться, а про ту, з якої можна виготовити ковбаси і різні витрибеньки. Прошу вас, може знаєте якогось доктора чи магістра по свинячих справах — напишіть якнайшвидше. Головар заплатимо натурою — борщем. Незабаром запрошу вас на відкриття і заразом на працю — митимете баняки. Пока терпіть та не кашляйте. Ваш Гарасим Світка".

Останнього листа одержав від Оверка гідкідайла, що до війни працював кондуктором трамваю. Відомий він був усім киянам із того, що в нього ніколи не було здачі. Та й хто вимагатиме, коли у вагон стільки напхано людей, що ніяк не добраться до дверей.

Лист Оверка був наче телеграма, "Працюю у форда. Клінью в "шапі" вікна. Хочеш, приїзді дам пораду. Що ж до роботи, це вже діло хозяйствське. Житимеш у мене, поки знайдеш якусь буду".

Тут уже було над чим подумати. Але фордівські вікна мене так захопили, що я, не вагаючись назавжди лишив Балтімор.

Серпнева ніч темна й куца як заячий хвіст. За вікном вагона, як на зло, туманіє мжичка, і мені здається, що це натяк на невдачу. Аж тепер я пригадав, що не попередив Оверка про свій виїзд. Безтактно, але...

Нарешті станція — Дітройт. З поспіхом хапаю валізки з ділівським добром, а дружина дочку й біжимо до трамваю, що саме загальмував свої колеса.

Сіли. Спокійно їдемо. Подаю кондукторові адресу Оверка, щоб гукнув, де сходити.

— Вам, — тлумачить він, — на Іст, а трамвай іде на Вест.

Вивантажились і чекаємо на Іст. Сіли в зустрічний, і знову те саме.

— Трамвай іде на Норт, а вам треба на Іст —
пояснююс кондуктор.

Як би там не було, Оверкову резиденцію ми таки знайшли до заходу сонця. Зустрів він нас тепло, з чоломканням. Жінка його зварила баянк картоплі, засмажила три кусі сала, приправила огірками й помідорами, поставила на стіл, і тоненько проспівала:

— Просю, зволіяйте!

Оверко, тим часом, напсвнив чарки й гордо прорік.

— Ну, будьмо! Щоб не останню.

Перехилили. Потім ще...

— Покищо набираємо калорій — нажимаємо на сало, щоб компенсувати прогаяне в тaborах, — коментує Оверко.

— Тобі добре компенсувати, маючи постійний джаб. А що накажеш робити мені?

— Обіцяв допомогти, то вважай, що діло зважено. Ситуація в Дітройті така: сталевари страйкують, через це Форд нагнав додому половину робітників. Додай до цього мешканеву кризу, то вже кожному недотепі видно що й до чого. Ну, давай, ще по одній. Не люблю зупинятися напівдорозі.

— А в мене, — кажу, — й дороги нема.

— Буде, ще й асфальтована. Так слухай далі: приїхав я сюди ні до кого. З валіzkами в руках швендяvся по вулицях, шукаючи якоїсь занехаєної буди. А хто шукає — то вже знайде! Я не клопочусь тим, що підлоги в кімнатах скриплять.

— А який рент?

— Ніякий. Живу в "лоєра" за дженіторство: доглядаю ярд, замітаю хідники, ношу траву та поливаю квіти. Коли до цього додати, що жінка раз у тиждень клінує господині руми і приносить тридцять долярів у місяць, то чого ще треба.

— Не кожному так поталанить.

— Це правда. Мені завжди щастило. Так слухай далі: коли я вже загніздився над гаражем, почав шукати джаб. Першого дня змакітров, що густілка підметки не варта. І раптом, натрапив на критий ринок, де фермери збувають свої злаки. Це величезна "шапа": з одного боку трохи фермерів, — з другого — трохи жидів з каліфорнівськими овочами, а посередині сміття — хочуть гати. А коли довідався, що власником цього сміття є колишній київський фабрикант містер Шерман, то без церемонії постукав у двері його офісу.

— Проше пана, я би хцялем покліноваць того, як єго...

— А хто пан є? — запитав Шерман.

— Українець.

— Так чому ж ти говориш того? Ми земляки — я теж руский з Києва.

Закінчилась моя авдієнція тим, що він мене влаштував у Форда мити вікна, я ж зобов'язався рік даремно клінувати його "шапу". Ось як діло треба зварити! Зараз підемо до Шермана — і він якусь щілину для тебе знайде. Годись на все.

Оверко представив мене як родича, і це видно вплинуло на старого Шермана, бо він зразу ж кудись подзвонив. Про що він розмовляв, лишилось таємницею, бо ж мови ми не знали. Але після розмови спровадив мене до якогось Билла на тимчасову роботу.

Билл Рекс, до якого спровадив мене Шерман, — це властитель собачого цвінтаря, розташованого на околиці міста, який дбайливо обгороджений дротяною сіткою та живоплотом. Уся територія цвінтаря поділена на секції, покрита зеленим килимом, оздоблена декоративними кущами

й квітами. В центрі, на високому фундаменті, стоїть великий бронзовий пес. З його ніздвір безперервно вибухають постріли, що створюють штучний дощ. Коли б не було надмогильних плит та собачих скульптур різних порід, можна б подумати, що це парк культури відпочинку.

Порядкував у цьому підприємстві Зигмунт Новак, що родився у Львові, а виріс у Детройті. Тримав він себе гордо, але до мене ставився доброзичливо: частував цигарками, пепсі-колою і навіть підвозив автом до зупинки автобуса.

Першого ж дня набув я міні-експрієнс: освоїв косарку, копання собачих ям, оздобу горбів та обслуговування "костумерів".

— Обслужити костумерів, — повчав мене Зигмунт, — це вельми складний джаб. Ось, приїхала якась леді відвідати могилу свого пса чи похувати здохлого — швидко підбіжи до її авта, відкрий двері й вигукни "галло, місіс!" Коли вона прийде до могили свого пса, швидко підстав під її задок стільця. Щонайменше матимеш п'ятку. Далі: часто старі леді привозять квіти, щоб посадити на псячу могилку — друга п'ятка. Інші просять щоранку поливати квіти, "поклінувати" псячу скульптуру, або під cementувати підмурівку. Робота тут "ізі", а п'ятка свою ціну має. Якщо до цього додати свіже повітря, ласкаве сонце та зідсутність боса, то де ти знайдеш кращий джаб? Білл сюди навідується два-три рази на тиждень, щоб забрати похоронні чеки.

Після "лончу" почали появлятися кедилаки. Кожне авто Зигмунт зустрічає так, ніби це приїхав повпред супердержави. Коли ж леді занадто підтоптане, Зигмунт обережно бере її під руку, і вроочно приводить до місця упокоєння її пупсіка та садовить у зручне крісло. Цей найновіший метод обслуги допоміг Зигмунтові придбати ферму біля озера "Зелене око".

Поспішні клопоти проковтиули день непомітно. Перед закриттям брами Зигмунт підрахував чаєві і гнівно махнув рукою:

— День нікудишний — двадцять шість долярів!

Все ж таки, Зигмунт тикнув мені три доляри, на які я не мав жодного права. І, очевидно, щоб підбадьорити мене, почав розповідати про роки, коли на собак нападала якась епідемія, то в окремі дні по двадцять псів закопували.

— А що ви робите взимку?

— Пси, пане, здихають, коли прийде час. Крім того, взимку майструємо труни та "пентуємо", щоб було, як кажуть, кольору до вибору. Якщо ви любите цей джаб, можете його купити. Ракі вже старий, має йти на пенсію.

— Скільки ж він захоче відступного?

— Думаю, що за п'ятнадцять соток продасть.

Пропозиція Зигмунта здавалась перспективна, але... де роздобути грошей? Якщо Оверко не виручить, ї нема чого й шарпатись. Оверко м'якосердечна людина, але щодо грошей, — залізо-кам'яна. Вислухав він мої роздуми і сказав:

— Нема чого розкидатися грішми, коли ти їх не маєш. Центи треба збивати в доляри. Відбудеш цей "партайм", а там видно буде. У мене вже є плян, що і як треба зробити, щоб без роботи не ходити.

Оверко говорив правду. Він уже "обробляв" діда з Волині, що жив, як Робінзон на занедбаній фермі. Дід Кущ був безძітний пенсіонер. Отож Оверко й вирішив купити цю ферму разом із дідом.

— Якщо з дідом Кущем порідняюсь, — розпляновував Оверко, — цей апартамент із джентрством уступаю тобі. А покищо тримайся цвінттаря.

Отак, із ранку до вечора, день-у-день хоронив я з Зигмунтом вівчарок, бульдогів, пупсіків; май-

стрували труни, косили траву, поливали квіти й підмітали доріжки. Платня невелика, але чаєві — дай Боже витримати!

Місяць пролетів, як комар над вухом. Ракі повернувся з відпустки і я лишився за брамою цвінтаря. Це був перший день, коли я обідав без апетиту й настрою. А Оверко, як на зло, розповідає як він сьогодні від'їзначив двогодинний овертаймчик та як приторгував у когось старе авто, бо, мовляв, жити на фермі, то треба мати власний транспорт.

— Так ти ж її ще не купив?

— Уважай, що діло з дідом зварено.

— Ну, а я завтра до Шермана...

Шермана ми обійдемо бічною дорогою. Взутра підемо разом до Форда. Тільки слухай мене: зараз нікого не приймають, лише кличуть звільнених, але не без того, щоб не прийняли одного-двох новеньких. Якщо ти протягом тижня відідиш денну зміну в залі відділу кадрів, уважай, що ти вже фордівський. Достримуйся тільки одного: що тебе не питали б, відповідай одним словом "джаб". Після роботи чекатиму тебе біля брами.

Наказ Оверка виконував я, наче присягу. Перші дні ніхто з кадровиків не звертав уваги. Коли ж помітили, що та сама людина вже кілька днів спідить з "лончбаксою" у приймальній залі, почали з цікавістю розпитувати. Я розумів про щоходить, але відповідав:

— Джаб.

Кожного дня хтось підходив, і на всі лади тлумачив, що роботи нема. А я своє.

— Джаб.

Тиждень прогайнував, наче той рибалка, що повернувся без улову, бо виявилось, що в ставку немає риби. Очевидно, вістка про мій наступ на Форда рознеслась по всьому офісу. Якось під час мого лончу до мене підійшла ціла делегація на

чолі з босом. Почалися дспити: чи розумію я мову німецьку, жидівську, еспанську? А коли хтось згадав рашен, я вигукнув:

— Є!

— Каман! — сказав бос.

Привів мене він до цього кабінету, кудись подзвонив, щось поговорив і передав мені слухавку. Якийсь жіночий голос запитав мене по-російському:

— Мій син питає: хто ви є, звідкіля й чого чочекте?

— Українець з Києва, хочу роботи.

— О, то ви земляк! Передайте слухавку синові. Бог послухав і знову передав слухавку мені.

— Син питає, що ви робили вдома?

— Мав справу з паперами та друкарнями.

Бос проговорив із своєю мамою, похіхікав і мовив:

— О'кей!

І коли вже я виповнив аплікацію, пройшов лікарські оглядини, мені видали нагрудний номер 12-241. Я зразу ж пришиплив свій "орден" до ковбайки і гордо покрокував разом із сеньйорами до вихідної брами, де нетерпляче чекав на мёне Оверко.

— Тепер зрозумів, — мовив Оверко, — що й до чого. З перших днів тобі вручать найпростіший інструмент — мітлу. Кося і не оглядайся, а там...

— Ні, друкуватиму картонні бакси.

— Та це ж "ізі джаб": департамент чистий і повітря свіже. Поки за обідом ми його прополощемо, а обмивати будемо коли одержиш першу пейду.

Кажуть, що людина найбільш розгублюється коли їй до душі постукає щастя або трагедія. А тому, що нам обом пощастило, ми цілу ніч про-

сиділи в роздумах: Оверко проєктував модернізацію майбутньої ферми, а я мордувався над тим, як і на що витратити незароблені гроши. Гроші не малі — чотири доляри на годину.

**
*

Друкував я на грубому папері єдиний твір Форда "Форд Мотор Ко.", що виходить мільйонними тиражами кожного року. Продукція моя конвеєром пливе до рук "бакс мейкерів", що виготовляють чотирикутні коробки, в які пакують різні дрібні деталі.

Мотор мій співає, а прес штампует на купи складає...

Моя друкарська машина обертом ходить — падолижує останню сотню картонного тиражу. Десьять тисяч без скрепу! Якщо до цього додати, що друкарська машина має якісь родинні зв'язки з літературою, то незаперечно мені пощастило.

А що таке щастя? Його в Америці коментують так: Майкові пощастило одержати кредит і збудувати двадцятикімнатний мотель, а в Києві говорять — Миколі пощастило дістати ордер на кімнату. Ось що таке щастя!

Біля брами Оверка не було. Мабуть, думаю, підвернулось "тайм на геф". Але я помилився. Оверко ще до гудка лишив роботу, щоб приволокти старого Пекарда додому. Тепер він лежить під ним і щось клепає та чортихається.

В Оверка на обличчі пляма неприхованої гордості, яку він скріпив коментарем:

— Ти розумієш, що це за авто? Зносу нема! Як бачиш, пощастило таку, майже люксусову кару (це мабуть від слова карета), купити за п'ять соток. Завтра йду по лайнснес, а в неділю перемуфуюсь на ферму.

Я ніяк не можу розгадати затії Оверка. Люди-

на пів віку прожила у великому місті, не може розрізнати жита від вівса, а на ферму летить, як метелик на вогонь.

— Чи ти добре зважив, що робиш? Завезеш жінку в бур'яни, і вона там, якщо не здичавіс, то неодмінно знайде "бой-френда"... і бай-бай!

— Якщо обмаль розуму — позич в іншого. Разом з Шерманом обсмоктали цю справу до кістки. Вважай, що через п'ять років моя ферма буде теж містом. Це ж цілий лантух грошей! Зрештою, ферма мені нічого не коштує. З дідом умова така: живе в мене на повному пансіоні до гробової дошки, а похорон — за мій рахунок.

— Коли уздрінеш подібного діда, я з охотою підпишу таку умову.

— Я ще тобі не доказав: крім пансіону й похорону, я ще дідові кожного місяця платитиму сімдесят долярів. Це так, ніби в банк, бо ж дід їх із собою не забере.

Оверко на слова рясний, як терен на ягоди. Мовляв, мене ще ніхто не перебалакав. Він може годинами сам із собою дискутувати: голосувати "за" і "проти", ухвалювати резолюції і, якщо треба, накладати на них "вето". Теоретично визнає він єдину соборну апостольську церкву. А тому, що до єдиної апостольської ще ніхто не пропотав стежки, Оверко всі церкви обходить бічними вулицями. Але коли лягає до ліжка, завжди шепче: "...і хліба нашого щоденного дай нам сьогодні".

Хоч Оверко своєрідна нерозгадана людина, а все ж цікава, ні на кого не схожа.

**

Кажуть, що "гора з горою не сходиться, а верблюд з верблудом зазжди стукнуться лобами". Звичайно, це лише приказка і вона нічого спіль-

ного не має до моєї зустрічі з поетом Овсієм Венченком-Долиною. Причиною була в'язка курей, які Овсій ніс із фермерського маркету. Ця в'язка крикливих курей і привернула мою увагу до їхнього екзекутора.

— Поет Овсій і кури! — вигукнув я. — Як живеш? Чи викінчив поему "Більше б надії, брати".

— Життя міряй по цій в'язці курей, а музу по дверях авт. Штампую у Крайслера двері. Тираж два мільйони на рік. Жити можна, тільки...

— Звичайно, нудить, — додаю. — А я під крилом Форда друкую афоризми "Форд мотор і Ко.", що дає на хліб і молоко.

Овсій запросив мене до свого апартаменту, щоб привітати його нерозлучну половину, що вже навчилась вправно патрошити курей і виготовляти "чикен суп" та інші не складні витрибеньки. Гріхом було б відмовити.

Поки справа дійшла до "чикен супу", ми розгорнули таку літературну дискусію, що нам позараз би найгарячіший критик. Ішлося про організацію літературного життя, бо крім Овсія в шапах Пакарда наводять чистоту поети Міна Сигто і Карло Копанка. Днями прибув сюди й критик Юхим Кошик. А в місті ж живе сімдесят тисяч українців — ціла Полтава! Це такий ґрунт, що на ньому можна підперти небо.

— В наступну неділю заливаємо фундамент, — пояснив Овсій, — робимо першу літературну вилазку. Хочеш, приїднуйся, місця на сцені вистачить.

Хто не погодився б на таку приманливу пропозицію? Все ж, щось закарбується в закамарках душі, як не писаний архів. І я пригадав твердження професора Голобородька: "Іди між людьми, щоб їм щось дати, і від них щось узяти".

У дома на мене нетерпляче чекав Оверко.

— І де тебе нечистий носить? Я вже відчалую і передаю тобі апартамент і дженіторський рема-

нент: мітлу, граблі й шухлю. Меблю лишаю, бо такого джонку в діда повний гараж. На роботі я тобі розтлумачу, що й до чого.

Отак несподівано розв'язалась мешканева проблема. Втратив Оверка — знайшов Долину. Все має свій початок і кінець. Точніше, як сказав один воїн "Хай буде так, як є, а то нічого не буде".

*
*

...Вечір був, як у тій пісні співається — "хоч голки збирай". І місяць, і зорі, і нестерпна задуха. Словом, сезон реалізації холодних напоїв. І може саме тому, наша імпреза притягнула до залі не повних чотири десятки слухачів.

Вечір відкрив критик Кошик. Він довго говорив про футурістів, реалістів, модерністів і неоклясиків. Закінчив із патосом:

— А тепер послухайте наших поетів-скитальців. Хоч аплодисментів не було, зате із задніх рядів хтось кинув репліку.

— Ми прийшли слухати українських поетів, а не китайців.

Після пояснення слухачі вгамувались.

Читали ми на повну потужність голосових засобів, щоб перемогти мелодраматичний голос "А на тому боці я лишив Марічку", що вривався до залі з бічних дверей шинк-квасу.

Через "співаків" довелося скротити програму. І хоч охочих до слова не виявилося, усе ж було подано два цікаві запитання.

— Де ви друкуєте написане і скільки вам платять?

— Якщо дадуть "лайдоф", чи діставатимете "компейсейшен"?

Валового прибутку імпреза наша дала 42 квотди і два ніклі, які ми пожертвували дженіторові, щоб поклонував залю.

Коли вийшли на вулицю, Кошик розсудливо про-

МОВИВ:

— Все ж таки добре, що ми викрутілись без дефіциту.

— А я думав, — сказав Мина, — що після виступу зайдемо до шинк-квасу і заспіваємо "А нас братів п'ять, будем пить-гулять..."

З першого нашого літературного вечора лишились тільки сумні спогади. Можливо через цей невдалий вечір поети Копанка і Сито назавжди лишили Детройт. Їхні місця зайняли гурт завзятих газетярів, і поачали видавати газету. Колесо друзарії закрутилось, настрій подвоївся, і дефіцит також.

Долина якось устиг видати збірку "Чорна ряддина", і, здається, вийшов без дефіциту. Кажу, встиг, бо внедовзі газета тихо упокоїлась, а друзарня згоріла. Велика шкода, і не менший жаль. Хай живе вона в пам'яті добрих людей доки по цій землі ходитимуть українські нрги...

Вперше в житті забажалося відгуляти новосілля. Запросив Овсія з дружиною та сусіда-пенсіонера словацького походження, що вмів готовити пікнікові страви. Розпалили біля гаражу багаття й над ним повісили десятифунтову ребрину. Сонце смалив зверху, багаття — знизу, а ми пікнікуємо та на спеку нарікаємо.

Несподівано в подвір'я з великим гуркотом укотився Оверків Пакард і засмородів ціле подвір'я, і ребрину також. Замість привітання я випалив:

— Твоя тарадайка давно проситься на "скреп ярд".

— Чого хочеш? Авто, як грім, тільки бензина негодяща.

— Якщо так, то сідай до гурту.

Вигляд Оверка був такий, наче хтось витрусив з нього всі потрохи: обличчя, як перепечена картопля, а голова нагадувала недоскубану гуску.

— Якже тобі фермерується?

— Тиждень відлежав у гаражі, ледве не врізав дуба. А це довідався, що ви видаєте газету, і вирішив приїхати та розповісти про свою біду, може надрукуєте.

— Що ж трапилло?

— Ти знаєш, що таке лісорий "пойзен"? Це так, ніби до боляків і чиряків ще приєдналась короста. Рік треба лікуватись, а дід Кущ без ліків за тиждень упорався.

Оверко нахильці вицідив пляшку пива, і вів далі:

— Дід зробив з керосину, дьогтю й попелу розчин, "випентував" мене з ніг до голови, і на дві години замкнув у гараж. Тут мене й вхопило: пекло, різало і трусило, як злодій калиткою! Від муک скавучав, як пес під колесом. А дід знадвору інструктує: "Бігай по гаражу — полекшає!" Три такі сеанси витримав, — як рукою зняло. Взутра до роботи йду. То як, видрукуєте дідову медицину?

— ?!...

— Збанкротували? Я так і знав! З писанини хліба не їстимеш. Я думаю так: щоб книги друкувати, треба спершу людей навчити читати. Грамотні ж усі, але...

— А скільки ви, — запитав Овсій, — купили й прочитали книг за останній рік?

— Коли ж читати? З одного боку — замурзані фордівські вікна, з другого — занедбана ферма. Живу лише тим, що колись підлітком прочитав: "Праця єдина з неволі нас вирве..."

Міркування Оверка не зрозуміли б навіть психологи й соціологи. Це новонароджений сконденсований емігрантський продукт, що від комунізму втік і нікого не догнав.

Коли Оверко від'їхав, Овсій зробив куце резюме:

— З твердженъ цього простачка виходить, що плянета наша існує тільки тому, що вона кругла

і крутиться, треба жити схемою П+І+Г тобто: праця, їжа, гроші. А де ж його життя?

Несподівано одержав телеграму: "Двадцятого гуляємо десятирічний ювілей рацового бізнесу. Приїзди. Гарасим Світка". Прочитав і довго думав над словом "раковий бізнес". А коли показав телеграму Оверкові, він відразу розшифрував:

— Мабуть він торгує черепахами і мушлями.

Така загадкова телеграма посилила бажання позбачити раковий бізнес та посмакувати Світчиного борщу. Не менше зацікавився ювілеєм і Оверко, тим більше, що це припадало в наш відпускний період. А, може, ще й тому, що Оверко ще не натішився новим pontіяком.

Щоб не їхати з порожніми руками, купили ми для Світки два кулінарні ковпаки, ополоника й замашистого макогона. Жінки, як годиться для ювілею, спекли великий коровай і оздобили ювілейною датою.

Виїхали ми з Детройту, коли "ще треті півні не співали, ніхто ніде не гомонів". Настрій був ювілейний; дорога чиста й гладенька, авто новеньке — летить аж свистить, розганяючи рештки туману. Раптом Оверко зробив кислу міну й на одній ноті прорицитував:

Туман хвилями лягає,
З гори на долину.
Як не знаєш ти дороги,
Спинись біля тину..

Так і зробили. Зупинились біля газолінової станції, бо збилися з дороги. Поки нам витлумачили як їхати, куди завертати та де виїжджати — почався світанок. Через вісім годин на одному з виїздів ми побачили велику світлову вивіску з малярюком дебелого клешоногого рака, що безупин-

но моргав електричними очицями.

Світка зустрів нас, як батько — давно небачених синів: тричі з кожним почоломкався і запросив оглянути бізнес, яким не гріх було похвалитись.

Найбільше здивував нас ставок (на греблі якого гордо вимахував своїми крилами вітряк-водогін), де цілими табунами витанцювали червоні раки, а в глибині очерету ліниво кумкали жаби.

Тут, біля греблі, на зеленій леваді, розпочався ювілейний банкет короткою, але змістовою промовою Гарасима Світки, яку присутні зустріли гучними оплесками.

— Хай благословиться день нашої зустрічі в усіх віках на цій благословенній землі. За десять років ми з Льонею виростили вище цього вітряка, дали людям усе: їсти, пити й відпочити. На цьому місці складаю подяку нашему сусідові курячому батькові Сидорові Півневі, що постачає наш ресторан індичатами та курчатами. (Рясні оплески). З фабрики борщу, як бачите, діла не вийшло, бо ще не встигли ми казанів вмурувати, як притарабанилась якась делегація й поставила нам ультиматум: "У виданій нами кулінарній книжці запатентовано всі українські борщи. Коли хочете будь-який варити — гоніть п'ять відсотків на бойовий фонд!" Фонду того ми не визнали. Переключились на раковий бізнес і, дякуючи тій делегації, можемо сказати: "Хай живуть раки і Півніві кури!"

І покотилося яром та долинами шість разів "Многая літа!" А потім "Розпрягайте, хлопці коні", і на кінець — найновіші коломийки "Рідний брате, ти ж зі Львова, визволь мене від Брежньова". І, як на зло, в самий розпал ювілейного дійства вплуталась київська делегація. Син Півня подзвонив, щоб приїздив, бо курячу ферму

оглядає делегація з України.

Після обірвалась, немов струна на бандурі. Зчинився такий гамір, наче на виборах Конгресового комітету. Пропозицій було двічі більше, як учасників ювілею. Щоб угамувати стихію, Світка запропонував відрядити делегацію з трьох осіб, яка представляла б собою агентів по закупівлі курей.

— Делегація, — говорив Світка, — напевно не знає, що ферма належить українцеві. Хай іде Льоня, моя Ніна і ви, — тикнув пальцем у мій бік. — У розмову вступати тільки по закінченні оглядин. А ти, Півень, гуляти меш з нами.

Як не вмовляли Півня лишитися, він усе ж таки поїхав із нами, давши слово не втручатися в розмови.

Прибули ми на ферму трохи з запізненням — оглядини механізованих споруд і фотографування закінчилися. Делегація сиділа в літньому павільйоні, спокійно слухаючи розповідь молодого Півня Миколи про народження ферми. Дехто з делегатів щось записував до свого блокноту. Перекладач не досить володів англійською мовою, тому переклад його викликав багато зайвих питань.

— Ви сказали, що маєте 50 тисяч курей, а не пояснили: скільки з них несушок, яка яйцеплідність і де берете курчат?

— 20 тисяч курей щоденно дають на ринок 10 тисяч яєць, а решта йде на м'ясо. Приплід маємо від власного інкубатора.

— Який річний прибуток?

Сидір Півень не стерпів і випередив перекладача по-полтавському.

— Валовий 122, а чистий 69 тисяч доларів.

Зненацька почувши українську мову, делегати переполошились.

— А ви хто будете? — хтось запитав.

— Власник цієї ферми, Сидір Півень, з Полтавщини.

— Яким чудом ви тут опинилися?

— Розкуркулили та ще й питаете...

Почалися дражливі перегуки. Представник департаменту зоріснувався, про що йдеться і спокійним тоном сказав:

— Панове, не дивуйтесь. Уся Америка — це емігранти. А містер Півень — гуд мен!

Вийшло так, що наша затія поговорити з земляками провалилась.

Але коли ми повернулися до Світкового ресторану, то побачили біля нього знайомі кеделяки, а делегати (хоч відмовилися від обіду в Півня), сиділи за великим круглим столом, апетитно смакували раки і кури та шпарко штокали й дакали. А Світка, наче весільний батько, кружляв навколо столу й повторював "пліз!".

За короткий час делегати перемололи два бушлі раків і два десятка зарум'янених курчат; випили кілька пляшок віскі та два кейси пива. Така універсальна пожива покращила настрій і розв'язала язики. Якийсь товстун почав розповідати, що він іздив до Москви на нараду, і щоб не голодувати, жінка впакувала до валізки три кільця свинячої ковбаси.

— Іду я, — каже, — по Дмитрівській, а запах ковбаси всі пішоходи носами смакуть. Одна дівиця на п'яти мені наступає й шепоче — "Я єщо молода — п'ять рублей за два часа!"

Сміх, на всю потужність, покотився по ресторану. Світка не стерпів і вигукнув:

— А бодай би ти здоров був! Так ловко ковбасою приворожив дівку.

Усі замовкли, а розповідач здивовано запитав:

— І ви теж українець?!

— А ким же бути Гарасимові Світці, колиш-

ньому працівниківі київського харчо-тресту. Попчастував я вас, як людей, що ходять по землі моїх предків. Вклонітесь за мене київським горам і великому Тарасові. Хай вам пощастиль так, як і мені, тоді я напевно приїду до вас у гостину.

— А де ви берете раки? — запитав хтось невпопад.

— Прошу оглянути мій раковий заповідник, може якийсь колгосп навчиться моого бізнесу.

На леваді ювілейна процедура набрала повного розмаху. Оверко, вдаючи себе за артиста, виспівував коломийки та притацьковував:

Сидить дядько на стерні
Та й світку латає.
Стерня його в задок коле,
А він її лає...

Побачивши делегацію, розгубився й замовк...

Почалося неорганізоване знайомство. Кожен тикав свою руку з додатком прізвища. І хоч усі були напідпитку — розмова не клеїлась. Розбіжність думок викликала полемічну нерозбириху, і виглядало так, як на нараді консолідаційної комісії українських партій. Атмосферу трохи освіжив Зенон Пічкур своїм дивовижнім запитанням.

— Кажуть, що тепер навколо Києва море. Мабуть вас там комарі заїдають?

— Ми комарів хемією давимо. А ви також раками торгуєте?

— Вел... Я цибулю вирощую. У Канаді це вельми поплатне. Без цибулі, пане-товаришу, всі лончарні збанкрутівали б.

— І що ж ви маєте зі своєї цибулі?

— Вел.. Два сини й дочку. Один людям зуби фіксує, другий — по судах людей з біди витягає, а дочка в школі дітей навчає. От що таке цибуля!

— Мучитеся ви на своїх клаптиках, а у нас гі-

гантські господарства, степи безмежні і...

— Пшеницю, — перебив промовця Оверко, — купуєте в Канаді й Америці. Великі господарства та малі діла. Один циган твердив: якби всі моря злити докупи, а дерева зрости в одне та зрубати, от був би великий ляп! Ляп ви вже зробили, а хліба в дядька Сема купили.

Говорили, мов на мітингу, а розійшлися, — як вітри в полі.

Коли вже делегати сідали до авт, Пічкур підбіг до товстяка й щось йому шепнув на вухо. Така відкрита конспірація викликала підозріння.

— Що ви йому нашптували? — посипалися запитання.

— Я йому сказав, що якщо хтось надумає тікати, хай приїздить до мене на ферму.

На цьому ювілейний бенкет самоліквідувався. Світка, як і годиться гостареві, виголосив прощальну міні-промову.

— Може ми щось недотягнули чи перетягнули, все ж таки перший ювілей пройшов сконсолідований, соборно й від "старшого брата" незалежно. Добре, що ми делегатів за полі не шарпали і не довбалися в закапелках їхніх душ. Бо душу людини ще ніхто не розкусив. У кожній душі, навіть зледачілій, щось іскриться. Доторкнись до неї — появиться іскра! Хай тліє та іскра, а ми потихеньку будемо роздмухувати.

Світчині слова покотилися луною яром-долинною па зустріч вечірнім присмеркам...

**
*

Вечір повільно сповзав у темінь ночі. Понтіяк слухніло наверстує милі. Кортить продискутувати ювілейні пригоди, але Оверко, скрутівшись біля своєї половини, дрімає на задньому сидінні.

Йому здається, що він їде київським трамваєм,
бо раз-у-раз вигукує:

— Громадяни, беріть квитки не чекаючи вимог
кондуктора!

— Шарап! — сердито наказує дружина.

Оверко, щось промимрив і покірливо заснув.

Десь за годину, сонце продіравило сіру рядни-
ну неба і на видноколі показалось верховіття за-
підбаних мічіганських лісів.

БІЛІ КАШТАНИ

Неповторний місячно-зоряний вечір оздоблений: золотом, бронзою та багрянцем. Здається, що нічого не змінилось: ті самі ряди кучерявих каштанів, розцяцькованих білими свічками, над якими грайливо петляють нічні метелики; ті ж самі стрункі тополі розрізуєть бульвар Тараса і, здається, ті ж самі старожили сидять на ослонах і ліниво гомонять.

Кучеряві каштани — це символ київських вечорів. Їхню принадну красу може зрозуміти лише той, хто народився і виріс під їхнім мрійним затишком. О, київські ночі і зустрічі в саду!

В Академічному парку грає військова-оркестра. Над головою розмаїте заніміле верховіття, оздоблене небесними світилами, виглядає, як велетенський розкритий парашут. Прохолодою б'є фонтан, і в прозорій воді відбивається тінь віковічного сторожа — скибка сріблястого місяця. Пахне метіола, резеда, троянди і нерозгадана суміш рослинного світу. Усі алеї залюднено. Жива лявіна, вирвавшись із задушливих комунальних кліток, наче по конвеєру штовхається в темені ночі. Дудніть трембони, пищать клярнети, виють флейти, а в глибині моєї душі ятрить нагромаджена суміш страху. Це ж живі ңулі, хоч десь глибоко ще тліє в них недогарок життя. На їхніх обличчях яскравить вираз "Дайте нам Архімедову точку — і ми перевернемо світ!" Розірви плівку страху, і вогнем вибухнє — ми воскресли!

Ось, ще молода людина обняла китайського дуба і несамовито горланить:

Білі каштани — місяць у саду,

Дура, тебе я люблю...

Це алькоголік. На нього ніхто не звертає уваги.

— Жінка мене лишила. Усі кажуть, що я пияк — від мене смердить горілкою. Не питиму ж я для вашої приємності парфуми. А чому я п'ю, га? Плюю на вс-і-і-іх!

І він гірко заплакав. Це розтерзаний ходячий нуль в лявіні живих трупів. Він плаче на власному похороні в багатолюдному парку, де йому музика грає рідне попурі.

— Максе, ходім додому. Мені страшно.

— О, Вандо, Вандо!...

У кімнаті, як у сушні. Сконденсоване повітря давить спазму.

— Пошо ти мене забрав зі Львова? Там було не так.

— Було не так, а тепер так.

Ванда плаче, а я лаштую на балконі постіль. А ну ж раптом заснемо. Але на вулиці, як на стадіоні, ніби змагання — хто кого перекричить, хто кого переспіває...

Ніч крадькома відходить. У вікно дряпається світанок. Ванда спить, я дрімаю. І раптом наче провалилось небо і вибухи розшматували світанковий спокій: б'ють зенітки, і уламки набоїв тарбанять по даху і множать приголомшений страх.

У коридорі скупчились занімілі мешканці.

— Макс, ну? — це тремтячий голос музиканта Цукермана.

— Ну й ну... — відповідаю.

Хтось спробував вийти на вулицю, але двері замкнуто, а потойбіч стовбичить міліціонер. "Нельзя!" А в голові свердлить — Війна! Війна!!...

— Якже ж це так, — міркує вголос Цукерман.

— сьогодні ж відкриття нового стадіону і на бен-

кеті я мав грati романc "Білi каштани". А замiсть "Динамo - Торпедо" грає "Берлiн - Мoскva". I гол за голом, гол за голом б'ють по наших головах.

Я силкуюсь злiпити якусь вiдповiдь, але в головi порожньо, як у харчових крамницях. Радiо задубiло, а пекло гуде, аж захльобується вiд тривожних чуток.

Цiлий день петляв я по вулицях мiста, щоб вiддiлитись вiд смертоносних подiй. Зудар думок перекреслював мої наiзнi пляни. Ale я твердо вiрив, що в кожнiй складнiй ситуацiї є прихована щiлина, через яку можна обiйти загрозу.

Стихiя, фатум, обставини — все було проти моiх задумiв. Додому повернувся спустошений, як поле пiслi градобоїща. Цукерман зустрiв мене звичним:

— Максе, ну? — показуючи очима на дитячий вiзок, на якому дбайливо пришнуровано двi валiзи. — На iнший транспорт нема надiй, а Ривi я змайстрував наплечник.

— Чи ж далеко цим транспортом заїдете?

— Якщо єvreї у брiд перейшли море, то Цукерман через мiст легко перейде Днiпро. Бери. Максе, ноги в руки i на Схiд...

— Я добровiльно йду на фронт.

— Щo?! Ти забув iстинu: "йди на вiйну останнiм, то повернешся першим".

— A я навпаки — йду першим, щоб повернутись останнiм, але повернулись.

— Я чув, що нiмci єvreїв вiдправляють до Мойсея.

— Я не єрей, а пiвєрей. Мати ж українка.

На кухнi бурхливий жiночий мiting. Тут уже пiдраховано, скiльки за день убито й ранено; що на Подолi отруено воду, а у Голосiївському лiсi висаджено десант. Визначено навiть день падiння

Києва.

За вікном загуркотіло, заскрготіло, і страхітливо заревла сирена. Нервово моргнула жарівка, і темінь обірвала ознаки життя.

— Боже, що воно буде! — мітинговим голосом вигукнув Цукерман. — Оце тобі границя на замку! Оце тобі ворога б'ють на його територій...

— Ті-с-с-с, — хтось тихо мовив, — старий Дувид молиться.

**

Ніч проковтнула наляканий день і немов задихнулась від димової заслони, що гойдається над верховіттям. Зрідка прогулюється Рама*) й червоною жарівкою підморгує, наче повія на принадному місці. Це ознака, що німці готують несподіванку.

Двір воєнкомату переповнений запасними офіцерами, які чекають на своє призначення. Деся опівночі мене атестували і спрямували інтендантом евакошпиталю. Темна ніч, запльомбована вартовими, виглядає, як чорна пляма на сірому простирадлі. Час тюпає нудно і навіває фантастичні роздуми. Хтось почав теревенити:

— Кажуть, що радість і журба постійні попутники людини. Без цих близнюків було б навіть не цікаве життя.

— А страх? Цей третій попутник найглибше пробирається в людські душі. І це факт.

— Страх народжується в слабодухих, безідейних, несвідомих, — пробасив якийсь присядковатий.

— Оце врізвал! Страх, чоловічку — це сила. Ідеєю бомби не проковтнеш.

Раптом бомба із свистом розірвала тишу. Юнкерси атакують місто з трьох сторін: бомби за-

грали божевільну інтермедію, заграви пожежі освітлюють привабливі об'єкти, що перетворюються в купи піску та цегли.

Атестовані офіцери, наче конопляні блохи, в один мах перестрибнули пліт і зникли хто куди. Дифузія культури множила свій танок фугасними; різнокольорово палахкотіли склади санітарного управління. Ідкий сморід розмаїтих ліків наводив страх передгазової атаки. А Юнкери, спорожнивши свій вантаж, спокійно повертаються на свої бази...

Довгожданий ранок на хвилину відштовхнув страх. На вулицях ворушиться жива маса, наче перевантажений конвеєр — це шукачі споживчих речовин. На майдані хріпить репродуктор, як недорізане теля. Раптом: "Із стратегічних міркувань наші війська лишили місто Львів і перейшли на нові рубежі". І все.

Опівдні я розшукав свій евакошпиталь. Стояв він довгим хвостом на запасній колії біля мосту. Комісар шпиталю, розмахуючи наганом, хрестив матюками коменданта мосту за те, що не пропускає поїзду.

— Першість для тих, що йдуть на фронт.

— Ale ж сімдесят вагонів ранених...

А ранені, без медичної допомоги, вовками винють, благають, проклинають. Можливо, що це несамовите виття недобитків спонукало коменданта підняти жезл. Поїзд важко застогнав, віштовхнув застій пари, бризнув брудним відходом і надовго лишив свій приписний постій.

Два рази шпиталь міняв осідок і нарешті угніздився в Уфі.

— Німці окупували Україну, а ми Уфу, — мовив одоногий кухар.

— Чого ж, Уфа тоже починається на "У". Он за рогом навіть вивіска красується: "Уряд

УРСР", — хтось заперечив.

Уфа! Ой яка ж ти задрипана, обшарпана й голодна, як бездомний пес. Але блакить неба чиста, наче над Дніпром. По всіх вулицях вештаються патрулі, розшукуючи дезертирів. Тихо, аж страшно...

Тотальна мобілізація очистила місто від чоловічого роду, недосвідчені жінки господарюють абияк. Безладдя в місті, як і на фронті, хоч містом керує кадровий капітан.

Варта шпиталю й крамниць перейшла до рук одногоних і одноруких, райони яких окуповані німцями. До моєї півторатонки призначили, списаного із шпиталю, кривого Кирила Гоца. Хлопець спритний, веселий і занадто балакучий. Його знали всі ранені як першу жертву війни. Кирило єдиний мій підлеглий, з яким я мушу забезпечити шпиталь городиною. А колгоспи, як на зло, розташовані від міста за сто-двісті кілометрів.

Як тільки вперше ми виїхали на польову дорогу, наша тарадайка почала кашляти й чхати, як хвора на сухоти.

— Наша вантажівка, — мовив Кирило, — точнісенько така, як моя крива нога. Кульгаю, але шкандибаю.

— Шкода ноги, бож...

— І все через вар'ята сержанта. Німці, як на дефілянді, сунуть танками, а вар'ят командує: "В лобову ур-а-а-а!" Тут, пане добродзею, німці як кропнуть із скорострілів — ноги як не було. Лікар сяк-так стулив кістки, і вийшов півобід.

— А все ж тобі пощастило.

— Трохи. Але тепереньки не зможу копати м'яча. Першим танцюристом був... Ви мене розумієте?

— Війна є війна, хоч, правда, — кому вона потрібна.

— Бігме ви правду кажете.

Колгоспники зустріли нас німим вітанням, очевидно тому, що ми їх, а вони нас не розуміли. Але Кирило майстерно розмовляв жестами, і наша вантажівка швидко була наповнена асортиментом городини. Як тільки ми лишили колгосп Кирило заговорив:

— Хіба ж це бульба? Горіхи! У нас бульба росте така, як тутеньки капуста, з якої газдиня не зліпить голубця.

Біля кухні шпиталю нас зустрів комісар Віленський. Оглянув наш асортимент, похитав головою й мовив:

— Не важні вітаміни. Зайдіть, — кинув у мій бік, — у спецвідділ і розкажіть про настрій колгоспників.

— Товаришу комісар! — звернувся черговий, — четверта палата просить дозволу співати.

— Які пісні?

— "На городі верба рясна" і "Ой горе тій чайці".

— Про вербу можна, а про чайку нельзя.

Більше тисячі днів воював я з Кирилом на колгоспних ланах. Обскубали ми ті колгоспи, як кухар курку. Вже не чути, щоб бекав баранчик, мукав бичок чи кудкудакала курка. А ранені множаться, як комашня. І все на мою з Кирилом голови, бо ми ж годувальники.

— Один безногий офіцер говорив, що американці ось-ось дійдуть до Берліну.

— Кінець війни висить на волосинці.

— А чи після війни можна буде жити без колгоспів?

— Можна, тільки треба жити у місті.

Кирило глянув на свою криву ногу і мовив:

— Мій вуйко говорив, що спутаним конем да-

леко не зайдеш.

— А ми автом.

— Але ж бензини нема ніц.

Ще одна ніч приєдналась до ненаписаної історії війни.

...Травневе сонце продірявило сіру павутину світанку й поблагословило початок дня. Несподівано вдарили гармати, заспівали кулемети, а з репродуктора летять довгождані слова — "Кінець війни! Кінець війни!..."

Уфа тріумфує! Уфа радіє! Уфа плаче, аж зіхлюбується.

Кирило, як вільнонайомний, на третій день звільнився і подався на захід. Мені ж, як сказав комісар, прийдеться коротати дні, поки не спишуть останнього раненого.

* * *

Скільки горя і мук пережив наш народ — ніхто не в силі підрахувати. Хтось ствердив, що в степах України зарито 25 мільйонів різнонаціональної молоді, а серед неї б мільйонів українці. А скільки калік, сиріт, вдів? А радіо й газети кричать, як на гвалт: "Ми перемогли!..." Хто ж ці ми? Вони зараз повилазили з бункерів і стоять на високих трибунах, і розмахують руками. Ніхто з них і не писне, що українці понесли найбільші жертви. Від цих жертв часто здригається земля, наче мертві пробують встати, щоб розрахуватися з винуватцями їхньої смерти.

Мені пощастило. Я не бачив війни ні навіть зруйнованого Хрещатика, що тепер виглядає, як висохле озеро, по якому дітвора ганяє м'яча. Ось зараз мене призначено начгоспом військової санаторії у Пущу-Водицю, у так звані солов'їні гаї. Цим древнім лісопарком ще літописець милу-

вався: "И бяша коло града лес и бор велик и бяша ловяша звера". Як приємно йти алеєю, вдихати свіжі аромати і насолоджуватись талантами пташиного світу...

Як тільки я вступив на територію санаторії, мене охопив жах: біля розлогих сосен рядами стоять десятки возиків, з яких стовбичать людські голови, наче з невікінчених ляльок — без рук і ніг. І ці обрубки в такт руки диригента виспівують "Как дівчинка солдата на фронт провожала". Я остановів і відчув, як по лиці покотилася гаряча горошинка. Я вперше побачив страшні наслідки війни.

Авдієнція в комісара була коротка:

— Запам'ятайте: наша санаторія засекречена. Тут перебувають тільки герої Союзу. Їх з живих списано, а рідних повідомлено, що пропали безвісти. Ясно? Ще одно: вони кожного дня, як на фронті, одержують по сто грам. Пильнуйте, щоб завжди був запас спиртного. Жити мусите тут.

— Але ж у мене дружина, синок...

— Уявіть, що ви на фронті. Один день у тижні матимете вільний.

Отак я вскочив у цю загороду, як голий в окріп. А няні, наче навмисно, розповідають про пекло в цій клітці.

— Часто підіймають заколот і б'ються, як барани лобами, один одного за вуха кусає. Рев, як у звіринці.

— І це все ви зносите?

— Мусимо. Ми ж покарані за те, що німцям підлоги мили. Тепер мусимо цих обрубків годувати, одягати, мити, спини чухати і... потреби задовольняти.

Двісті сорок обрубків і вісімдесят невільниць-няньок. Пропорція нівроку. Який ідіот назвав це

пекло санаторією? Це ж справжня тюрма, з якої нема вороття.

За перші три місяці праці я одержав від комісара догану, за другі три — догану з попередженням. Далі вже мало бути звільнення. Цього я не дочекався, бо почалась чистка партії.

Стою перед комісією, як баран перед дзеркалом, і тремтю.

— Прізвище, національність, рік народження і рік вступу в партію?

— Макс Ципіс, відповідаю, — українець, 1922...

— Хвилиночку. У партійних документах написано, що ви Марко, українець, а у військових, що Макс і батько у вас єврей, а мати українка. Ви ж "полукровнік".

Члени комісії почали мене "чистити": одні за те, що я півєврей, інші за те, що я півукраїнець. Тут же ухвалили: "За обман — з партії виключити, з роботи зняти".

Тепер я став таким, як ті обрубки, хоч маю ноги, руки і непорожню голову. Додому повернувся розчавлений, як блощаця під чоботом. Цукерман, як завжди, зустрів мене своїм "Макс, ну?"

— Чистий, як аптекарська қольба.

— А я, — показуючи на валізки, — через дві години лечу на Захід. Ти мене зрозумів?

Цукерман попрощався з сусідами, вийшов на балкон і останній раз заграв "Білі каштани", заплакав і на завжди закрив за собою двері.

— Як тепер нам жити? Рена з садочка вигнали, ще й рахунок прислали...

— Іду, Вандо, шукати роботи.

На третій день мітарств я переконався, що шкода підошов, і не вагаючись подав прохання на виїзд до Ізраїля. Категорично відмовили та ще й погрозили. Засекречена санаторія перегородила

шлях. Лишився ще останній хід — виїзд до Польщі. Хоч Ванда теж "полукровніца" (батько — поляк, мати — українка), проте консул обіцяв допомогти. Кілька місяців жили однією надією. Несподівано викликали до "органів" і вручили папери на виїзд до... Ізраїля. Це було наперекір нашому останньому бажанню.

...У Відні мені порадили оминути Ізраїль і домагатись Нью-Йорку. Але поки оформили цей транзит, прийшлося немало з'їсти ще й італійського хліба.

Мітарство наше скінчилось, ми в Нью-Йорку. Сидимо троє, наче підсудні, перед єврейською скринінговою комісією. Товстий джентлмен питав про родовід: хто був батько, дід, прадід. Я відповідаю плутано, бо не догадався завчасно вигадати біографічну баляду. Нарешті товстяк зробив резюче:

— Який же ви єврей? За документами ви українець, дружина — поляк, син — росіянин. Мови ви не знаєте, обрізання не маєте. Ви не доведі, що ви євреї. Допомогти ми вам...

— Але ж і ви не довели, що я не є півєвреєм. А документи мені зфальшували органи.

На цьому скринінг закінчено. Ми примушені чекати на вирок, щоб довідатись, хто ми є насправді.

Сидимо у парку на розгойданій лазці і мовчачи жуємо пап-корн. Нарешті Ванда мовила:

— Максе, коли тебе не визнають єреєм, підемо до поляків.

— А коли і там не визнають?

— Тоді, може, до українців.

— Ех, Вандо. Вандо!...

— Тату, чому тут нема каштанів?

— Каштани лишилися у Києві.

— А коли пойдемо до Києва?

Що я міг йому відповісти? Сказати, що можна
мучитись у власній державі, що можна прожити
поза державою, але жити без національності, це
теж саме, що бути гнилим яблуком, яке нікому не-
потребне. Але я цього не сказав. Хай трохи під-
росте. Так, так — хай підросте. Сам зрозуміє...

ЗУСТРІЧ З СЕСТРОЮ

Перше п'ятнадцятиріччя на заокеанській землі відзначили ми, новоприїжджі, величаво. Доктор Коломійський прочитав ґрунтовний реферат "Світ і ми", і всі були задоволені. Враження було таке, що ось-ось треба буде повернутися додому.

Хоч дискусії не предбачалось, все ж один пенсіонер свавільно взяв слово.

— На нашій планеті, — почав він, — жила колись премудра людина, яка виростила зерно: змолола його, спекла хлібину, відрізала скибку, проковтула й промовила: "Ця скибка дарує людям життя! Від слова "життя", людина назвала те зерно житом. Легенда це чи казка, але від того часу, коли людина почала випікати хліб, започаткувалась культура і добрість.

І ми тутеньки в Америці починали своє життя від скибки хліба: побудували церкви, клюби, бібліотечки, щоб було де вільну годину провести. А ви, новоприбулі, за п'ятнацять років наплодили п'ятнадцять нових організацій. Були у нас клюби — тепер закриті, бо ви не хочете їх відвідувати, була книгарня — збанкрутівала, бо не купуєте книг, була бібліотека — розтягнули. Оде ваша перша скибка хліба!

Прийшов до дому розчарований, де на мене чекав сусід Роман Кулаба.

— Година тому, — каже, — сестра з краю приїхала в гостину. Прошу на вечерю, щоб веселіше було.

Василь Хомич, що ніколи не прогавив жодної оказії, вже сидів, наче квочка у фотелі й носом смакував запах страв, що доносився із кухні. Ро-

ман, як і годиться господареві дому, відкорковував пляшку і, ніби між іншим, проказав:

— Сьогодні так, для годиться, а завтра віддаємо належне старому краю.

— Де ж ваша туристка? — запитую.

— Наводить розгублену красу — дорога ж немала.

Коли вже на столі парувало — з'явилася гостя, дебела круглолиця молодиця; одягнута в чорну трикотажну суконку, яку прикрашав лисий дідок. По-старокрайовому привіталаась, обвила очима кімнату й промовила:

— Тобі, Романе, теж привезли?

— Що? — не зрозумів брат.

— Цю меблю, що ти маєш.

— Це, Дарцю, Форд дав за овертайми".

Сестра на хвилину задумалась і, вже півгото-
ком, додала:

— Я зразу догадалася. Точнісенько, як у нас.

Коли вже випили за щасливу зустріч, Роман перепитав:

— Ти сказала "точнісенько". Як це зрозуміти?

— Минулого року, коли ти до нас приїздив, ми тебе щиро сердешно обманули. Усю меблю, яку ти у нас бачив, нам привезли із міста: ліжко, на якому ти спав, канапу, на якій викачувався, телевізію, холодильник і павіть килими на стіну. Коли ж ти виїхав — все чисто забрали назад.

Роман почервонів мов мелітопільська вишня і сам себе почав бичувати.

— А я, телепень розляпав серед знайомих, що ти не гірше живеш, як ми під опікою Форда. Добре, що ніхто тому не йняв віри, але...

— Не завжди вір очам своїм, — перебив Романа Василь. У москалів обман і брехня, як рідна сестра.

Коли випили по третій, розгорнулася запекла

дискусія про брехню. Коли прийшли до однотайної думки, що нема у світі людини, яка б не збрехала, озвалася господиня дому:

— Для чого ж, Дарцю, вони вас, а ви Романа обманули і що їм дала брехня?

— У минулому столітті, — пригадав я, — один спритний махляр відкрив у Парижі клуб брехунів. Успіх був такий, що важко було квитка дістати. Хоч усі знали, що слухають брехню, але кожного брехуна нагороджували бурею оплесків. Люди перестали відвідувати клуб тільки тоді, коли довідалися, що шахрай нажив мільйони франків.

— Виходить так, що москалі у Кремлі й собі такий клуб відкрили, — додав Василь.

— За що це вам, Дарцю, почепили на груди манголика? — поцікавилася братова.

— За молоко. Я доярка і надоїла за рік найбільше молока в нашому районі.

— Як же це так, ви надоїли багато, а інші мало?

Дарця допила свою чарку, скоса подивилась на двері й заговорила.

— Якщо вас так цікавить, розповім, але щоб це було між нами. Обман із мебелю моого Івана так вразив, що він ночами не спав, все думав, як поквитатися з обманом. Якось повернувся з роботи (він у колгоспі харчі скотині розподіляє), роззувся і висипав із чобіт фунтів п'ять зерна. Мене огорнув страх, а він:

— Я не вкрав, а взяв у себе. Колгосп наш, то чому ж наша короза має бути голодна? Так робив він кожного дня. Через тиждень удій подвоївся, але надоїти норму з колгоспних корів не було сили. Скот немічний, а плян великий. Вирішили ми додавати до пляну молоко від власної

корови. Плян я перевиконала і по літрах, і по жирності. На цілий район вийшла першою. Почекали про мене в газетах писати, знімки друкувати, на з'їзд до Києва запросили і слово примусили сказати.

— Що ж ти там говорила? — передбив її Роман

— Прочитала, що написали. Потім викликали до Москви і пришипили мені цей орден та наказали носити.

— Триста відер молока за маленьку бляшку?!

— аж вигукнув Василь.

— Кажете, дорого. Але я тепер корів не дою, а їжджу по колгоспах і розповідаю, як надоїти більше молока.

Розповідь Дарці зробила на всіх гнітюче враження. Розмова розклейлась і ми лишили рідню на самоті.

На вулиці Василь мовив:

— У нас у селі один заготовач робив такий самий шахер-махер з пір'ям — до гусячого додавав куряче. Плян перезиконував і премії одержував. Що некажіть, а люди помудрішали. Як ви думаете?

— Надобраніч! — відповів я.

ЦИБ ЧИ ПІВ ЦИБА?

Вони сперечалися — язицами і руками. Білявий горячково доводив:

— Дві пляшки пива — 60 копійок, дві картоплі — 40 копійок, разом — один карбованець.

А бармен своє:

— Ту бір — 92 сантс, ту патейто чіпс — 50 сантс. Тугедер — уван долар 42 сантс.

— Дивись сюди, — показує на пальцях чорнявий, — дві пляшки пива — 60 копійок, дві картоплі — 40 копійок. Разом один карбованець. Чого ще хочеш?

Бармен здався. Витер хустиною чоло і мовив:

— Окей!

Білявий, що тримав доляра в руці, розгубився, але не здавався і далі твердив своє. Навколо зіваки смакують пиво, хіхікають та крутять головами.

— Видно, ви тут уперше, — втрутився я непрошено.

— Хоч і вперше, але ціни знаємо.

— Ви новоприїжджі чи...

— Ми з ансамбллю Вірського.

Бармен ухопився за мене, як за рятівний пояс. Ще не встиг я як слід розтлумачити, що це за пришельці, як з усіх сторін посыпались вигуки: "юкрайнієн, юкрайнієн!" Хтось підніс газету із знімком невмирущого гопака. Над квітником дівчат, під самісінькою стелею в повітрі висить ко-зак, розкинувши руки й ноги, наче птах, що хоче полинути далеко за хмари.

— Оце я, — мовив білявий.

Зіваки з усіх сторін почали розглядати в'юнкого молодика, а бармен радісно потиснув обом руки і хвацько поставив на прилавок дві пляшки пива.

— Пліз! Мені ж пояснив, що він їх частує, бо дуже любить танки, і вибачається за дрібні непорозуміння.

Щоб познайомитися ближче з земляками, я запросив їх до кафетерію на перекуску. Була сбідня пора, і земляки охоче погодилися на мою пропозицію. Я почав підбирати слова, щоб почати якусь розмову. Недовго думаючи, я авторитетним тоном мовив:

— Запам'ятайте, що в барах ціни подвійні.

— Ви кажете — ціни подвійні. А що ми мали робити, коли у нас був тільки один долар?

— Скільки ж ви одержуєте?

— Це вже залежить від того, як людина скаче. Мені, як солістові, платять 13 доларів за виступ, а Тимошенкові 9, бо невисоко підстрибує.

— Виходить таке: що заробляєте, те й проїдаєте?

— Це вже хто як уміє. За 20 днів я з дружиною заощадив 350 доларів. Якщо так далі піде, то й до п'яти соток дотягнемо. За ці гроші можна підбарахолитися он як.

— Виходить, що ви на харчах св. Антонія?

— Чого ж?! Імо від пуз, бо живемо колгоспом — попарно. Кожна пара має свою електричну пічку, самі й куховаримо. Денний раціон наш та-кий: дві бляшанки супу, 10 яєць, фунт сала, ци-булина для присмаку та хлібина. Кальорій по саму зав'язку.

Я підрахував — і вийшло рівно два долари. Коли ж хтось забажає випити пляшку пива, мусить сам у себе кілька центів украсти. Це бувас тільки в суботу, коли платять зароблене.

— Учора, — мовив Тіміш, — своїм варивом мало готель не спалили.

— Сало зайнлялося?

— Яке там сало. Нараз включили 100 плит. Корки перегоріли, якась холера замкнулась і почалося... У готелі темінь, як у мертвій шахті: американці лаються, менеджер нервово тараabantь у телефонну слухавку, а ми нишком заховали кухенні прилади і спокійно вичікуємо наслідків. Першою припералася поліція, потім поежники, і нарешті — електрики. Ох і сміха було! Виявилось, що всього-навсього корки перегоріли чи якесь причандалля розладилося.

— Доведеться вам сьогодні бути без вечері.

— Чого ж. Варитимемо в три черги. Думаємо, що корки витримають.

— Цікаво, як ви стали танцюристом? — питав Жоржа.

— Я й сам не знаю, як воно сталося. Пам'ятаю, що бувши ще хлопчиком, випадково натрапив на вивіску "Студія танків". Зайшов до залій побачив кілька десятків дітвори, що робила всякі викрутаси. Підійшов до мене їхній учитель (то був Павло Вірський) і питає:

— Хочеш учитися танцювати?

— Я вмію цібати, — випалив я не думаючи.

— Ану спробуй.

— Ціб чи пів циба, — перепитую.

— Повний циб.

— Я з розгону як цибнув і головою аж у люстру — і жарівок, як не було. І хоч синяк на лобі щемів, я гордо вигукнув, що це пів циба, бо люстра перешкодила. З того часу минуло 20 років, і ніхто мене досі не перестрибнув.

— За традицією, — кажу. — годилося б двад-

цятирічний циб відзначити чаркою.

Жорж подумав, подивився на колегу і болісно проказав:

— Не-мо-жу, бо сьогодні в мене дуже складний циб. Інструменти (ноги) можу поламати. Краще після вистави.

Циб справді був неперевершений. У фіналі Жорж, над головами живої метелиці дівчат, зробив мертву петлю і кулею осів на мізансцені з вигуком "Гоп!"

Гриміли оплески, змішавшись із вигуками та тупотінням ніг аж до часу, поки завіса не розліила виконавців від глядачів.

Один тільки я не міг ударити у долоні, бо думав про складний циб заслуженого танцюриста, про тринадцять долярів і... електричну пічку.

КОЛЕКТИВНИЙ ЮВІЛЕЙ

Кожна людина має в житті чимало ювілеїв. Але справжнім ювілем вважається день, коли людина одержить перший пенсійний чек. З того дня і починаються клопоти: куди діти вільні години? Добре, коли є табунець унуків, — можна розказувати їм казочки чи наспівувати "Був собі журавель..." А що робити, коли внуків нема?

Таку промову-скаргу виголосив мій старокраївський приятель Аркадій Феофанович Пічкур. Цю "дилему" розв'язували ми протягом кількох років, а знайти щілину, куди б втиснути вільний час, так і не знайшли.

— Давай, — каже Пічкур, — створимо з пенсіонерів нову партію, і будемо...

— Та скільки ж вона може існувати — через 3-5 років всі члени будуть в Баванді Бруку.

Сусід, що загребав листя, очевидно зрозумів наші клопоти, і свавільно втрутівся в розмову:

— Я, каже, маю ферму, якою не користуюсь, бо ще працюю в лайні. Даю вам клапоть землі, засадіть город і будете заклопотані від світанку й допізна.

Ця ідея нам сподобалась, зразу ж поїхали на оглядини. Виявилось, що ферма поблизу міста, природа, як у казці: гайок, річечка, заплава, очерет, осока. Настрій такий, хоч вірші пиши та симфонії твори. А де очерет, мусить бути й рибка. Пічкур з радості на всю потужність затягнув: "Виорю я нивку широкую, та й посію огорочки над водою..."

Колективно найняли плужка: виорали ділянку.

одобрили риллю і... почалася сварка. Пічкур наполягав, щоб посіяти кавуни та дині, а я — кукурудзу й кабачки. Сварка скінчилася тим, що розділили засівну площу на пів. На цьому наша колективізація самоліквідувалась. Але дружба тривала далі.

Засіяли свої ділянки, як хто умів. Щоправда, Пічкур дотримувався агроправил — тикав насіння під шнурок, а я — навмання впереміш. А біля річки ще й огіркового насіння натикав.

Через якийсь час навідалися ми до свого баштану. Господи, яка краса! Кабачки, кавуни, огірки "зеленіють" рядочками й стеляться листочками".

Тепер роботи появилося, як у старокрайовому колгоспі. Треба ж полоти бур'яни, підсапувати, підживляти, підливати. А щоб не перепрацюватись, застосували раціоналізацію: першу половину дня боролися з бур'янами, — дургу, пообідню, — риболовили. Виявилось, що в заплаві окунців тъма-тъмуша, але буквально всі недоростки.

— То як, — питаю Пічкура, — будемо риболовити, чи хай підростають?

— Та це ж єство, якому ціни немає! Треба тільки нанизати на шворку, щоб на сонці зав'ялились. До пива — це циміс.

Хоч я слова "циміс" не зрозумів, але повірив, що йдеться про особливий смак.

Протягом літа нав'ялили, насушили, наконсервували цієї дріб'язні, що й не раді були. А тим часом наш баштан, своїм гудинням, вже до річки добрався: цвітуть дині, огірки, кавуни і кукурудза качаниться. Всі ознаки, що врожай буде плідний.

Звільнivшись від польових робіт, вирішили поїхати на норд відпочити та трохи розважитись на

полюванні. І хоч свіже повітря пестило натомлене спекою тіло, баштан не давав спокою. Полювання нічого не принесло. Але якийсь мисливець змилосердився і подарував нам облізлого зайця і підскубану качку.

Повертаючись з відпустки, заїхали на баштан і... оставпіли. Баштан виглядав так, наче хтось тут спроявляв безладний танковий ритуал: кукурудзи наче й не було, навколо валялися обгрізані качани; з динь лишилось одне лушпиня. Недоторканими лишилися кавунчики і кабачки, які на диво перетворилися в гарбузи. Виявилось, що я не те насіння купив. І це вийшло на користь, бо гарбузи вирости такі, хоч на виставку вези.

— Ну, як це тобі подобається? — сердито мовив Пічкур.

— Це напевно гіпи тут тaborували. Є така травоїдна секта "діти природи", що не вживають м'яса.

Але коли побачили на розлогій вербі цілий виводок ракунів, все зрозуміли. Звірки сиділи самовдоволено й облизувались. Видно було, що вони щойно завершили свою розправу з баштаном.

— Що ж робитимеш із своїми кавунчиками-ліліпутами?

— Засолю. Після чарки, гостей частуватиму.

Щоб не їхати порожняком додому, навантажили багажник гарбузами та кавунчиками. По дорозі заїхали до лончарні випити кави. Грек, що мав поруч крамничку, побачивши наші земні плоди, зразу ж почав умовляти продати йому гарбузи і кавунчики, що лишилися на баштані. Довго не торгувалися: за кожного кавунчика крамар заплатив по 5 центів, а за гарбуза по 50. Капітал Пічкура досяг — 7.25, а мій — 19 доларів.

Наши жінки зустріли нас теплими поцілунками, але коли побачили наші земні плоди, ліліпутика-

зайця та качку з перебитим крилом, співчутливо похитали головами. Це говорило про те, що ми непоправні невдахи.

— Тепер, — каже пані Пічкурова, — наша черга на відпочинок. Ми їдемо на Фльоріду, щоб хоч трохи позбутися болячок та ревматизму.

Заперечувати не було як. Жінки діяли згідно конституції, в якій говориться, що кожна людина має право на відпочинок. Так, либо ж, судилося нам ціле літо самотнім байдикувати. Але, з другого боку, наша "кавалерка" пішла нам на користь: ми загубили по-кілька фунтів власної ваги.

Через пару тижнів одержали від своїх пляжниць стандартні телеграми; поздоровлення з днем народження.

— Ну, як же ми забули про такий день? А воно не забули — здивовано мовив Пічкур.

— Дружина, — кажу — це не тільки подруга, розрада й порада. Скажімо, чи можна було б тобі самому з собою посваритися чи вибити полькустукачку? Ні. Подивися на самотнього Семена Кишику — мову забуває. Отож тільки розради, що сам із собою в шахи грає.

— Справді, — розсудливо мовив Пічкур, — на цьому тижні нам виповняється по три чверті віку, а разом 150 років від дня появи на цей розгойданий світ. Треба хоч сякий-такий ювілейчик відгуляти. Запросимо Данила Осику, Євгена Ключку та Юхима Коряка з дружиною. Хай буде хоч одна жінка, може, хоч посуд помие.

Зразу ж написали запрошення. А щоб вийшло воно загадковим, зредагували так: "Дорогий друге! Зaproшуємо на 150-річний колективний ювілей з дня нашого народження. Просимо не наїдатися, бо всього мається, аж стіл вгинається. Ваші друзі Аркаша і Саша."

Меню склали з продуктів власного виробу: пе-

чена качка з гарбузовою начинкою, заячий гуляш, в'ялені окуниці, наливка-вишнівка та закуска до неї — квашені кавунчики.

Цілий суботній день тупцювали біля печі: нашпиговували качине погруддя, приправили перцем, цибулею та цитриновим соком. Запах страви стверджував, що ми таки щось варти.

Коли вже стіл був накритий на шість персон, і посередині стояли дві свічки — почали чекати на гостей. Але гості не квапились: минула шоста година, сьома, девята — у двері ніхто не стукав, телефон теж мовчав.

—Що ж це таке? — питав Пічкур, — бойкот!...

Коли ж перевірили своє загадкове запрошення, виявилося, що в п'яому не сказано в який день і час мас відбутися обід. Та й зворотну адресу забули написати. А загадковий підпис "Аркаша і Саша", ще більше виїс плутанини, бо ж нас так величали коли ще босі бігали. Пожурились і почали дуєтом "ювілярити": винили по кілішку наливки, подовбалися в качиній начинці, пожували окуниців та закусили кавунчиками. Після другої чарки, Пічкур затяг:

"Козака не-с-с-уть"...

Я ще не вспів підхопити "і коня ведуть" як Пічкурів голос обірвався, як басова струна на бандурі.

— Чого ж замовк?

— Відчув, що октава моя не в силі дотягти восьмого тону музичної скалі. А ще недавно ревів, як очеретяний бугай. От що значить три чверті віку! І подумалось мені: родилися ми в той самий місяць і рік, разом вчилися, разом працювали, разом полон відбули, разом в таборах політикували. Було б добре, щоб разом і померли. Як ти на це?

— Ні, — кажу, — ти помирай, а я ще почекаю.
Може пощастиТЬ поселитись на Байківському в
Києві.

— Е, тоді почекаю й я. Давай, вип'ємо ще по-
одній, та й до ліжка.

— А що ж ресбитимем з качкою?

— Завтра покличемо сусіда-фермера, хай по-
куштує нашого варива та кавунчиків, що виросли
на його землі.

Якби там не було, а формально ювілей таки
відбувся.

С Т Р А Й КАРІ

Ну?!... Хто з нас сподівався, що зустрінемось не на Хрещатику, а на Бродвейському пішоході! Не впізнали? Я ж той самий Фіма Фукс, що жив у Флігелі, а батько на вулиці керасіном торгував. Я ще вам з рогатки шибку в дверях балькона розполовинив. Пригадуєте? Балькона вашого вже давно нема — обвалився. Гепнув так, що з Москвича директора Гастронома зробився пляцек. Ну, ще Моті Рабіновичу осколком ліву ногу перебило. Так що вашого балькона нема, і вулиці теж. Вона тепер називається Ватутіна. А хто такий Ватутін? Чорт його знає. Говорять — герой. А знаєте, скільки там героїв Кожна десята свинарка — герой, доярка — герой, тракторист, стальневар, шахтар — усі герої, бо ж пляни перевинують, а в крамницях, як у тій пісні співається: "віють вітри, віють буйні"... Хвилиночку, не перебивайте.

Я думаю, коли люди можуть жити в такій нуді, то всі вони герої. Парадокс? Є і винятки. Я з Рабіновичем не хотіли бути героями і зажадали випустити нас до Ізраїля. Мені сказали "да", а Моті — "ніет". Він працював директором їдалльні Воєнторгу і знає якісь там секрети. Ну, що ви на це скажете? У паршивій котлеті знайшли воєнний секрет. Але Мотя не є халаміндрик, він "умніца", бо мав Ладу і апартамент-люкс.

Знаєте, яку диверсію він відколов? Він розшукував польське подружжя, яке збиралось виїздити до Польщі, і за певну платню, зробив мудрий гешефт: Стасік розлучився із своєю Зосею, а Мотя із своєю Кларою. Тоді Стасік одружився

із Кларою, а Мотя із Сосею. Всі стали напівполяками і разом виїхали до Польщі. А там вони знову помінялися своїми дружинами. Тепер Мотя живе у Варшаві. Що він там робить? Може торгує, а може й страйкує.

Питаєте, чому я лишив Київ? Гмм... Лишив через трухляву печерицю Софію Власовну. Хто ж вона, ця стара задрипанка? Софією Власовою кияни називають її Сов. Власть. Мудро, а!??..

Коли я одержав право покинути назавжди Софію Власовну, розпродав "отечеснське" дрантя і накупив старовинної порцеляни та декілька дерев'яних ікон. Так мені радили ті, що побували на Заході. Дбайливо все впакував і щасливо проїшов контролю.

Хвилиночку, не перебивайте. Коли літак приземлився на Віденському летовиську, я з радістю вигукнув: "Слава Ізраїлеві, — ми летимо в Америку!" Але це було потім. Треба було, ще кілька місяців жувати італійські макарони, поки одержав право ходити по бродвейських пішоходах.

Нам говорили, що в Америці доляри валяються по всіх смітниках. Бери шухлю і пакуй в мішок. Воно так, і не так. Але я в те сміття повірив. Мені помогли купити старий трок, привели до шапи, що виробляє консерви й наказали: "Містер Фіма (так і сказали — містер), ти мусиш кожного дня вивозити сміття!" Підписав я контракт на 25 тисяч валового доходу на рік... Не перебивайте, це ще не все. Через рік я купив другий трок, найняв драйвера і підписав такий самий контракт у другій шапі. Мій дохід по-двоївся з гаком. Тепер і дурень зрозуміє, що таке сміття.

Все йшло по плану: купив дім, дружина веде

канцелярію, сини (12 і 10 років) ходять до школи, і вже так шварготяТЬ по-англійському, що не втімиш, хто вони і звідки. Одне ясно, що до єврейської синагоги їх мотузком не затягнеш. Але не в тім річ...

Річ у тім, що вони цілком американізувалися. Якось Джім (це старший), заявив: "Лончу в школу брати не будемо. Давай нам кожного дня по три кводри!" А я у відповідь: "Ось візьму пояса, і по м'якому місці дам по доляру". А він: "Попробуй, я подзвоню в поліцію..." Такий паршивець і вже знає, куди дзвонити. Як це вам подобається А ранком сюрприз: "Ми до школи не йдемо — страйкуємо!"

Прийшлося відступити. Але через кілька тижнів оголосили другий страйк. "Ми, — заявив менший, Фред — хочемо мати окремі спальні й кольорові телевізори". А в Києві ви мали окремі спальні? Спали ж валетом на одній розкладушці біля відра з помиями. Через тиждень повертаємось назад до Києва". А Джім: "Можеш їхати, а нам і тут добре". "Якже ж ви житимете? "Під демо на велфер". Чули? Такі шмаркачі вже знають ходи й виходи. Прийшлося поміняти дім на три спальні. Думаєте, що на цьому їх страйк скінчився? Вже висунули нову вимогу: "купи нове авто, бо на старій тарадайці нам соромно їхати! Не купиш, оголосимо страйк!"

Отакі шкети псують радість в житті. Батько сміття возить, а діти страйкують. Як це вам подобається, га?...

Забув вам сказати про свою порцеляну. Аж через рік я одержав свій вантаж. Вага була точна — 527 фунтів... черепків. Це все, що зробила для нас Софія Власовна.

Питаєте, як говорять? Українці сяк і так. У

дома — по-українському, на роботі — по-московському. Ну, а ми? Своєї мови не знаємо, преси не маємо. Отож, тільки по-московському рубаємо. Янкель став Яковом, Гершко — Григорієм, Борух — Борисом. Словом — соціалізм, хоч на стіну лізь.

Шкода, що я не маю часу. Приходьте в суботу (ось вам моя візітівка), і я вам розповім, як ми роздовбали Дніпро і створили смердюче "море" — Київське горе.

Пока, як кажуть кияни, будьте мені здорові та не кашляйте!...

З М І С Т

Під чужим прізвищем.....	5
Зупеніте літак.....	37
Кров предків.....	44
Останні півні.....	55
Вічне	61
Одруження.....	64
Було колись.....	75
Зустрічі.....	79
Білі каштани.....	111
Зустріч з сестрою.....	125
Циб чи пів циба?	127
Колективний ювілей.....	131
Страйкарі.....	137

11318
\$1150